

4494

QC
21858

BERNÁT,
Magyar
földbirtok
tehermen-
tesítése

182

11.598

A m. kir. mezőgazdasági

MÚZEUM. *
KÖNYVE *

44924

edg

507/89.

A
MAGYAR FÖLDBIRTOK
TEHERMENTESITÉSE

*

IRTA
BERNÁT ISTVÁN
A MAGYAR GAZDASZÖVETSÉG IGAZGATÓJA

BUDAPEST
KILIÁN FRIGYES EGYETEMI KÖNYVÁRUS BIZOMÁNYA
1905.

Pátria r. t. gazdasági szakkönyvkereskedése
Budapest, IX., Üllői-ut 25. sz.

II. kiadás.

Ára 3 korona.

C. 11. 598

A
MAGYAR FÖLDBIRTOK
TEHERMENTESITÉSE

*

IRTA
BERNÁT ISTVÁN
A MAGYAR GAZDASZÖVETSÉG IGAZGATÓJA

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST
KILIÁN FRIGYES EGYETEMI KÖNYVÁRUS BIZOMÁNYA
1905.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum
Könyvtára

Ltsz.: QC2858

Az első kiadás megjelent 1905. ápril hóban,
a második ugyanez év szeptemberében.

Lelt. 1955

LELT. 1963

ORSZÁGOS KÖNYVTÁR
LELTÁR SZÁM:
280964

Leltár 1958

Nyomatott Taizs József könyvnyomdájában Pécsen, 1905.

LELTÁR
1983

Előszó a második kiadáshoz.

Annak a gondolatnak igazsága, melyet művem nem rég megjelent első kiadásának bevezetésében kifejtettem, azóta is új bizonyítékokat nyert. A földbirtok terhen való könnyítést, az új tehermentesítést, ma már jóformán minden számbavehető és el nem fogult gondolkodó a sürgősen megoldandó feladatok sorába számítja. Az, hogy a nemzetnek izzadó és fáradó, e mellett vezetésre szoruló millióit élhető viszonyok közé kell segíteni: a legelső gazdasági, társadalmi és politikai feladatok egyikévé vált. Ez nem is lehet más-ként, mert hiszen világos, hogy ez uton lehet orvosolni azoknak a bajoknak tetemes részét, melyeket a magyar agrártársadalom elszenvedni kénytelen; ily módon lehet elvenni a felforgató törekvések erejét, melyek különben feltétlenül erősödni fognak. Ennek a felfogásnak kell tulajdonítani azt a szokatlan érdeklődést, sőt kitüntetéset, melyet művem a legilletékesebb körök részéről nyert, s a mely lehetővé tette azt is, a mit idáig kevés magyar közgazdasági dolgozat ért el, hogy ime rövid pár hó alatt második kiadásban jelenhetik meg.

Egyébiránt a magyar földbirtok terhének könnyítésére irányuló gondoskodás nem csupán elméleti fejtegetésekben és platonikus jóakarásban nyilvánul. A cselekvés terére léptünk. Az első sorban érdekelt hitelintézetek között megindultak a sikerrel kecsegtető tárgyalások és azok eredménye nemsokára mutatkozni is fog. Melegen felkarolta ezt a kérdést a földmívelési ministerium jelenlegi vezetője György Endre is, a kinek különben egyikét köszönhetjük a legjelentékenyebb

IV.

munkálatoknak, melyek a magyar földhitel szervezésére vonatkozólag valaha megjelentek.

A kisbirtoknál azonban megállni nem lehet és nem szabad. A további lépések égetően sürgősek. Alapos okunk van arra a reményre, hogy közéletünk jobbjában nem fog immár hiányozni sem a kellő erély, sem a szükséges jóakarát, s az akadályokat mielőbb módunkban lesz elhárítani.

A külföldön legutóbb történtek közül V. *Cammanin*-nak, a liègei kongressushoz benyújtott munkálatát kell kiemelnem, mely az olasz kormány és törvényhozás ide vágó munkásságát ismertetve mutatja, hogy a félszigeten nem hiányzik sem a kérdés fontosságának kellő felismerése, sem pedig a jó akarat a bajokon minden áron segíteni. A francia felfogásról és a legbeavatottabb körökben uralkodó törekvésekről *Méline*-nek, a volt miniszerelnöknek *Le Retour á la terre* című műve tesz klasszikus tanúságot, mely a földhöz való visszatérést, mint a bajok szükségszerű követelményét tekinti s ebben a keretben természetesen kénytelen témánkkal is foglalkozni. Szerinte az industrialismus korszaka a különböző népek versenye folytán előállott túltermelés miatt nyugovóra hajlik s a népeknek nem lesz más menekvésük, mintha újból visszatérnek a földhöz, mely minden egyéb dacára mégis csak leghübb ápolónk és tápláló anyánk.

A gondolat tehát, melylyel foglalkozunk s a mely e mű révén tágas körökben kell, hogy elterjedjen, valóban egyike a kor azon uralkodó feladatainak, mely a művelt nemzetek legjobbjainak munkásságát fokozódó mértékben foglalkoztatja.

Budapest, Orbánhegy, 1905. aug. 31-én.

B. I.

BEVEZETŐ.

Azok az észleletek, tapasztalatok és következtetések, a melyek világánál e műben vázolni igyekezem a földbirtok tehermentesítésének napról-napra inkább előrenyomuló nagy problémáját, sokkal idősebbek annál az időpontnál, a melyben Darányi Ignác urtól, ki ez idő szerint a Magyar Gazdaszövetség elnöke, akkor pedig a földművelési ministerium feje volt, e mű kidolgozására megbízást kaptam. Több mint husz évre nyulnak vissza és egyszer kicsirázva, alakot nyerve, csaknem csodálatos szívóssággal élték át a közönbőségnek éveit, állották ki az ellenfél támadásait és ma végül, támogatva az idők szelleme és a fölébredt közvélemény által, hangosan és sürgősen követelik az érvényesülést.

Ennek a tárgynak közvéleményünk figyelmét megnyerni sokáig lehetetlen volt. Ellenben ma a hosszú pangás és tétlenség után mindenfelé az érdeklődésnek és gyors haladásnak jeleivel találkozunk. Ugy, hogy ha összemérem a kérdés mai helyzetét azzal, a melyben volt akkor, midőn e mű kidolgozásához fogtam, az elért változás és fejlődés igazán meglepő.

A magyar közvéleményben is, mely azelőtt makacs közönbőséggel utasítá magától vissza e kérdés terhét, ma szinte egyértelműleg az a nézet uralkodik, hogy a cselekvés órája többé hátra nem tolható. Külföldről nemcsak az eszme térfoglalásának, hanem az activ cselekvésnek jelei is szaporodnak. A porosz kormány hivatalosan bejelenti, hogy kezébe veszi a kér-

VI.

dést. Podbielsky a porosz földmivelési minister és Bülow gróf a birodalom kancellárja ebben a tekintetben egy nézetben vannak s a paraszt osztály és fölbirtokosság függetlenségének visszaállítását úgy a gazdasági, valamint politikai és szocialis szempontból is a legsürgősebb feladatok egyikének tekintik. A falusi nép jövőjének és boldogulásának biztosítása, visszatartva a föld fiait a faluban, sok tekintetben élet veszi a nagyvárosokban kifejlődő szocialis zavaroknak, mert csökkenti a proletár elemek szaporodását. Így bármilyen nehéz is új ösvényeket hasítani a haladásnak, a feladat elől a németek nem szándékoznak kitérni. Egyelőre két tartományban veszik munkába a kérdést és csak azután, ha az alkalmazott eszközök beváltak, haladnak majd tovább.

Az olasz kormány részletes javaslatot terjesztett a kamara elé. Ausztriában a mostani igazságügyi miniszter Klein Ferenc kötötte le magát elhatározásának egész komolyságával, hogy tenni fog a földtehermentesítés érdekében és bizonyára része van abban, hogy a birodalmi gyűlés e célra már külön bizottságot is alakított. A közvélemény sodra végül nekünk kedvez és annyi küzdés és sokszor sikertelennek látszó munka után elérkezik az alkotások ideje. A tehermentesítés nagy kérdése kiérdemelte a hivatalos köreink figyelmét is és úgy Tisza István gr. miniszterelnök, valamint Lukács László pénzügyi miniszter becses nyilatkozatokat tettek ebben az irányban, a melyek már eleve bevágták annak a vádnak lehetőségét, mintha itt valami egyoldalú agrárkövetelés érvényesítése forogna szóban. A napi sajtó is kedvezően fogadta a dolgoknak ezt a fejlődését és bizonyára elő fogja mozdítani azokat a törekvéseket, melyek gazdasági életünk ennek a fájó sebének orvoslására irányulnak. A körülmények máskülönben is kedvezők az agrár kérdések iránt. Az érdeklődés növe nő.

Ebben a nem épen nagy igényű dolgozó szobá-

ban, hol e sorokat írom, a kis és középbirtokosság jövője iránt kifejlődő activ érdeklődésnek szinte számtalan jele halmozódik össze. Azok mellett az eredmények mellett, melyeket a német és osztrák agrariusok elértek, sorakozik sir Horace Plunkett irországi nagy és sikeres vállalkozása, melylyel meg akarja menteni az ir parasztságot az állam támogatása mellett, de saját munkájával a jövőnek és maga Sir Horace igazán lekötelező levelében utal arra, mennyi a hasonlóság hazája népének helyzete és a magyarságé között. Európa keletén az oláh kormány fejt ki nem szünő gondot és birkózik azokkal a fogas kérdésekkel, melyek parasztságának fejlődését gátolják. Kelet-Indiában lord Curzon áll a munka élén, melyet az uzsora, a parasztság deposedatioja és az ingó tőke tulkapásai ellen már évek óta vezetnek. Ez különösen azért érdekes, mert a gazdasági szabadelvűséget, mint olyat, mely a nép javával ellentétes, kénytelenek voltak feláldozni. Calcuttához közel Courlay, kire még Budapesten is fognak néhányan emlékezni, szervezi a szövetkezeteket és ebben a feladatában segítségül veszi, a mi ránk nézve igazán oly dicsőség, melyhez foghatót alig értünk, a magyar szövetkezetek eredményeit is. Vajon nem érdekes dolog-e, hogy éppen *Észak-Biharban* kezdi a munkát?

Bátran elmondhatjuk tehát, hogy egyike a kor uralkodó eszméinek az, a melylyel a könyv keretében foglalkozunk. Érte a legjobbak és legkiválóbbak lelkesülnek és készek munkára. Ez nem is lehet más-ként, mikor a nemzeti lét és fejlődésnek egyik legfőbb oszlopáról van szó. Éppen azért azok, a kiknek elég, ha nagy célokért a sikerre való kilátással dolgozhatnak, nem fogják e munkát sem száraznak, sem izetlennek találni.

A könyv irányára, kutatás eredményére nézve meg kell jegyeznem, hogy nem csatlakozom azokhoz, a kiknek ideálja a minél mélyebbre menő állami be-

VIII.

avatkozás, a meglevő kölcsönöknek állami biztosíték mellett való átváltoztatása kisebb kamatu kölcsönökké. Ezt sem szükségesnek, sem pedig célravezetőnek nem tartom. Megelégszem az államnak oly foku támogatásával, mely a vérmesebbek igényeit ki nem elégíti ugyan, de a cél szempontjából elégséges és nem sérti a társadalmi erők szabad kifejlődését és mozgását. Erre minden körülmények között nagy sulyt helyezek. Ebben a szorosan korlátolt körben azonban az állami hatalom kezelőire nagy és immár nem halasztható feladatok várnak. Munkámnak, ha más nem, az az eredménye minden esetre meglesz, hogy az elfogulatlanokat meg fogja győzni arról, hogy a földet bíró és művelő polgárok, tehát az egész nemzet iránti kötelesség a feltárt és nem is tagadott bajokon segíteni. Vallják ezt másfelé is, az agrár Magyarországnak tehát ezen a téren elmaradni nem szabad, de a legfontosabb nemzeti érdekek kockáztatása nélkül nem is lehet. Arról, hogy egy kicsiny csoport ehez a meggyőződéshez szíve minden érzésével ragaszkodik és megvalósítására mindent megtenni kész, biztos vagyok. Ennyi pedig még a mi viszonyaink között is elég a végleges sikerre, mert az ügy igaz és jó. De tudom azt is, hogy ezen kívül a közvélemény jó akarattal van a dolog iránt s csak az utmutatást várja. Minden jel arra mutat tehát, hogy a munka mihamar meg fog indulni. Másként nem is igen lehet.

Ha ebben a tekintetben e műnek bármi kis része lesz, azért első sorban a volt földmivelési miniszternek kell köszönetemet kifejeznem, ki a nekem adott megbízás által nemcsak hivatalos tekintélye sulyával állott e kérdés mellé, hanem egészséges ösztönzést öntött belém ennek a nem minden részében könnyű kérdésnek fejtegetésére. Nem kétkedem abban, hogy ez elhatározása egyikévé lesz a legüdvösebbeknek azok között, melyek aránylag hosszú minisztersége alatt benne a magyar föld fiait megfogamzottak.

Azok egyébiránt, a kik nem sajnálják azt a fáradságot, hogy művemet figyelemmel átolvassák, talán némi meglepetéssel látják majd, hogy abban vannak egyes gondolatok, melyek tulszárnyalnak a földtehermentesítésnek aránylag korlátolt körén. Erről nem tudtam lemondani. Kerestem az összeköttetést, mely munkám célja és az általános nemzeti fejlődés között van, mert a végső cél nem lehet más, mint ennek előmozdítása. Így jutottam Kidd azon művének hatása alatt, melyet a társadalmi fejlődésről irt, az erkölcsi mozzanatoknak méltatására akkor, a midőn még nem is tudtam, hogy ennek a kérdésnek legkiválóbb monografusa, Hattingberg szintén erre az ösvényre tért. Ez nem csak erősség, hanem biztatás is azoknak, akik az általam helyesnek itélt utra akarnak jutni. Ugy fogva fel az új földtehermentesítést, mint a nemzeti fejlődés, a társadalmi osztó igazságnak szükségszerű követelményét, egészen közel jutottunk azokhoz az erkölcsi mozzanatokhoz, a melyek cselekedeteinket kell hogy irányozzák s így az egész probléma végső elemzésben nemcsak mint gazdasági, hanem mint ennél fenköltebb feladatok összesége jelentkezik. Reméljük, ez a tény vonzó erőként fog működni ébredni kezdő magyar társadalmunkban.

Köszönetemet kell e helyen is kifejezni Hólek Samu urnak, ki a függelékben a magyar föld terheiről közölt összeállításnak sok tudást és körültekintést igénylő munkáját magára vállalni szives volt.

Budapest Köztelek, 1905. évi március hó 27-én.

Bernát István.

Források.

- Vargha Gyula dr.* A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Budapest, 1896.
- Ráth Zoltán.* A földbirtokos osztály hitelszükséglete s annak kielégítése. 1891.
- Bernát István.* Zálogba tett Magyarország. Budapest, 1895.
- Imrédy Kálmán.* A mezőgazdasági hitelszövetkezetek és azok hivatása. 1892.
- György Endre.* A kisbirtoki hitelszervezet hiányai. 1885.
Az 1885. évi nemzetközi gazdacongresszus jegyzőkönyve. 1886.
- Halász Sándor.* A pénzügyi betétek biztonsága 1904.
- Bernát István.* A kisbirtok hitele. 1902.
- Fellner.* Adalék mezőgazdasági hitelpolitikánkhoz. Budapest. 1897.
- Buchenberger.* Agrarwesen und Agrarpolitik. Lipcse, 1892.
- Hecht.* Die staatlichen und provinziellen Bodenkreditinstitute in Deutschland. Lipcse, 1891.
- „ Der europäische Bodenkredit. Lipcse, 1901.
- Albin Braf.* Der landwirtschaftliche Hypothekarkredit in Oesterreich. 1899.
- Dr. Franz Klein.* Die landwirtschaftliche Entschuldung. Bécs, 1904 (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung.)
- Joseph Ritter von Hattingberg.* Referat betreffend die Frage der Hypothekarentschuldung. Bécs, 1903. 3 köt.
- Dade* Befreiung des Grund und Bodens. Verhandlungen des XXVII. deutschen Juristentags. Berlin, 1904.
- Lorenz v. Stein.* Die drei Fragen des Grundbesitzes. Stuttgart, 1881.
- „ „ Bauerngut und Hufenrecht.

Schäffle. Die Incorporation des Hypothekarkredites. Tübingen, 1883.

Graf Franz Kueffstein. Eine prinzipielle Erörterung des ländlichen Schuldenwesens. Wien 1904.

Foville. Le morcellement. Paris, 1885.

Ruau. Projet de loi sur la constitution et la conservation du bien de famille insaisissable. (1905. jan. 31-ikén beadva.)

Annual Report of the working of the Punjab Alienation of Land Act. XIII. of 1900. Lahore 1904.

The Dekhan Agriculturists Relief Act. 1879.

A szövetkezetekre nézve kimerítő adatok a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége budapesti congressusi kiadványaiban jelentek meg, tovább Mailáth József gróf „A szövetkezeti ügy fejlődése Magyarországon“ című tanulmányában.

TARTALOM.

	Oldal.
Előszó	III.
Bevezető	V.
Források	X.
I. Előzmények	1
II. Kísérletek a hitel szervezésére nálunk	28
III. A fejlődés külföldön	47
IV. A probléma föltevése:	
1. külföldön	68
2. nálunk	86
V. A kibontakozás felé	102
VI. Javaslatok	144
VII. További teendők	169
Függelék	193

I.

Előzmények.

A mozgótökének, a pénznek az az ereje és mindenütt jelenvalósága, melyet ma főleg a nagyobb gazdasági központokban s a gazdaságilag fejlettebb államokban alkalmunk van napról-napra érezni, aránylag nem régi jelenség. Nem régi, különösen nálunk, a hol még csak egy emberöltővel ezelőtt a legtöbb embernek alig volt fogalma arról, hogy a gyéren csergedező s aránylag ritkán szereplő pénznek valaha a nemzet életében ilyen nagy fontossága lehessen. De kivéve egyes nyugateurópai nemzeteket, olaszok, francziák és angolokat, többé-kevésbé hasonló volt a helyzet más európai s még inkább az Európán kívüli népeknél. A nemzetek élete ugy volt berendezve, hogy századokon keresztül megéltek a nélkül, hogy a mindennapi életben szükséges lett volna náluk a pénznek nagyobb szerepet biztosítani. A mező megtermette gyümölcsét, jól, rosszul megosztózt rajta a jobbágy, a földes ur, zsellér, vagy feles. A városi polgár munkájának termékeiért kapott buzát és egyebet. A buzából a szedett vám fejében lisztet örölt a molnár. Az állam adóit nagyrészt naturáliákban kapta. A későbbi időkben sűrűn hangzik fel az a panasz, hogy kevés a pénz, de ez nem annyira a pénznek, mint csereeszköznek szerepére vonatkozik, mint inkább az egyesek feljajdulása azon rájuk nézve sajnálatos eset miatt, hogy kevés módjuk van a megtakarított és félre tett tőkéből élvezetekre, vagy luxus-czikkekre tenni kiadásokat.

A tőke, tehát az ingótőke is, az elmúlt idők megtakarítását képviseli. Azt a rendelkezésre álló gazdasági erőt és hatalmat, melyet minden pillanatban azon célok szolgálatára fordíthatunk, a melyek nekünk a legkedvesebbek, vagy legszükségesebbek. Épen ezért olyan országokban, a hol a megtakarítás ösztöne ki nem fejlődött, vagy pedig, a hol a megtakarítás különböző okoknál fogva lehetetlen, kevés az ingótőke és hiányoznak azok az elemek, a melyeknek hatalma a pénzzel való rendelkezésből ered és azon alapul.

Ha egy pillantást vetünk Magyarországra, a mint annak viszonyai a XVIII-ik században fel egészen a XIX-ik derekáig előttünk kitárulnak, könnyű lesz felfedezni azokat az okokat, a melyeknél fogva Magyarország egészen a legutolsó időkig megmaradt a tőkében igen szegény országok között.

A megtakarításoknak először is céljának kell lenni s a cél nem lehet más, mint a meglevő helyzeten való javítás vágya, a haladás. Más oldalról pedig meg kell lenni annak a bizalomnak, hogy ha a jelen élvezetből a jövő idők javára valamit elvonunk, az tényleg arra felhasználható is lesz. A mi viszonyaink között sem az egyik, sem a másik érzés erősen kifejlődni nem birt. A haladás vágya még máig is csak töredékesen hatotta át társadalmunkat; aránylag még máig is kevesen vannak, akik férfias elhatározással készek lennének a jövő érdekében a jelen élvezeteiről lemondani. 1848-ig a felső rétegek, a főurak és papok, vagy maga a nemesség is rendesen beérte azzal, a mit a jelen nyújtott. A polgárság törekvésében és haladásában egyaránt szűk korlátok közé volt szorítva és nem igen látta lehetőségét annak, hogy ezeket letörve, magának a jelennél szebb jövőt biztosítson. Még kevésbé látszott ez lehetőnek azokra nézve, a kiket a sors a jobbágyok és zsellérek szerepére kárhoztatott... Ilyen körülmények között nem lehet csodálni, ha a jövő előkészítése aránylag kevesek figyel-

mét és munkáját kötötte le. Nem lehet csodálni ezt már csak azért sem, mert hiszen azoknál a rétegeknél, melyeknek első sorban kell oda működni, hogy a helyzetet gazdaságilag jobbra tegyék, a polgárság és parasztnál kevés volt a kilátás arra, hogy munkájuk gyümölcseit valóban ők élvezhessék. Nemcsak minálunk, másfelé is előfordult az az eset, hogy a vagyonosabb paraszt vagy polgár igyekezett az emelkedés jeleit lehetőleg titkolni azért, mert attól félt, hogy ez reá nézve csak káros lehet, amennyiben az emelkedő jólét jeleit látva, új adókat és új szolgáltatásokat találnak reá róni. Husz és egynéhány évvel ezelőtt a felvidéken egy alkotmányos miniszter kíséretében utazva emlékszem arra a jellemző esetre, hogy az alispán kijelentése szerint a banderialistákul kijelölt legények nehezen voltak reá birhatók, hogy legjobb lovaik és legkifogástalanabb öltözetükkel jelenjenek meg, mert — és ezt kimondták nyíltan — alapos volt a gyanujuk, hogy a minister szeme megakadván jólétüknek külső jelein, az új esztendő új terheket talál zudítani nyakukba. Keletnek nem rég török uralom alatt állt vidékein a lakóházak nyomorult voltát egyenesen ennek a félelemnek rójják föl.

E mellett a háboru, pártoskodások, a jogi és gazdasági viszonyok állhatatlansága mind arra hatottak, hogy az emberek kedve elmenjen a takarékoskodástól. Ez a gazdasági erény tehát ily viszonyok között annál nehezebben fejlődhetett ki, mert hiszen az igények csekélyek voltak ugyan, de ép azért a meglevők kielégítésüket sürgősen követelték és azoktól valamit elvonni valósággal csupán heroikus jellemű emberek birtak. A kánoni jog tilalma, mely a kamat vétel ellen szólott, a hűbéries felfogás, mely a vagyonszaporításnak mai elfogadott eszközeit vagy tisztességteleneknek, vagy lealacsonyítóknak tekintette, szintén hozzájárult ahhoz, hogy tőkében szegény ország maradjunk és hogy a megtakarítások nagy sulyra nálunk vergődni ne tudjanak.

Nem osztozom abban a felfogásban, hogy nemzetünk alsóbb rétegeinél ne lett volna meg a hajlam a félretett fillérek révén a jövő nemzedéknek nagyobb jólétet és kényelmet biztosítani. Azok a tapasztalatok, melyeket e tekintetben a legutóbbi idők fejleményei révén tehattunk, erős bizonyíték a mellett, hogy ez a felfogás téves. Abban a nézetben vagyok, hogy nálunk inkább a viszonyok voltak kedvezőtlenek, s ezeket áttörni egyesek erélyének ritkán sikerült. Nyugaton több volt a lehetőség a megtakarításokra, nem csupán azért, mert a polgári szellem előbb ébredt, hanem azért is, mert a foglalkozási ágakból huzott jövedelem dusabban omlott, így tehát többet lehetett aszkétikus erények nélkül is félre tenni. Azok a bizonyos eldugott harisnyák és a titkos ládafiák, a melyek a megtakarításokat magukba ölelték, szerepeltek minálunk is, hanem természetesen kifelé és felfelé a nemzetet csak a nemesség és a papság képviselte, a melynél a legtöbb esetben minden egyéb uralkodott, mint a takarékosági hajlam. Így jutottunk aztán a pazarló nemzet hírébe és ezt sok tekintetben sikerült megőrizni maig is. Az apátia, mely a gazdasági emelkedés tekintetében a nemzet tulnyomó részét elfogta, szinte lehetetlenné tette a megtakarítást s ezzel együtt bevágta a haladásnak utját. Voltak ugyan minálunk is olyanok, a kik takarékosan félre rakták a félrerakhatókat, de nem azzal a céllal, hogy azokat a jövő nemzedék javára fordítsák, hanem hogy alkalom adtán ragyogó ünnepek és lakomákra költsék el. Ezek tehát gondoltak a közel jövővel, de nem voltak hajlandók arra, hogy a távolabbi jövő haladásának utjait egyengessék. Azok az okok, mondja Marshall a közgazdaságról irt nagy művében, melyek a vagyon felhalmozásánál szerepet játszanak, különböző országokban és különböző körökben nagyon eltérnek egymástól. Két faj, sőt ugyanazon faj társadalmi rétegei között sem ugyanazok. Társadalmi és vallási sanctiok befolyása alatt állanak és

nagyon érdekes azt látni, hogy ha a szokás kötelező ereje lazul, miként térnek el egymástól ugyanazon körülmények között felnevelt szomszédok a kicsapongásokban.

A háboru, rablók és egyéb, a középkorban nagy szerepet játszó okokból eredő bizonytalanság hatása ma már nagy részt megszűnt, de van egy másik, a mely, bár hatásáról kevesen bírnak tiszta tudattal, még ma is igen nagy szerepet játszik. Azt a tényt értem, hogy minálunk az arisztokráciát és a gentryt, tehát azokat a rétegeket leszámítva, a melyek rendszerint legkevésebbé hajlandók a takarékosagra, a családi fejlődés fokozatossága és folytonossága tekintetében, igen nagy hézagokat látunk. Nagyobbakat, mint Nyugat-Európában. A III. nemzedék rendesen megéri a családi jólétnek és vagyonnak szétomlását. És ez a tény jóformán mindenfelé oly elementáris erővel mutatkozik, hogy vele szemben kevesen bírnak győzelmesek maradni.

Érzik ugyan más országokban is, sőt ebben az irányban egy chinai közmondás is maradt ránk, hogy boldoguló apák ivadékainál a vagyon a harmadik nemzedéken túl ritkán marad a család kezén; de ez a tény nálunk, főleg a polgári osztálynál erősebb gátja az emelkedés és megszilárdulásnak, mint más felé. Az arisztokracia és a középbirtokosságnál legalább az utolsó időkig másként állott a dolog. Ezek közt akadt elég család, a mely százados multtal és családfával dicsekedett. A városi népességnél nincsen ily állandóság. Lehet azért, mert amazok gazdaságilag védett helyzetben voltak, míg emezek csak saját erőikre támaszkodhattak. A kiváló tulajdonságok pedig ritkán szállanak nemzedékről-nemzedékre. Így ép az az osztály nem birt erőre kapni, melynek hivatása lenne az ingó tőkét s ennek erejével a nemzeti vívmányokat szaporítani.

E mellett ne feledjük azt sem, hogy közel vagyunk

Kelethez és habár kétségkívül leghaladottabb nemzet azok között, melyek Európának ezen a részén élnek, még sem tudjuk magunkat teljesen emancipálni azoktól a hatásoktól, melyek fejlődésünkre és haladásunkra reá nehezdedve, nemzetünk történetét és jellemét alakítják. E mellett takarékoskodó hajlandóságaink erejét nagy mértékben gyöngíti az, hogy a takarékoskodásra legnagyobb mértékben hajlandó osztály önérzete máig sem fejlődött ki és éppen azért egy bizonyos idő múlva, a legkiválóbbak is hajlandók más, szerintük magasabban álló rétegekbe jutva, lemondani azokról a tulajdonságokról, melyek ott nem kedveltek, sőt őket népszerűtlenné tennék. Nem szabad azonban feledni azt, hogy ilyen nehézségeken más nemzeteknek is keresztül kellett menni. Így régibb angol közgazdasági írók panaszkodnak, hogy náluk a meggazdagult kereskedők felhasználva a mutatkozó alkalmat s az uralkodó nagy kamatlábat, elhagyják régi igazán vagyontermő foglalkozásukat és kamat mellett pénzt kölcsönöznek, a mi nemcsak nagy, hanem könnyű és biztos nyereséget is ad.

Mindezek az okok azt hiszem eléggé megmagyarázzák, hogy Magyarország le egészen a XIX-ik század közepéig miért marad a naturál gazdaság állapotában, miért nem gyűltek itt össze nagy tőkék és miért nem volt elkészülve gazdaságilag a nemzet azokra a nagy átalakulásokra, melyek 1848-ban érték. Mielőtt azonban ezeknek és a belőlük folyó következményeknek vázolásába bocsátkoznánk, ki kell emelnünk azt, hogy a pénz ára a legrégebbi időkben, a mikor igazán kevés volt belőle, koránt sem olyan nagy, mint a később bekövetkezett változások után. Az ugynevezett országos közszükségleti hitelpénztár, mely 1772-ben királyi rendelet útján jött létre, csak $3\frac{1}{2}$ —5% kamatot helyezett kilátásba a betevőknek. A betétek összege mind a mellett jelentékeny volt, mert már 1774-ben meghaladta a hét millió forintot, 1801—1819-ben pedig ren-

desen 21—23 millió forint volt. Igaz ugyan, hogy ez a kamat, a mennyiben érte az ország felett, kisebb volt a rendesnél. Ha azonban nem feledjük mennyit volt kénytelen a múlt század a 70-es sőt a 80-as évben maga az állam ezen a címen fizetni, fenti állításunk módosításra szorulni nem fog. Igazsága mellett egy további érv az, hogy a törvényes kamatlábat már az 1715. évi LI. t.-cikk 6%-ban állapította meg. Ellenben az 1872. évi VIII. t.-c. *nyolcban*. Utalhatunk e mellett arra is, hogy a betéti kamat az 1848-at megelőzőleg alakított takarékpénztáraknál 3—5% között váltakozott, ezek tehát körülbelül ott álltak, a hová több mint ötven év küzdelmei és bukásai után végre újból szerencsésen eljutottunk. Ennek a jelentékeny ténynek, szemben azzal a körülménnyel, hogy az ingótőke az utóbbi évtizedekben rendkívüli mértékben megsaporodott, okát kell adnunk és ezt alább meg is tesszük.

Mialatt Magyarországon a dolgok így állanak, Europa Nyugatán több száz éves fejlődés eredménye gyanánt az iparnak, kereskedelemnek és szabad foglalkozásoknak művelői, a hajdan lenézett, sőt semmibe sem vett polgári osztály oly jelentőségre jut, a melyet elérni nálunk máig sem volt képes. Legyen szabad ezt pár vonással már csak azért is vázolni, mert e nélkül nem leszünk képesek helyzetünket kellően felfogni.

A polgári osztály emelkedésének két főtenyezője van. Egyik a gazdasági erő, másik az értelmi művelődés, illetőleg azok a politikai vívmányok, melyeket ezek segítségével el tudott érni. A nagy francia forradalmat, a polgári osztálynak ez emelkedése készítette elő és e nélkül amaz sohasem következett volna be. A forradalmat megelőző állapotok vázolóinak művei teli vannak részletekkel, melyek mindezt bizonyítják. Kötelességünk erre bővebben kiterjeszkedni, hisz a száraz földön Franciaország tört utat az új iránynak.

A tényleges egyenlőség, mondja *Taine a Jelenkori Franciaország alakulásáról* irt nagy művének első kötetében, megelőzte a jogot; a különbség, mely egykor az öltözet, lakás és szokások, továbbá a becsületről való felfogás tekintetében a polgárság és nemesség körében annyira nagy volt, lassanként megszűnt s a forradalmat megelőzőleg az utcákon a polgárt és nemest nehezen lehetett egymástól megkülönböztetni. Az egyszerű angol viselet, a magán életben sokkal kényelmesebbnek tetszik. A fény feszélyez s már a nemesek is belefáradnak abba, hogy örökké nagy toilletekben jelenjenek meg. A külsőnek ezen megváltozását azonban megelőzte a belső átalakulás. A dolognak erkölcsi és politikai részével itt nem szükséges sokat foglalkoznunk, de meg kell azt említenünk, hogy a harmadik rend gazdagulása főleg az iparnak és kereskedelemnek fellendülésére vihető vissza. A polgár dolgozik, kereskedést űz, nyereszkedik, a mit megvonhat magától azt félre teszi s körében, hol az igények nem oly fokozottak, mint a nemességnél, a megtakarítás könnyebb és több eredménnyel jár. Így történik meg aztán, hogy míg a polgárság iparkodóbb része napról-napra vagyonosabbá lesz, a nemesség eladósul és egyiknek-másiknak szinte több a címe és őse, mint holdjainak száma.

Mindez azonban nem következhetett volna be, ha a polgár munkája nem gyümölcsöző. Ha az ipar révén elért felesleg oly csekély, hogy lehetlenné teszi a megtakarítást, vagy ha a megtartott összegek nincsenek kellő biztonságban, utját álljuk az emelkedésnek. Érdekes tény az, a mire kevesen vetettek ügyet, hogy az utolsó francia király idejében az abszolút módon kormányzott Franciaországban a jövő kovásza, a polgári osztály nagy fellendülésnek indulva sok részben, legalább annyiban multa felül az angol szomszédokat, mint a mennyire azok most felette állnak a franciáknak. *Bordeaux*, mondja *Young Artur*, sokkal gazdagabb

és sokkal nagyobb kereskedelemmel dicsekszik, mint Anglia akármely városa Londont kivéve... Franciaország az utóbbi időben tengeri kereskedelmének haladásával még Angliát is fölülmulja. Az ipar fejlődésének egyik legbiztosabb jele, a fogyasztási adónak napról-napra való növekedése, pedig e növekedés nem csekély, mert *Necker* szerint évről-évre körülbelül két milliót tesz ki.

A polgári tehetségek, megtalálva a fejlődésnek útját, szinte bámulatos sokoldalúságot mutatnak. E tevékenység központja természetesen Páris. A féktelen fényűzés, melyet könyvekkel, butorokkal, képekkel és öltözetekkel kifejtének, a polgári munkások ezreinek nyújt táplálékot és biztosítja a fejlődést. A fogyasztási cikkek között jelentékeny szerepet játszik a könyv. Párisban évenként 45 millió livre értékűt hoznak forgalomba, Londonban ennek egy negyedét.

A félretett jövedelemnek tetemes része új beruházást keres és a mennyiben azt a magánvállalatokban meg nem találja, az állam felé fordul. Az állam nem annyira előrelátás, mint inkább könnyelműségből el is nyeli a neki kínált milliókat. Milyen szerepet játszott az erősödő demokrácia a franciák átalakulásában, arra nézve legyen elég kiemelni annyit, hogy *Voltaire* jegyzőnek, *Diderot* késesnek, *Rousseau* órásnak volt fia. *D'Alambert*-t egy üveges nevelt fel. Mindamellet tudjuk, hogy nemcsak az arisztokrácia, hanem még a királyok is szívesen fogadják őket. A változás a forradalom közeledtével oly gyors, hogy mint egy szemtanu, ki öt évi távollét után tért vissza Párisba, állítja: Azok, kik távozásomkor egyedül játékkal, vadászattal és házaikkal foglalkoztak, most már lemondva aristokratikus kedvteléseikről, valamennyien íróknak csaptak fel, azaz polgári munkára adják magukat.

Kevesen tudják, hogy a franciánál az angol polgári és kapitalista osztálynak kifejlődése messzebbre nyulik vissza. Ép ezért, bárha nem végződik is forra-

dalomban, szerfölött érdekes. Angliában a kereskedelem fontosságát már a XIV. században elismerik és törvényesen intézkednek fejlesztése végett. Nem is kell sok bölcsesség annak belátásához, hogy Anglia csak ez uton lehet nagygyá. Az, hogy még az ipar terén is a világnak első államává emelkedhetnék, eleinte és sokáig káprázatosabb álomnak látszott, semhogy a higgadtabbak hajlottak volna felé. Mindamellet, habár hosszú idő után és kitartó fáradozások jutalma gyanánt, de el tudták érni ezt is. Fejlődő kereskedelem és, a mi ennek táplálékot ad, virágzó ipar nélkül Angliának lehetetlen lett volna oda emelkedni, a hol ma áll. Ilyen körülmények között politikai és erkölcsi lehetetlenség a polgárságot azon az alantas színvonalon tartani, a melyen az a középkor elején állott. Mindinkább világosabbá lesz, hogy Anglia jövője a polgári munkán nyugszik és habár a nép szokott konzervatizmusával óvatosan gondoskodott arról, hogy ami a multban jó volt, az a jövőnek biztosítéka gyanánt megőriztessék, nem lehetett kitérni az elől a meggyőződés elől, hogy a nemesi osztály tehetségei és ideáljai egymagukban nem képesek kielégíteni az új idők követelményeit.

Az a szoros kapcsolat, melyben velük az anglok geográfiai közelségüknél, de talán még inkább törekvéseiknek hasonlósága folytán állottak, mihamar reá vezette őket arra, hogy a hollandok gazdasági politikáját utánozzák és majdan, ha lehetséges, a tengeren és a gyarmatosítás terén szerzett babérait maguknak eltulajdonítsák. Az ingó tőke azonban sokáig szűken van. A XVII. század végén Angliában a törvényes kamatláb még 8 % és azt a kereskedőt, ki képes nagyobb kölcsönt ennél olcsóbban szerezni, szinte megcsodálják. Ellenben Hollandiában a kamatláb már ez időben 3 %, sőt ennél is kevesebb s egészséges új vállalkozásokra jóformán mindig lehet kapni tőkét. Ennek a körülménynek tudható be, hogy sokan

Hollandia virágzását és az angol gazdasági állapotok pangó helyzetét a kamatláb nagyságának tudták be. Ez a felfogás más országokban is fel-felmerül. Anglia mindamellet halad előre, s az angol bank a XVII. század végén alapul. Körülbelül ugyanekkor hatósági zálogházak állítását is tervezik, hol kis emberek 40 shilling erejéig 10%-ra kaphattak volna kölcsön. A takarékmagtárak létesítését is sürgetik, utalással különösen arra, hogy ezek Németország egyes részében kitűnő eredménnyel dolgoznak. (A. D. 1677.) Tehát törik fejüket, miként vezethessék a szaporodó tőkét oda, a hol legtöbb gazdasági és politikai hasznot tehet. Azután következnek az állami kölcsönök, a melyek a megtakarítás elhelyezésére igen kellemes és könnyű módot nyújtanak, a többé-kevésbé biztos egyéb elhelyezéssel szemben. Az angol banknak 1,200.000 font sterling alaptőkéjét már képesek 10 nap alatt aláírni. A mi még ennél is érdekesebb, oly nagy a bizalom iránta, hogy a bank utalványait készpénz gyanánt fogadják el, mintha arany vagy ezüst lenne.

Ime a hitel, a melynek hiányát Széchenyi nálunk még a XIX. században oly nagy mértékben panasolta, az angoloknál már 200 év előtt nagy szerepet játszik. Az angol bank nagy lökést ad a hitelgazdálkodásának, mert kölcsön adhat a nélkül, hogy csak egyetlen aranyát is megmozdítaná. Mindamellet egészen bizonyos, hogy nem teremtette a hiteligzálkodást, hanem, hogy úgy mondjuk, kiterjeszté és törvényesítette azt a szokást, a mely az angol kereskedelmi világban, a hitelezés tekintetében már meggyökeresedett. A kereskedők, mondja *Cunningham*,*) már régen megszokták, hogy nagy előlegeket adnak. Az ritkán esik meg, hogy ha az egyiknek heverő pénze van, az ne adná oda a másiknak, a ki azzal nyereséges dolgot tud elérni. Olyan időben, a mikor nekünk erről

*) *The Growth of English Industry* 348. lap.

még fogalmunk sem volt, az angolok már érezték nemcsak a hitelnek áldásait, hanem a börzén folytatott üzérkedések súlyát is. A déli-tengeri híres társaság bukása eléggé bizonyítja ezt. A részletekbe azonban itt, hol csak általánosságban akartunk reá mutatni arra, hogy milyen volt a fejlődés menete Nyugaton, kitérni nem szükséges. Meg kell azonban említenünk azt, hogy főleg a skót bankok az ő *cash credit* rendszerükkel míg egyrészt a heverő tőkék kamatozását biztosították, másrészt ellátva mindazokat pénzzel, a kiknek jogos szükségük volt, óriási szolgálatot tettek hazájuknak, mert előmozdították a nemzeti munka kifejlődését és biztosították produktivitását.

Hasonló dolgokról beszélni nálunk még a mult század első felében is kevesen mertek. Hiszen egy alkalommal a volt közoktatási minisztertől, *Trefort* Ágosttól hallottuk, hogy a 40-es években közgazdasági tanulmányokkal foglalkozva irt a bankokról is, mi a pozsonyi előkelő körökben, a melyek akkor a magyar társaság színe javát egyesítették, gyanakodóvá tette az embereket iránta és sokan biztosan hitték, hogy miután bankokkal foglalkozik, kell, hogy zsidó legyen.

Mindamellett azt hiszem, tévednek azok, kik azt állítják, hogy a polgári osztály fejlődése nálunk csak azért hézagos és hagy sok kívánni valót hátra, mert a magyar soha kereskedő nemzet nem volt s e mellett az iparhoz sem érzett soha nagy hajlandóságot. Ezt ugyan nem akarjuk tagadni, de azt is látjuk, hogy Európa keletén az uralkodó fajoknak az sokáig közös vonása volt.. E mellett bizonyos, hogy mégis csak voltak nálunk a kereskedelemre termett elemek: olaszok, izmaeliták, örmények, németek és zsidók, de sokra ezek sem tudták vinni. A nagyobb arányu fejlődés elmaradásának okai tehát okvetlenül mélyebben fekszenek, mint a felületések hiszik.

Sok féle körülmény hozzájárult ahhoz, hogy nálunk századokon át kevés volt az a polgári foglal-

kozás, melyet haszonnal lehetett üzni, s mintha részben ezért, részben pedig más okokból nem birt meggyökeresedni a polgárság kebelében a jobb jövőbe vetett hit s hiányzott az a biztonság, mely a törekvések akadálytalan kifejtésének olyan hathatós támogatója . . . Így maradtunk ott, a hol 1848. talált bennünket és mielőtt áttérnék a bekövetkezett változások gazdasági és politikai jelentőségének változására, szemben azokkal, a kik az ellenkezőt állítják, legyen szabad megjegyezmem, hogy az a hit, mely szerint 1848-ban a fokozatos átalakulásra már többé nem lett volna idő, nem eléggé megokolt.

Ismerve az ország akkori helyzetét, a különböző nemzetiségek vérmérsékletét és törekvéseit, de ismerve más nemzeteknek fejlődését is, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a gazdasági téren a fokozatos átalakulás lett volna az egyedül helyes. Az a politika lett volna megokolt, a melyet *Széchenyi* István gróf hirdetett, amelytől azonban *Kossuth* tüzesebb vérmérséklete eltérítette a nemzetet. Igaz, hogy ennek a fontolva haladó politikának a többek közt nagy ellensége volt a tisztán politikai téren elért eredmények, a melyeket a nemzet ujjongó örömmel fogadott. Ha a radikalizmus ezen a téren bevált, illetőleg a nemzet hajlandóságának megfelelt, nehéz lett volna utját állni gazdasági téren. Attól félni azonban, hogy a jobbágyság fokozatos felszabadítása ki nem elégíti az illető rétegeket és esetleg forradalomhoz vezet, talán még sem volt szükséges, mert aligha következett volna be.

Igy történt aztán, hogy fejlett polgári osztály nélkül, középkori erkölcsökkel és hiányzó tőkékkel jutottunk a nagy átalakulás mesgyéjére. Proklamáltuk, hogy modern, haladó ország akarunk lenni, abban az értelemben. a mint azt Nyugat-Europában felfogják ; meg akartuk előzni nemcsak keleti, hanem északkeleti szomszédainkat is és a tájékozatlanság biztonságával tekintettük rózsásnak a jövőt. Meg kell vész-

gálnunk, hogy ez milyenné alakult. Mielőtt azonban erre áttérnénk, vázoljuk mélyebbre szállva azt, hogy az új csapásra tért Magyarországnak milyen okokból volt szüksége sok, de nagyon sok beruházást kereső tőkére és polgári erkölcsökre.

*

A nagy átalakulást megelőzőleg Magyarország összes egyenesadója nem igen tett ki többet 10 millió forintnál. Az egyenesadónak négy fajtája volt: a hadi és házi adó; a szabad királyi és a szepesi városok által fizetett királyi hitbér; végül a főpapság által adott várépitő segítség. Nem szükséges ezt az aránylag kicsi számot mostani óriási költségvetésünkkel összehasonlítani. A nagy változást, melyen keresztül mentünk, mutatják már azok a számok is, a melyek az 50-es évek adószolgáltatására vonatkoznak.

1854-ben befolyt földadóból	18·3 millió forint.
” ” házadóból	1·8 ” ”
” ” kereseti adóból	5·0 ” ”
” ” jövedelmi adóból	1·8 ” ”
” ” a zsidók adójából	1·9 ” ”
” ” a hadisarcból	3·57 ” ”
” ” kereskedelmi, ipar és védőjegy-adó	96000 ”
” ” malomadóból	16000 ”

Összesen kerekszám 32·5 millió forint.

Nem szabad azonban elfelednünk, hogy ezt az adót már a nemzet összesége, tehát a nemesek is fizették és hogy a fenti számok csakis a tulajdonképeni Magyarországra vonatkoznak, Erdélyt számításon kívül hagyva. Az egyenes adóknál sokkal súlyosabb s úgy az összeget, különösen pedig az adó szokatlanságát tekintve nyomasztóbb volt a közvetett adóknak átmenet nélkül való behozatala, illetőleg fokozása. Ezekből 1854-ben már 44 milliót, két év múlva pedig nem kevesebb, mint 55 millió forintot

vett be az állam. Ezeknek az összegeknek fedezésére sok pénzre lett volna szükség a népnél. Ez azonban meglehetősen hiányzott. Hiányzott nem csak azért, mert a 48—49-es években a vagyontermő munka nagy részben szünetelt, hanem azért is, mert a meglévőkből is sok érték pusztult el. A *Kossuth* bankjegyeknek elégetése egymagában véve is óriási csapás volt a tőkében szegény országra nézve, hiszen nem kevesebb mint 60 millió forint forgott szóban. Még inkább fokozta a forgó tőke hiányát az a körülmény, hogy a jobbágyaiktól megfosztott földes urak kénytelenítve voltak pénzzel fizetni a dolgozó kezét és ez akkor különböző okoknál fogva nagyon drága volt, úgy hogy nyári dolog időben, főleg a nagy gabona termelő vidékeken a napszám 2 forintra is felrugott. Fokozta a szükségét az a körülmény, hogy a gazdaságok jobb felszerelése gépeket tett szükségessé s az intenzivebb gazdálkodás mellett az ingó leltárnak, mind nagyobb értéket kellett képviselni. De talán leghathatósabb oka volt a magyar gazdasági helyzet jelzett bajának az, hogy az egyes rétegek igényei a multhoz képest szerfelelt szaporodtak.

A régibb időkben még a műveltebb magyar emberek is rendkívül kevésből tudták előállítani azt, a mi igényeik kielégítésére szükséges volt. Csaknem minden a saját gazdaságából került ki. A háztartás csak kis részben vette igénybe a kereskedőket, a kik idegen, itthon elő nem állitható cikkeket szállítottak. A mai nemzedék alig tudja elképzelni, hogy e tekintetben mily nagy változáson ment keresztül.

A mult század 30-as éveiben, a mint azt egykoru írók feljegyezték, a honoratiorok közé tartozó egyének is megélték 3—400 forint díjazásból. Eltartották becsülettel családjukat, nevelték gyermekeiket; a mint azonban mind közelebbi kapcsolatba jutottunk Nyugat-Europával, minden megváltozott. A sokszorosuló igények csak pénzzel voltak kielégíthetők és ez a mint

láttuk, szerfelett kevés volt. A fényüzés lábrakelte már 48-at megelőzőleg is érezhető. Magyarországnban, mondja egy angol író,*) nem csupán a ruházatban és a személyes diszitésre szolgáló tárgyakban nagy a luxus, hanem nőnek az igények a választékos butorzat tekintetében is. Ezeknek a cikkeknek fogyasztása nem csupán egy kis körre terjed ki. Igaz ugyan, hogy a parasztnak kevés a pénze, hogy ily dolgokat vásároljon, de ez csak onnan van, mert nincsenek kereskedők, a kik megvásárolnák borát és buzáját. A vidéki urak és a gazdagabb polgároknál a kívánat ebben a tekintetben nagyon is jelentékeny. Főleg az angol származásu tárgyakat szeretik. Ez annyira megy, hogy a bécsi gyárosok, a vevők félrevezetése végett Angliában nyomtatott angol jelzéseket ragasztanak árucikkeikre. Előszámlálja azután Paget, hogy mi mindent lehetne már a magyar igények kielegitésére Angliából szállítani. Ezek között látjuk a késneműeket, vas- és réz készítményeket, mezőgazdasági szerszámokat, kocsi-rugókat, butort, finom len és gyapot árukat, gyapju készítményeket, fali-tapétákat, bőrárúkat, a finomabb porcellán és kőedényt.

Mig így egyik oldalról nagymértékben emelkedtek az igények, másrésről ezekkel szemben éppen nem szaporodott arányosan a kielégítésekre szükséges ingótoke, sőt ellenkezőleg. A földtehermentesítésnek volt hivatása ellátni a nemesi osztályt azokkal a tőkékkel, melyekkel képes lehet pótolni az elveszített munkaerőt. A földtehermentesítést az absolut kormány keresztülvitte és lehetetlen eltagadni, hogy ebben a tekintetben igen jelentékeny munkát végezett. A végrehajtás irányát az 1848-iki törvények alapján az 1853. évi március hó 2-án kelt császári pátens szabja meg. Az alap az urbéri telek, a megyéket a telkek gazdasági értéke szerint osztályozzák. Érezte azonban már

*) Paget *Hungary*. II. 633.

ekkor is a kormányzat, hogy a földtehermentesítés keresztülvételének idejéig is valamiképpen segíteni kell a földesuri osztályon és ezért kimondotta a *moratoriumot*, amely szerint azok, akik 1848. április havától kezdve kölcsönököt kötöttek, nincsenek kötelezve ezeknek visszafizetésére. Kivétel a kereskedelmi összekötésekből származó váltóadósság, továbbá az esedékkéssé vált törvényes kamatok. Egy másik rendszabály az, hogy a földes uraknak jelentékeny előlegeket adnak a még nem folyósított urbéri kárpótlás terhére. Ezek az előlegek 1857. év májusáig a tulajdonképpeni Magyarországon 12¼ millió forintba rúgtak, ehhez járul Erdély 4¼ millió, Horvátország 2¼ millió, az ugynevezett Szerbvajdaság 1¼ millió forinttal. Az összes magyar urbéri kárpótlás kerekszám 150 millió forintot tett ki, melyhez hozzá veendő a temesi bánát és szerb vajdaság 40 millió, Horvátország 15 millió forinttal.*)

A nagyiparnak megindult fejlődése s az állami kölcsönök szintén sok tőkét vonnak el a földbirtoktól és a mezőgazdaságtól. Ebben a tekintetben főleg a malomipar, továbbá a szeszipar, cukor- és sörgyártásra kell utalnunk. Meg kell még említenünk azt is, hogy az 50-es évek végén a kormány a valutát helyre akarván állítani, a bankjegyeket apasztotta és ily módon a pénzforgalmi eszközöket még inkább csökkentette. Az alapítványi és regnikoláris pénztárak, melyek korábban bő forrásai voltak a hitelt kereső földbirtoknak, elapadtak. A befektetést kereső tőkék tehermentes kötelezvényekbe mentek át, vagy pedig állami papirokba helyezték el őket. Igaz ugyan, hogy a telekkönyvek meghonosítása szilárd alapot adott a hitelt kereső birtokosoknak, de nem lévén szervezet, mely a hitelt közvetítse, ennek a haszna is csak korlátozott volt. Így érthető meg azután, hogy a moratorium

*) Rückblick 47. oldal.

Bernát I., A magyar földbirtok tehermentesítése.

aránylag kevés érdeket sértett, mert hiszen mint hitelező még kevés ember volt érdekelve.

De a beruházások szaporítása nem csupán azért lett volna szükséges, hogy a régebben művelt telkeken az intenzivebb gazdálkodás lehetővé tétessék, hanem azért is, mert mind nagyobb területek kerültek eke alá s mind élénkebb lett a kereskedelmi forgalom Nyugat felé. 1851-ben hazánk területének még csak 80%-a szolgált gazdaságul, 20%-ot pedig nem termő terület gyanánt vettek fel, ellenben az újabb kataszteri munkálatok szerint a nem termő terület alig több 5%-nál. Ez a kulturmunka már az 50-es években indult meg és mutatja, hogy minden csapás mellett, mely Magyarországot érte, a mezőgazdaság mégis az emelkedés útjára jutott. Ha nem is voltak valami kiváló jó termések, de egyes években nagy volt a gabona ára s a közlekedési viszonyok fejlődésével s a vámvonal megszüntetése folytán az egyes iparcikkek ára is leszállott. Ez, amint már érintettük, nagy mértékben hozzá járult ahhoz, hogy igényeink a keleti vér segítségével szaporodjanak.

Nem akarok ezen tárgynál erkölcsi fejtegetésekbe bocsátkozni. Érintetlenül hagyom azt is, vajjon a szaporodó igények és növekedő élvezetvágy mellett nem lesz-e fokról-fokra nehezebb az egyénnek a boldogságot és megelégedést elérni. Kizárólag csak arra szorítkozom, hogy megemlítssem, hogy az igények szaporodása sok tekintetben káros a gazdasági produkció szempontjából is. Káros pedig azért, mert megdrágítja a munkaerőt, ennek folytán az előállított cikkeket. A csekély igényű termelő beérheti kevesebb árral és éppen ezért könnyebben győzelmes maradhat a gazdasági versenyben; ellenben az, a kinek munkája béréből, gazdálkodásának hasznából sok mindenfélét kell kielégíteni, a másikkal szemben hátrányos helyzetbe jut.

A fentiekhez hozzá kell még csatolnunk azt az észrevételt is, hogy a hitelszervezet az 50-es években a helyett, hogy fejlődött volna, jóformán visszament.

Az 1848—49-iki események elsöpörtek egynéhány takarékpénztárt, ujak pedig nem igen alakultak. A meglevők kénytelenek voltak a jelzálogi kölcsönüzlettel lassankint felhagyni, azért, mert az akkor nálunk is érvényes osztrák polgári törvénykönyv a betáblázott kölcsönöknél 5%-nál nagyobb kamatot nem engedett. Takarékpénztáraink pedig ennyit betevőiknek is fizettek és éppen azért reájuk nézve a gyakorlatban lehetetlenné vált az, hogy a jelzáloghitel kielégítésénél közreműködjenek. Igaz ugyan, hogy 1856-tól kezdve az Osztrák Nemzeti Bank jelzálog-osztálya megkezdte működését, de ez a szükségletet éppen nem volt képes kielégíteni. A bécsi kereskedelmi és iparkamara az 1855—6 évek közgazdasági állapotait jellemezve kimondja, hogy a nemzeti bank jelzáloghitele a földbirtoknak annyi, mint a mennyi egy csöpp víz a tengerben. E mellett sok a panasz az eljárás nehézsége és körülményessége miatt is. Tényleg a bank az első években 15 milliónál alig volt képes többet elhelyezni záloglevelekben, holott ebben az időben a legnagyobb hipotékával bíró birtokosok 18—20%-ot, sőt még többet is fizettek évi kamatban.

1848 a földbirtokot akarta a hűbéri terhektől felszabadítani. Ez meg is történt. Azok azonban, a kik a nagy átalakulást kezdték, nem igen gondoltak azzal, hogy kellő előkészítés nélkül a rohamos átalakulás nagy veszedelmeknek lehet forrásává és kockára teheti azokat az eredményeket, melyekért a nemesség hatalmáról és régi jogairól is kész volt lemondani. Arról, hogy az a hatalom, mely valóban a nemességé volt, ne menjen át nem felelős, nem ellenőrizhető és épen nem önzetlen kezekbe, nem történt kielégítő gondoskodás. Az 1848. évi XIV. t.-c. intézkedik ugyan egy országos hitelintézet felállításáról, de ennek alapítókáját mindössze 500.000 forintban szabja meg, a mi szemben az intézet földadatával, szörnyen kevés.

A törvény egyébként mindössze hét szakaszból

áll. Ezek szerint az intézet lett volna hivatott az *urbéri haszonvétel tőkájéig* kölcsönt adni a volt földesuraknak és pedig vagy *ezüst pénzben*, vagy hitellevelekben. Szövegezésén meglátszik, hogy nem volt idő a tervezett intézkedések átgondolására s az iránt, miként gondolták azt, hogy egy ilyen csekély *tartaléktőkével* bíró intézet képes lesz sok milliót előlegezni a földbirtokosoknak, nem kapunk felvilágosítást. A törvény megokolása az országos levéltárban sincs meg és így annak utja el van vágva, hogy ebben az irányban további fejtegetésekbe bocsájtkozhassunk.

Azokról a politikai okokból eredő szenvedésekről, melyek a nemzetet 48 után érték, itt természetesen kevés szó eshetik. Annál inkább ki kell azonban azt emelnünk, mi a gazdasági téren mint az előző időktől való eltérés szerepelhet. Arra már utaltunk és különben sem titok senki előtt, hogy az új korszak uralkodó planétája sok mindenféle okból a pénz lett. Ebből azonban szerfölött kevés volt Magyarországon. Kevés nemcsak azért, mert a lefolyt századok a gazdasági fejlődést nem készítették elé, hanem azért is, mert az új idők még azokat a forrásokat is bedugaszolták, a melyek az előtt a hitelszükség kielégítésére meg voltak. Ilyenek az alapítványi és regnikoláris pénztárak. Nem igen kaphattak ezekből többé a kölcsöntkeresők azért, mert az előbb rendelkezésre álló tőkék lassanként földtehermentesítési és állami papirokba mentek át. A pénztárakra ez határozottan kellemes módja az elhelyezésnek. Nem szükséges többé az az előtt ki nem kerülhető pörösködés. A leendő adósok bonítását és hitelviszonyait kutatni szintén feleslegessé vált. Bizonyos azonban, hogy így az állam a helyett, hogy a gyors és váratlan átmenetnek nehézségeit enyhíteni igyekezett volna, azt még nehezebbé és nem egy családra nézve végzetessé tette. E mellett nem szabad feledni a már érintett nagy jelentőségű körülményt, t. i. az osztrák polgári törvénykönyvnek azt az intéz-

kedését, hogy betáblázott kölcsönöktől 5%-nál nagyobb kamatot szedni tilos volt. Ez takarékpénztárainkra nézve egyenesen elvágta a lehetőséget, hogy ezt az üzleti ágat kultiválják, mert nekik az akkori viszonyok szerint a betevőknek is kellett 5%-ot és néha még ennél is többet fizetni. Miután pedig jelzálogos kölcsönök nélkül akkor kevés intézet remélhetett boldogulást, megfejthető, ha az ötvenes években korántsem láthatjuk azt a sürgő tevékenységet a takarékpénztárak alapítása körül, mint azokban, melyek az alkotmány visszaállításának emlékével vannak el nem választhatólag összekötve.

Sokan a vázolt helyzetet s a nagy hitelszükséget az absolut kormány gonosz hajlandóságának tudják be. Mi nem látunk elég okot erre a vádra. Ausztriában sem igen volt másként a dolog, ott sem állott rendelkezésre elég hitelforrás. A polgári törvénykönyv tiltó intézkedéseinek sulyát ott is eléggé érezték s az állami kölcsönök ép oly erős versenytársai voltak a magánadósoknak, mint nálunk. Ha pedig valaki arra utal, hogy Ausztriának fejlettebb s a pénzgazdálkodás felé siető viszonyai között mégis könnyebb volt a földbirtokosság helyzete, mint nálunk, annak azt kell felelnem, hogy ez is csak részben igaz. Ausztriában az elősoroltakon túl még egy olyan igen veszedelmes és sulyában napról-napra növekedő versenytárssal kellett felvenni a harcot, a mely nálunk csak kis mértékben volt ismeretes. Az industrializmust értjük. Bármilyen üdvösnek és szükségesnek látszott is az ipar kifejlesztése a távolabbi jövőt illetőleg, az általános gazdasági és mezőgazdasági szempontból akkor, midőn a pillanatnyi hitelszükség kielégítéséről volt szó, az osztrák gazdák sem vették, de nem is vehették jó néven azt az erős versenyt, melyet a mezőgazdaságnál nagyobb jövedelemmel kecsegtető, sőt tényleg nagyobb jövedelmet is nyújtó iparosvállalatok nekik csináltak. E tekintetben nekik több jogos panaszra volt okuk,

mint magyar társaiknak, hiszen nálunk épen az erő-
södő osztrák ipar nyomása alatt a gyárak inkább
elpusztultak, semhogy szaporodtak volna.

Nagyon jelentékeny tényezője volt egyébként az
anyagilag zavaroknak sőt bukásnak az is, hogy földbir-
tokosaink az urbéri kárpótlásból kijáró összegeket,
amelyeket a beruházásokra kellett volna fordítaniok,
csak is évek múlva és talán már olyankor kapták, a
mikor késő volt. E mellett a kötelezvények értékesi-
tése tekintetében is nagyok a nehézségek, úgy hogy a
volt földes urak nem igen jutottak olyan összeghez,
a mivel a beruházásokat megtehették volna. Így a
kárpótlásul adott összeg ritka esetben volt teljes kár-
pótlás. E mellett a mint érintettük, még egy más nagy
veszedelem is kezdett mutatkozni. A viszonyok által
előbb úgy a hogy féken tartott tulzó vágyak kezdtek
mutatkozni és éreztették pusztító hatásukat. Teljes
kifejlésük azonban egy későbbi kornak volt fenntartva,
a mikor az individualismusba vetett hit még nagyobb
kört nyitott nekik s a családi hagyományok és egyéb
moralis kötelezettségek kifejlődésének útjába alig álla-
nak többé. Az 50-es évek gazdasági története azonban
sok más mellett mutat biztató vonásokat is.

A nagy politika nem vonta el az embereket csa-
ládi és más közdolgaiktól. Az adósság csinálás nehéz,
sőt sokszor lehetetlen volta mellett az eladósodás
réme kevésbé fenyegetett, a gabna ára egyes évek-
ben, főleg a keleti háboru hatása folytán nagyon nagy
volt, az 1848. évi IX. törvénycikk alapján kimondott
moratoriumot az 1849. évi 1852-ben megújított nyílt
parancs szintén kimondotta az 1848. év előtt felvett
tőkékre nézve, úgy hogy az urbéri kárpótlásra igényt
tartók adósságai a váltókból eredők kivételével nem
voltak felmondhatók. Együttal a jelzálogos adóssá-
gok kamatát 6%-ra korlátolták. Mindezek közre hatot-
tak, hogy a pusztulás korántse legyen olyan nagy,
mint azt a priori hinni hajlandók lennének, sőt a mint

Vargha Gyula jeles művében megjegyzi, gazda osztályunk nem csak kiállotta a nehéz éveket, hanem a jólétben némi haladást is tett. Törlesztett régi terheiből, gazdaságát pedig javította, instrálta. Az 50-es éveknek akaratlanul is conservatív gazdasági politikája tehát sok tekintetben fölötte áll annak, a melyet a későbbi időkben követni jónak láttunk. Az csak jelent valamit, ha még Vargha Gyula is kénytelen elismerni, hogy mezőgazdaságunk és a magyar gazdaosztály az alkotmány helyreállítását követő 10—12 év alatt a helyett, hogy emelkedett volna, hanyatlott.*) Mődunkban lesz alább kifejteni miért; itt még csak egyszerűen utalni kívántam reá, megokolásul annak, hogy az új idők vívmányaival szemben ezen a téren megokolt volt az a reakció, a mely nélkül valószínűleg ez a munka sem jött volna létre. A Bach-féle időkről szólva legalább egy szóval emlitenem kell azt a nagy lépést előre, melyet a telekkönyvek meghonosítása jelentett a föld hitelének szempontjából.

A 60-as és 70-es évek hitelpolitikája nem mutat többé konservatív vonásokat. Éppen ellenkezőleg a legnagyobb radikalismus jellemzi. Lerontja azokat a korlátokat, melyek a kamatvételre vonatkoztak. E mellett az állami életben proklamált és keresztül is vitt az az elv, a mely szerint a nemzet jövője csak is a beruházások révén biztosítható, átmegy a közvéleménybe, módosítja a régi gazdasági elveket és felbátorítja az embereket, hogy minél nagyobb, sokszor természetesen nagyon is kétes eredményű vállalkozásokba bocsátkozzanak és ezért a jövőt alaposan megterheljék. Ez már magában véve is veszedelmes tantétel s még inkább azzá lesz, ha elgondoljuk, hogy nálunk a földbirtokosok többsége épen nem állott azon a niveau, mely mellett náluk a kölcsön vett tőkék jövedelmes befektetése biztosítottak lett volna

*) Id. mű 359. lap.

tekinthető. Ne feledjük azt sem, hogy a legtöbbször által igénybe vehető hitel méregdrága s az érte fizetett kamat semmi arányban nem áll a várható jövedelem szaporodással. Ráth Zoltán még az 1875—1888. közti évekre nézve is, a mikor pedig a viszonyok javulni kezdettek, a takarékpénztárak kamatlábát a jelzálogos kölcsönöknél átlag 7·53—10·38-ra teszi. Körülbelül ugyanennyit szednek a szövetkezetek is, a melyek akkor még csak a forma tekintetében térnek el a takarékpénztáraktól. A földhitelintézeteknél a kamatláb 5·3—7·8% között váltakozik. E számok ugy értendőek, hogy az alacsonyabb az utolsó évek leszálló kamatlába. Mennyi volt ezzel szemben a föld jövedelme?

Lehet-e ilyen körülmények között kielégítő helyzetről beszélni és nem súlyos, de megokolt vád-e az, hogy a nemzet törvényhozása nagy mulasztások terhével róható meg, mert a helyett, hogy javított volna a helyzeten, azt inkább rontotta. Alig lehet ez években hozott törvények között egyet-egyed találni, mely a földbirtok hitelének javítására irányulna, ha csak a záloglevelek kibocsátása, illetőleg biztosítása, továbbá a talajjavító kölcsönökre vonatkozókat nem tekintjük ilyenekül. De általános érdekűnek ezek közül is csak az elsőt fogadhatjuk el. Csoda-e aztán, ha az árverésen eladott birtokok, illetőleg ingatlanok száma 1879-ben 19.213, 1880-ban pedig éppen 19.748 volt?

A törvényhozás javító intézkedéseinek hiányát valahogy csak el lehetett volna viselni, mert hiszen a nagyobb birtokosoknak a nemzeti bank jelzálogos osztálya, meg a földhitelintézet mégis csak rendelkezésre állott; a bajt azonban nagy mértékben súlyosította az, hogy akkor, a midőn a közép- és kisbirtokosok ilyen támogatásra éppen nem számíthattak, az állam az ő finans- és gazdasági politikájával helyzetüket még másként is nagy mértékben súlyosította. A hatvanas évek végén s a hetvenesek elején sokszor elhibázott irányokban, rendesen nagyon drágán épült

és nem is mindig szükséges vasutak és egyéb elhamarkodott beruházások költségeit az állam nagyrészt kölcsönök útján fedezte. Ezek a kölcsönök kivétel nélkül drágák voltak. Elvonták a belföldi beruházást kereső pénzt a magánosok vállalkozásaitól, szertelenül magasan tartották a kamatlábat, mely különben sem lett volna alacsony.

Ehez járultak a börze krizisei. Nemcsak az 1873-dikit, hanem az azt megelőzőleg lefolyt megrázkódást is értjük. Ebben ugyan kevés része volt a földbirtokosságnak, a mely ekkor érezhette először igazán, hogy jövőjét olyan hatalmak intézik, melyek tőle függetlenek. Mig az ötvenes években az industrialismus fejlődése nálunk számba vehető összegeket nem vont el a földbirtoktól, a helyzet az új korban lényegesen módosult. A börze iparvállalati papirjai kecsegtetőbb tárgy voltak a beruházást kereső és könnyű hasznot vadászó kapitalistáknak, mint a csekély jövedelmet ígérő föld. Lehet-e aztán csodálni, ha ez utóbbi ebben a versenyben is lemaradt? A pénzpiac akkor, a midőn a játék virágzott, elvonta vagy legalább megdrágította a föld hitelét, mikor pedig a débacle beállott, a hitelt kereső birtokos a minden irányban elharapódzó bizalmatlanság folytán volt kénytelen a megromlott viszonyokkal és emelkedő kamatlábbal küzdeni.

Valóban Rodbertusnak az a törekvése, hogy a földbirtokot függetlenítse a börzék üzelveitől, ha valahol, akkor az 1873 utáni állapotokban talál megokolást és támaszt. Nagyon jellemző azonban a helyzetre és a földbirtokosság tudása és tájékozottságára nézve az a körülmény, hogy közöttük alig akadt, a ki tisztában lévén a bekövetkezett események okaival, azok orvoslása iránt valamit tenni és társait ebben az actio-ban való részvételre reá birni törekedett volna. A legnagyobb rész egyszerűen Isten csapásának és meg nem változtatható dolognak tekintette azokat a következményeket, a melyek főleg a bécsi börze féktelenkedésének voltak eredménye.

Ha utalunk még arra, hogy éppen ezeknek az eseményeknek tudható be az is, hogy nem egy a jelzalogos hitel kultiválására alakult intézet is összeomlott és így ez uton is apadtak a földbirtokosságnak, főleg pedig a kisbirtokosoknak rendelkezésére álló hitelforrások, akkor talán némi fogalmat nyújtottunk a mai idők fiainak arról, mily ordeal volt az, mit a 60-as évek végén, illetőleg a 70-esek elején a felszabadított spekulatio és féktelen meggazdagulni vágyás a pénziactól távol álló rétegek romlására rendezett. Valóban rettenetesebb közgazdasági politikát képzelni nem igen lehet annál, a melyben a becsületes munka és a kevéssel beérő produktív rétegek jövője és boldogulása azoknak tetszésére és jóakarására van bízva, a kiknél a munka nélkül való gazdagulni vágyás a vezető motívum és a siker, a bármily áron megszerzett siker a dolgok egyetlen jogos mértéke.

A tudás mellett van még egy más nagy tényezője is a nemzeti fejlődésnek. Ez a vezető egyének és rétegeknek erre a feladatra való erkölcsi reátermettsége, kötelességtudása és az a készség, hogy mindazt, a mit ez parancsol, meg kell tenni. A hol ez hiányzik, ott támadhatnak időről-időre egyes idealisták, jóakaratu, de félnék szobatudósok, a kik reá mutatnak arra, hogy mi volna a teendő, de az actio embereivel semmi kapcsolatban nem állva s azt nem is keresve, kiáltásuk elhaló szó marad a pusztában. Legfelebb annyit érnek el, hogy évek multán hivatkozhatunk arra, hogy voltak ugyan akkor is lelkes és tudós férfiak, akik tudták vagy sejtették, mit kellene tenni, de nem voltak olyanok, akik a kivitel nehézségeit magukra vállalni, az elleneseket levérni hajlandók és elég lelkesek lettek volna.

A 80-as évek elején enyhülni kezd a nyomás, mely 1873 átkos öröksége nyomán az egész gazdasági életre reánehezült. A meggyűjtött és felhalmozódó tőkék kezdenek nem csupán a bel-, hanem a külföldön is befektetés után nézni. Az állam hitelszüksége

ugyan még mindig igen nagy, de a szerepvivő államok rendelkezésre álló tőkéi is mind nagyobb tömegekben szaporodnak fel. A magyar állam kiállotta a tűzpróbát. Az állami hitel kezd más, a réginél kevésbé megalázó formákat öltetni. A hitelintézetek révén sok pénz jut az országba. E mellett a belföldi megtakarítani akaró rétegek is napról-napra szaporodnak. Ezek az eredmények kezdik éreztetni hatásukat. Ennek folytán enyhül a rettenetes hitelszükség, kezdenek emberiesebb állapotok uralkodni. A börzeválság nyomai lassanként elsimulnak, az állam megszűnik a régi árnyokban nyelni a beruházást kereső tőkét, sőt egymás után szállítja le a régi kölcsönök kamatlábát is. Nem lehet tehát csodálni, ha a föld hitele is javulást mutat. A magyar intézetek záloglevelei ellepik a külföldi piacokat, a nagyobb intézetek közül mind többen foglalkoznak a jelzálogos kölcsönökkel s ebben a versenyben kezdenek gondolni a kisebb emberek sorsával és igényeivel is, amit azelőtt még azok az intézetek sem tettek, amelyeknek ez egyenesen kötelessége lett volna. Ez a fejlődés általános menete a 48-as idők előtt és után.

A felszabeditáshoz kötött vérmes remények csak részben valósultak meg. A termelés el nem tagadható fokozódása mellett a földet bíró és művelő osztályok sok tekintetben jogosan panaszkodnak az új idők nyomása miatt. Az a nagy enquête, melyet az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület 1881-ben a mezőgazdaság helyzetének felderítésére s az orvoslás módjainak megállapítása végett Károlyi Sándor gróf indítványára összehívott, nyíltan és határozottan reámutatott a bajokra. Ezeknek ha nem is egyetlen, de minden esetre jelentékeny tényezője volt a hitel szervezetlen és drága volta. Jellemző azonban, hogy ebben a tekintetben az enquête elfogadható javaslatokat nem tett, sőt e kérdéssel komolyan és kimerítően nem is igen foglalkozott. Ez a későbbi időknek jutott örökségül. Megoldva azonban a problema teljesen maig sincs.

II.

Kísérletek a hitel szervezésére nálunk.

Érintenünk kell még egyszer az 1848. évi XIV. t.-cikket, mely a felállítandó hitelintézetre vonatkozik s mutatja, hogy legalább a jó szándék meg volt arra nézve, hogy a földbirtok hiteligényeinek kielégítésére, mely országos érdek, országos intézkedés tétessék. Az idézett törvénycikk szerint a hitelintézet tőkéje (a törvény tartaléktőkééről beszél) 500.000 forint lett volna. A miniszterium azonban az intézet alapszabályait átvizsgálás és jóváhagyás végett, bár erre utasítva volt, az országgyűlésnek be nem mutatta. A politikai okokon túl ezt bizonyára gazdasági nehézségek is gátolták. Ebben az irányban komoly kísérlet nem is történt.

A magyar földbirtok egy része már 1848 előtt sem állott tisztán. „Alig van már hazánk földén adóssággal nem terhelt jelentékeny család“, mondja Deák Ferencz 1844-ben a védőegylet mellett tartott beszédében. Ha a Grassalkovichok, Esterházyak, Hadikok és Festetichek is kénytelenek voltak kölcsönöket kötni, elgondolhatjuk, mi történt a szerényebb curiakon. Ezeknek a tapasztalatoknak súlya és a haladásra irányuló őszinte törekvés indítá meg azt a mozgalmat, mely a földhitelnek porosz minta szerint szervezendő földhitelintézet útján való rendezésére irányult.

Vargha Gyula a magyar hitelügy és hitelintézetekről irt érdemes művében leírja az idevágó törekvéseket, Dessewffy Emil grófnak és társainak mun-

káját. Kifejti, miként jött létre főleg idegen példák hatása alatt az országos földhitelintézetre vonatkozó 1843. évi törvényjavaslat. E szerint a kölcsön minimuma 500 frt, a kamat 5%, a törlesztési részlet pedig 1% lett volna. Az igazgatókat a király nevezi ki s ezek működését egy országos bizottság lett volna hivatva ellenőrizni. Ez a határozat azonban legfelsőbb helyen ellenzésre talált s azért úgy akarták átformálni, hogy a hitelintézet a kormány céljai szerint és terveinek megfelelően működött volna. Közel volt tehát a veszedelem, hogy ezt is a nemzetellenes törekvések erősítésére fogják kihasználni. Ilyen körülmények közt a rendek, bár szükségét eléggé érezték, lemondtak róla.

Az 1848. évi XIV. t.-c.-ben ezeknek a törekvéseknek visszhangját látjuk fölébredni és habár a miniszterium által a tervezet kidolgozására kiküldött bizottság meg kezdte is működését, a kidolgozásig nem jutott el s évek előkészítő munkájának eredményét a bekövetkezett viharos események látszólag teljesen tönkretették.

Az ötvenes évek legjelentékenyebb mozzanata reánk nézve a földtehermentesítés keresztülvitelén túl az osztrák *Nemzeti Bank* jelzálog osztályának életbe léptetése. Milyen körülmények között és miként történt ez, bővebben leírjuk az Ausztriáról szóló fejezetben. Itt csak azt kell kiemelnünk, hogy a magyar hazafiak úgy gazdasági, valamint politikai okokból is arra törekedtek, hogy a magyar koronához tartozó országok részére külön intézet létesíttessék. Ez a törekvés a *Magyar Földhitelintézet* megalakulásával célt is ért. Fontos ez nem csupán azért, mert abba az irányba terelte a fejlődést, a melyben az egészséges alapokat nyert, hanem azért is, mert létesülése az ébredő magyar társadalom akcióba lépésének köszönhető.

A dolognak, mint látjuk egészen a harmincas évekig visszanyúló előzményei vannak s a létesítésre vonatkozó eszmecserék az első évek lethargiája után

az 50-es végén indultak meg. Nevezetesen a *Nemzeti Bankkal* szemben *Lónyay* Menyhért fejtette ki, a mit egyéb iránt nagyon bizonyítani nem is kellett, hogy egyetlen központi bank képtelen az egész ország hitel-szükségletét kielégíteni. Képtelen már azért is, mert a hitelezésben nem mehet tovább a 200 millió forintnál és pedig nem Magyarországra, hanem az egész monarchiára nézve. Ha ezzel a 200 millió forinttal szembe állítjuk azt az igazán óriási összeget, mely ez ideig jelzálog-kölcsön formájában csak a magyar földbirtokra ki van adva, könnyű lesz belátnunk, hogy *Lónyay-nak* mily nagy mértékben igaza volt és milyen bomlás és romlásnak okozójává vált az a körülmény, hogy a földhitelintézet megalakulásáig még a legjobb hypotékával bíró magyar birtokosok sem tudtak olyan kölcsönt szerezni, a mely arányban állott volna a földből huzott mérsékelt haszonnal.

A földhitelintézet alapításának története eléggé ismeretes. A később annyiszor támadott *Országos Magyar Gazdasági Egyesület* kebeléből indult ez is ki, mint annyi sok más áldásosnak bizonyuit kezdeményezés. Az első tárgyalások 1859 körül történtek. 1860 elején terjesztette elő az alapszabály tervezetet az a bizottság, melynek tagjai *Dessewffy* Emil gróf, a később szintén gróffá lett *Lónyay* Menyhért, *Barkóczy* János gróf és *Csengery* Antal voltak. Az elfogadott alapszabály tervezet, melynek mielőbbi jóváhagyása végett, a kir. helytartótanács, a legmelegebb felterjesztést intézte Ő Felségéhez, kiemeli, hogy a földmivelésnél ép úgy szükségesek a beruházások, mint az ipar terén, és oly országban, mely főleg a földmivelésre támaszkodik, méltán meglehet kívánni, hogy a földmivelés, mint a nemzeti erőnek és vagyonosságának főforrása, legalább is olyan támogatásban részesüljön a kormányzás részéről, mint az ipar és kereskedelem. Mindamellet azon véleménynek ad kifejezést, hogy az intézet szerencsés megalapítása a hazafias áldozat-

készség mellett is csak az állam vagyonából, a felséges ur kegyelme által engedélyezendő alaptőke által remélhető. Az engedély a Magyar Földhitelintézet felállítására 1862 augusztus 20-án kelt s az országos alapból a Magyar Földhitelintézet tartalék-alapját 500.000 forinttal erősítették. Ugy Dessewffy Emil gróf, valamint Lónyay Menyékért megérték törekvéseik diadalát és módjukban volt az intézet vezetésénél eszméiket érvényesíteni.

A Magyar Földhitelintézet a rendkívüli szárazságról emlékezetes 1863-iki évben kezdte meg működését, s 1866 végéig már nem kevesebb, mint 17,6 millió frt kölcsönt folyósított, mindamellet az igényeket távolról sem tudta kielégíteni. Itthon kevés tőke állott rendelkezésre, s az is, a mi lett volna, nem jelzáloglevelek, hanem inkább állami kötvények vásárlására irányult. Így a Magyar Földhitelintézet akarva nem akarva a külföldi piacok felé volt kénytelen fordulni. Csakhogy a pénz itt sem volt olcsó. A sok új vasut és keletkező iparvállalat elvonta a beruházást kereső tőkét, e mellett az ágió ingadozása is nagyban megnehezítette a zálogleveleknek kellő áron való elhelyezését. Az osztrák intézetek versenyével is kellett küzdeni, úgy hogy a Magyar Földhitelintézet 1866-ban a törvényhozáshoz fordult és kifejté, hogy milyen szüksége van az állam részéről jövő újabb támogatásra. Ez emlékirat azt kívánta, hogy tekintélyének emelése végett a Magyar Földhitelintézet becikkelyeztessék, az eddig 500.000 forintban megállapított állami hozzájárulás pedig 3 millióra emelendő. Kérte továbbá, hogy az országos alapítványok adósai tartozásaikat a Magyar Földhitelintézet zálogleveleivel fizethessék le. Ez tulajdonképpen annyit jelentett, hogy a felmondható alapítványi adósság helyébe egy idő múlva a fel nem mondható zálogkölcsön lépett volna. A Magyar Földhitelintézetnek szüksége volt erre különösen azért, mert akkor még zálogleveleit az állami hatóságok

kaucióképes papir gyanánt nem fogadták el. A törvényhozás azonban, mint annyi sok más esetben, a magyar földbirtok és földbirtokosság igényeit nem ért reá tárgyalni. Közjogi kérdések és merkantil érdekek kötötték le figyelmét, vették igénybe munkaerejét. Csak öt év múlva, 1871-ben történt meg az ez évi 34. törvénycikk által a Magyar Földhitelintézetnek kívánt törvénybe iktatása. Ez a törvény bizonyos kivételes kedvezéseket ad a Magyar Földhitelintézetnek, úgy az igazságszolgáltatás, valamint a folyamodványok bélyegmentessége, záloglevelek adómentességére nézve. Az 1876. évi 26. törvénycikk, mely a záloglevelek biztosításáról szól, az 1889. évi 30-ik törvénycikk, mely a talajjavító kölcsönökről intézkedik, részben tágitották, részben pedig megszilárdították működését, mely évek multán terjedő népszerűsége és zálogleveleinek emelkedő árfolyama mellett mind nagyobb arányokat vett s fokozatosan közelebb jut az ideálhoz.

Az intézet alapszabályai kimondják, hogy a lekötött birtokok becsértékének fele összegéig hosszú lejáratu törlesztéses kölcsönöket ad, a hitelezéshez szükséges tőkét záloglevelek kibocsátásával szerzi be, melyekért az összes lekötött birtokok szavatolnak. Az intézet első tőkéjét 209 alapító adta össze, aláírván 3,354.000 koronát, a minek egytized részét fizették be készpénzben, a többiről csak kötelezvényt adtak, melyet azonban a tartalékalap növekedésével fokozatosan visszaadott az intézet az alapítóknak.

A közgyűlésen az alapítók és a jelzálogos adósok birnak szavazati joggal, az utóbbiak 100.000 koronát elérő kölcsön után személyesen, kisebb kölcsön után vidékenként választott képviselő útján.

A kölcsönösség elve a földhitel terén fényesen bevált, a magyar földbirtokos osztálynak ez az intézet volt mindig a legolcsóbb hitelforrása. Mily nagy szolgálatot tett ez az intézet földhitelünk emelésére, ki-tűnik abból, hogy az 1903. év végéig 662·5 millió korona

értékű záloglevélkölcsönt és 74·1 millió korona összegű talajjavítási és vizszabályozási kölcsönt adott. 1903. év végén 391 millió korona értékű záloglevele volt forgalomban és a biztosítási alapok összege 38·5 millió koronát tett ki.

A Magyar Földhitelintézet kölcsöneinek alsó határát 2000 koronában állapította meg. A 2000 és 10.000 korona közötti kölcsönök száma 12.944, tehát több, mint fele az intézet 1903. december 31-ig engedélyezett 22.089 kölcsönének.

Az intézet nemcsak mint legolcsóbb hitelforrás szerepelt a lefolyt 40 évben, hanem hazánkban mint első kezdeményezte a konverziókat, amidőn 1886-ban $5\frac{1}{2}\%$ zálogleveleit $4\frac{1}{2}\%$ -ra cserélte föl; ugyanazon évben alapította meg nálunk a 4% és 1895-ben a $3\frac{1}{2}\%$ záloglevelek típusát, előljárván mindenkoron a hitelkereső gazdaközönség és az elhelyezést kereső tőke közötti önzetlen közvetítés munkájában.*)

De sem az Osztrák Nemzeti Bank jelzálogosztálya, sem a Magyar Földhitelintézet nem gondolt annyit a kisbirtokosok hitelével, mint gondolniok kellett volna. Ezek főleg eleinte mindketten inkább csak a nagyobb birtokosoknak kölcsön adói voltak és így beállott az a helyzet, hogy azok, kik leginkább reá szorultak a támogatásra, azt legnehezebben kaphatták meg. Ezekre nézve a hitelszerzésnek csak két módja volt: magán tőkésék, vagy kisebb vidéki intézetek. Drága volt mindkettő, az utóbbiak azonban az előbbieket mihamar kiszorították. 1872-ben alakult ugyan egy Kisbirtokosok Földhitel Intézete nevű vállalkozás, de ez sem vezetésénél, sem üzletének nagyságánál fogva nem volt arra hivatott, hogy nagyobb szerepet játszó. Pár évi vergődés után össze is omlott, s elmondhatjuk róla, hogy többet ártott, mint használt. Az 1873 után bekö-

*) *Mailáth József* gróf: A Szövetkezeti Ügy Fejlődése Magyarországon. Bpest, 1904.

vetkezett tőzsdei válság megszükitvén a hitelt, nagy bukásokat idézett elő ott is, a hol olyan egyének jelenéről és jövőjéről volt szó, a kik semmiféle összeköttetésben a börzével nem állottak. Óriásilag felszökött a kamatláb, megszükültek azok a pénzforrások, a melyekből a magyar birtokosság hitelét merítette. Valóban lehetetlen ezen idő közgazdasági történetével foglalkoznunk a nélkül, hogy a legmélyebb elkeseredés ne vegyen erőt rajtunk látva azt, hogy vezető köreink mily tétlen fatalizmussal engedték elporlani és tönkremenni nemzeti létünknek legbiztosabb alapjait, a helyett, hogy értük dolgoztak volna.

Igaz ugyan, hogy a közvélemény tisztában volt azzal, hogy valaminek történni kell, de mit mondjunk ahhoz, hogy nem kevesebb, mint öt esztendő volt szükséges, míg a terv valósággá vált, illetőleg, míg *Szápáry* Gyula, az akkori pénzügyminiszter a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetére vonatkozó alapszabály-tervezetet bemutatta. Az intézet szervezése az 1879. XXXIX t.-c. alapján történt. E szerint az állam az intézet szervezéséhez 500.000 forint kamatmentes alapítvánnyal járul. A törvény első része megadja az intézetnek is azokat a kedvezéseket és kiváltságokat, melyek a Magyar Földhitelintézet részére biztosítva vannak. Az alapszabályokat a kormány hagyja jóvá, az elnököt és alelnököt, Ő Felsége erősíti meg. A közgyűlés az alapító tagokból s az adósok oly képviselőiből áll, a kiket törvényhatóságilag választanak és pedig minden 250.000 forint kölcsön után egyet-egyet. Az intézet az idézett törvény szerint 300 forintnál kisebb és 6000-nél nagyobb kölcsönt záloglevelekben nem engedélyezhet. Ez utóbbi intézkedés, a mint látni fogjuk, utóbb módosult.

Az intézet alapszabályainak második része a mezőgazdasági előleg-egyletekről szól. Az alapítók szándéka szerint ugyanis az előleg-egyleteknek igen nevezetes szerepet kellett volna játszani az intézet életében.

Ezeknek azt a feladatot szánták, hogy előmozdítsák a tőke-gyűjtést, tagjaiknak hitelt adjanak és eszközöljenek ki részükre a központi intézetnél hosszú lejáratu törlesztéses jelzálog kölcsönöket. A budapesti intézet tehát főleg, mint a vidéki előleg-egyleteknek központi organuma kellett volna, hogy szerepeljen. A vidéki egyleteknek önálló intézete gyanánt volt tervezve. Ezeknek pedig körülbelül olyan szervezete lett volna, a milyennel bírnak ma az Országos Központi Hitelszövetkezethez tartozó szövetkezetek. Az általuk nyújtandó hitel alapja a jegyzett üzletrész kétszerese; ha váltóról van szó, annak ötszöröse. A közvetítendő jelzálogi kölcsön legfeljebb 1000 forintra rughat.

Látni fogjuk később, hogy e tervezet nem volt az életre képtelen. Azok kezében azonban, a kik a kisbirtokosoknak földhitelintézetét eleinte vezették, a kontemplált szervezet elszáradt, semmivé lett. Az 1881. évi jelentés bevallja ezt és mentségeül azt hozza fel, hogy akkora a pénzbőség, hogy mindenki könnyen fedezheti igényeit, tehát nem ébreszthető fel az érdeklődés egy olyan vidéki hitelszövetkezeti iránt, mely az ő hitelszükségletét *válságos körülmények közt is hivatva lenne kielégíteni*. Elmondja továbbá azt is, hogy csak ritkán találkoznak oly áldozni kész és önzetlen férfiak, a kik ebbe a munkába belemennének és a sikert nevükkel és tudásukkal már eleve biztosítanák. A mint a későbbi fejlemények mutatják, ez a megokolás nem állja ki a bírálatot s a törekvések sikertelenségének oka, a központ tétlenségén kívül abban a körülményben rejlik, hogy az intézetet tágasabb körökben népszerűvé tenni nem tudták, de úgy látszik komolyan nem is akarták. Egy későbbi mozgalomnak volt fenntartva az, hogy megcáfolva a pessimisták kijelentéseit kimutassa, hogy a talaj sokkal jobb annál, mint a hogy festették és hogy a nemzet alsó rétegeiben többet érő tulajdonságok szunyadnak, mint a hogy sokan gondolták.

Mig a nagy földhitelintézet főleg a nagybirtokosok támogatójává lett, azalatt a kisbirtokosoké nem a kis, hanem a középbirtok hitelének művelésére adta magát. Kétségkívül ezt sem oly mértékben, mint kellett volna. Nem tagadható azonban el, hogy különösen az utóbbi időkben ebben a tekintetben nagy a javulás és hogy ma a nevezett intézet eredeti céljához közelebb jutott, mint volt annyi éven át.

Az intézet fejlődéséről az alábbi táblázat nyújt felvilágosítást:

Év	Engedélyezett évente		Folyósított összesen	
	Kölcsönsz.	Korona	Kölcsönsz.	Korona
1880	1177	2,293.800	424	773.600
1884	1262	3,120.000	4622	10,158.900
1888	1260	2,851.200	9020	20,570.200
1892	1061	4,124.300	11952	30,121.500
1896	2144	7,626.600	16950	50,384.800
1900	1735	6,448.800	22223	68,490.300
1901	1380	6,422.400	23262	73,407.300
1902	2453	8,638.950	24457	78,249.300
1903	4995	20,026.100	27069	90,980.500

A kölcsönök nagyságára vonatkozólag a következő táblázat ad felvilágosítást:

Év	300—2000 K kölcsön		2000—12000 Kor. kölcsön		12000K-án fel. kölcs.	
	drb.	%	drb.	%	drb.	%
1880	327	77.12	97	22.88	—	—
1884	3366	72.82	1195	25.87	61	1.31
1888	6515	72.17	2367	26.41	128	1.42
1892	8265	69.15	3419	28.70	257	2.15
1896	10992	64.87	5446	32.22	501	2.91
1900	13930	62.68	7587	34.19	695	3.13
1901	14445	62.09	8034	34.59	772	3.32
1902	15075	61.64	8551	34.97	830	3.39
1903	16676	60.72	9812	35.72	980	3.56

A kölcsön maximumának eltörlésével lefelé is tágitották a korlátokat. 1902-ben ugyanis kimondotta a közgyűlés, hogy ezután már 300 koronás jelzálogkölcsönt is engedélyez s ezzel egyidejűleg több a kisbirtokra nézve fontos reformot léptettek életbe. A kezelési költségeket leszállították. Vidéki képviselőket állítottak, melyek által az intézet mintegy decentralizáltatott s a közvetítés költségei leszálltak. A rendszerint sokba kerülő becsüt az intézet lehetőleg mellőzi, ehelyett bizalmi férfiakat von be működési körébe, a kiknek révén magának a szükséges adatokat megszerzi.

Az elért és évről-évre fokozódó eredmény mutatja, hogy ez a politikája nem csupán az intézet szempontjából vált be, hanem a kis birtok hitelének fejlesztése körül is.

A két szövetkezeti alapon álló földhitelintézetnek a törvény bizonyos kedvezményeket adott a végből, hogy a késedelmes adós ellen egyszerűbb és gyorsabb eljárással érvényesíthesse követeléseit.

Ez a két intézet azonban még mindig nem volt elég ahoz, hogy a folyton szaporodó hiteligényeket kielégítse. A kölcsönt keresőknek nagy része évtizedeken keresztül olyan forrásokra volt utalva, a melyekből csak drága s a földbirtok természetének meg nem felelő váltó és rövid időre szóló, bármikor is felmondható kölcsönt kaphatott. Ilyen körülmények közt a személyes és reálhitel tekintetében meglevő különbség jó formán elmosódott. Az adós személyével és vagyonával együtt egyaránt felelt a tartozásért. Legrosszabbul állottak e tekintetben a kisemberek, a kiknek tetemes része a falusi vagy kisvárosi uzsoráson kívül másra nem támaszkodhatott. Szomorú bizonyíték ez arra nézve, hogy a haladásra törő nagy fellángolások, kitartó és folytonos munkát kívánó gazdasági feladatok megoldására nem valók és ott, hol az utóbbi hiányzik, a célba vett üdvös eredmények helyett ezrek elpusztulását idézhetik elő. Csak

természetes, ha ilyen körülmények között, látva a pusztulás jeleit, a javításra irányuló munka nem szünetelt s azon igen jelentékeny dolgozat alapján, melyet György Endre az 1885. évi nemzetközi gazdaságkongresszusra készített, 1886-ban Károlyi Sándor gróf patronatusa alatt Hajós József és György Endre közreműködésével megalakult a *Pestmegyei Hitelszövetkezet* azzal a céllal, hogy főleg a kisbirtokosoknak személyes hitelét szolgálja.

Ez az intézet úgy jött létre, hogy a vármegye és a megyebeli birtokosok 800 drb 100 forintos alapítványt raktak össze alaptőkéül.

A vármegye anyagi támogatásánál többet tett a szövetkezeti ügy fejlesztésére az az erkölcsi támogatás, a mit a vármegye azzal nyújtott, hogy tisztviselőit a szövetkezeti eszme szolgálatába hívta.

A Pestvármegyei Hitelszövetkezet nagy erővel látott hozzá Pestvármegyében az u. n. községi hitelszövetkezetek alakításához. Kitartó agitációval és az első példák biztató eredményeivel megtörte a nép hagyományos bizalmatlanságát és értelmi osztályunknak a szövetkezéstől való tartózkodását. Rövid néhány év alatt Pestvármegye be volt hálózva községi hitelszövetkezetekkel, melyekben a helybeli kisgazdák és kisiparosok olcsó hitelhez jutottak; ők maguk intézték a szövetkezet ügyeit. A vármegyei hitelszövetkezet köteléket alkotott az egyes hitelszövetkezetekből, azokat tanácscsal, utbaigazítással segítette, ellátta őket hitellel és ezen a réven működésüket folyton ellenőrizte.

A Pestvármegyei Hitelszövetkezet működése élénk visszhangot keltett az egész országban; a szövetkezeti eszme lassankint népszerűvé vált: az értelmi osztályok közömbössége mindinkább megszűnt abban a mértékben, a melyben a szövetkezés nagy gazdasági, társadalmi, sőt politikai jelentőségét is fölismerték. Mindenfelől felhangzott az óhajlás a szövetkezetek meg-

honosítására. A Pestvármegyei Hitelszövetkezet az 1894. évben ki is terjesztette működését az ország többi részére is, főleg az erdélyi vármegyékre, a hol kivált a szövetkezetek apostola, *Gidófalvi István dr.* közjegyző fejtett ki bámulatos tevékenységet a szövetkezeti eszme terjesztésében. Az országossá való átalakulás csak úgy vált lehetővé, hogy a pestmegyei központ megnyerte a *Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület* támogatását s ezzel együtt megalapította a *Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézetét* 5000 darab 100 forintos alapítványi üzletrészszel, a melyek a tiszta nyereségből csak 4%-os kamatban részesülhettek.

Ez az intézet vállalta most magára a községi hitelszövetkezetek létesítését, működésük ellenőrzését és hiteligényeiknek kielégítését. Kötelékébe nemcsak hitelszövetkezeteket vett föl, hanem kivételesen gazdáknak és iparosoknak másféle szövetkezeteit is. Az 1898. év végéig 465 községben alapított hitelszövetkezetet, amelyeknek összesen 14 millió korona hitelt bocsátott rendelkezésére. Ennek a 465 hitelszövetkezetnek 102.115 tagja volt, 11 millió korona üzletrészszel, 1898. évi forgalmuk 180 millió koronára emelkedett.

Midőn a szövetkezeti mozgalom innét az egész országra kiterjedt, más vármegyék is igyekeztek utánozni a pestvármegyei törvényhatóság példáját a szövetkezeti ügy támogatásában. Így Borsodvármegyében 1893. elején a szövetkezetek számára megyei központ alakult.

A falusi szövetkezetek terjesztésére csaknem egy időben a Pestvármegyei Hitelszövetkezet alapításával egy másik mozgalom is indult meg; még pedig a századok között, a hol egyre-másra alakultak a nagyszabású takarékpénztár támogatásával *Wolff Károly dr.* igazgatónak szakértő és fáradhatatlan buzgalomával az ugynevezett Raiffeisen-szövetkezetek, melyek az említett pénzügyintézet égisze alatt álló „Verband Raiff-

eisen'scher Genossenschaften“-ban központi köteléket is létesítettek. Ez a központ a szövetkezetek alapításán és ellenőrzésén kívül szintén gondoskodik a kötelékébe tartozó szövetkezetek hiteléletének kielégítéséről. De míg a Pestvármegyei Hitelszövetkezet tevékenysége csakhamar országos jelentőségüvé nőtt ki, a korlátlan felelősségű Raiffeisen-szövetkezetek nem terjeszkedtek túl a szászok lakta vidék szűk határain. Ott azonban a hatóság emberei mindenütt buzgón támogatják a szövetkezeti törekvéseket.

Jelenleg 105 ily szövetkezet működik a szász falvakban, megannyi hathatós eszköze a vidék vagyosodásának.*)

A Raiffeisen elvei szerint dolgozó hitelszövetkezetek eredményei, növekvő népszerűsége és a kisemberek érdekeinek figyelembe vételét követelő közvélemény nyomása reá birták végül a kormányt, hogy ebben az irányban a meglevő bajok orvoslása és a mutatkozó hézagok kitöltése végett elhatározó lépést tegyen. Így létesült aztán a *gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló 1898. évi XXIII. törvénycikk*. E törvény hatálya alá eső hitelszövetkezetek üzletköre tagjaikra és csupán egy község területére vagy legfeljebb még a szomszédos községekre szorítkozik. A nyereszkesedés kizárása végett az üzletrészek 5 százaléknál nagyobb osztalékban nem részesülhetnek. A szövetkezeti tagok üzletrészeik névértékének ötszöröséig szavatolnak a szövetkezet tartozásaiért.

Az új törvény értelmében keletkezett — vagy a régiékből átalakult — szövetkezetek erősítésére ugyanez a törvény egy központi kötelék felállítását mondotta ki. Ez a kötelék *Országos Központi Hitelszövetkezet* név alatt Budapesten 1898 december hó 4-én alakult meg. Az alapításnál ismét az alapítványi rendszerhez folyamodtak, a mennyiben a szükséges tőkét úgy terem-

*) Mailáth gr. i. műve.

tették elő, hogy a kormány, hatóságok, testületek és egyesek ezer-ezer koronás alapítványi üzletrészeket jegyeztek. A kormány fölhívást intézett a közönséghez az alapításban való részvétel érdekében. A király Ő felsége is magánvagyonából 50 ezer koronás alapítványi üzletrészt jegyzett, az állam az Országos Központi Hitelszövetkezet létesítéséhez egy millió korona alapítvánnyal járult hozzá. Megalakuláskor az alapítványok összege 3,030.000 koronára rugott, mely az 1903. év végéig már 4,299.000 koronára emelkedett.

Az alapító tagok a szövetkezet vagyonában és jövedelmében csak annyiban részesülnek, hogy üzletrészeik visszafizetésére és legföljebb négy százalék évi osztalékra tarthatnak igényt.

Végeredményül a törvényhozás előtt az a cél lebegett, hogy az Országos Központi Hitelszövetkezet idővel kizárólagosan a kötelékébe tartozó szövetkezetek tulajdonába menjen át. Ezek a szövetkezetek központinak rendes tagjai. Minden ilyen szövetkezet forgalma arányában legalább egy vagy több 200 koronás üzletrészt köteles jegyezni ötszörös szavatossággal. Ezek az üzletrészek is legföljebb csak négy százalékos osztalékos osztalékos kaphatnak.

A központ a kötelékébe tartozó szövetkezetek igazgatóságába és felügyelő bizottságába egy-egy tagot nevezhet ki és azonkívül az egész ügykezelésre tág ellenőrzési és felügyeleti joga van.

Ha a központ kötelékébe tartozó szövetkezet a befizetett üzletrészek tőkeösszegének felét elvesztette, a központ igazgatósága föloszlathatja és fölszámoltathatja a szövetkezetet. A központi hitelszövetkezetnek a törvény a kötelékébe tartozó szövetkezet ellen fönnálló követelése erejéig a szövetkezeti tagok ingó vagyonára végrehajtás vagy csőd esetében minden más, törvényes elsőbbséggel nem bíró követelést megelőző kielegitési jogot biztosít.

A központ ügykezelése viszont a kormány fel-

ügyelete és ellenőrzése alatt áll. E végből a pénzügyminiszter a központ mellé kormánybiztost nevezett ki, a ki az igazgatóság határozatai ellen óvást emelhet s azt a pénzügyminiszter elé terjesztheti döntés végett. Az állam alapítói üzletrésze alapján pedig az igazgatóságba két tagot nevez ki a pénzügyminiszter, végül az elnököt a pénzügyminister előterjesztésére a király, a két alelnököt pedig a kereskedelemügyi és a földmívelésügyi miniszter nevezik ki.

Az Országos Központi Hitelszövetkezet látja el a kötelékébe tartozó szövetkezeteket forgó tőkével. E hitelügyek kielégítése céljából a központ az állampénztári készletekből előlegeket kap kedvező kamatra. Számos törvényhatóság a kezelésében levő árvapénzeket itt helyezte el betét gyanánt. Maga az Országos Központi Hitelszövetkezet, mint jóhitelű pénzintézet, a jegybankot és a pénzpiacot is igénybe veszi. Mindezen kívül a törvény felhatalmazta a központot arra is, hogy oly kölcsönkövetelésekre, melyeket a kötelékébe tartozó szövetkezetek kötelezvényeik alapján adtak ki és a melyeket az illető szövetkezetek készfizetői szavatossággal a központi hitelszövetkezetre átruháztak, a központi hitelszövetkezet kamatozó törlesztéses kötvényeket bocsásson ki. Az így kibocsátott kötvények összege természetesen nem haladhatja meg a szövetkezetek által átruházott kölcsönkövetelések tőkeösszegét. Hogy ezeket a kötvényeket a pénzpiac kedvezően fogadja, gondoskodott a törvény azok kellő biztosításáról. Kimondotta ugyanis, hogy e kötvények garantalására külön biztosítéki alapot kell a központi hitelszövetkezetnek létesítenie, mely legalább 3 millió koronából álljon és az évi nyereség 10%-át e biztosítéki alap növelésére kell fordítani. Az első biztosítéki alapot maga az állam létesítette azzal, hogy 3 millió korona értékű állampapírt tett le e célra az Országos Központi Hitelszövetkezetnél. A forgalomban levő kötvények összege nem haladhatja meg a

biztosítéki alap tizszeresét. A központi hitelszövetkezet jogositva van a szövetkezetek által reá átruházott kötelezvények alapján mind az átruházó szövetkezet, mind az eredeti adós és kezesei ellen biztosítást kérni a nélkül, hogy a veszély valószínűségét ki kellene mutatnia.

Adott a törvény más kedvezményeket is a központi hitelszövetkezetnek. Fölhatalmazta ugyanis a kormányt, hogy mindaddig, a míg a központ bevételei nem fődöznek a kiadást, a biztosítéki alapra átengedett államkötvények kamatját és esetleg a pénztári készletből is évenként 100.000 koronáig terjedhető összeget utalványozhasson a hiány fődözésére. Végül a törvény a központi szövetkezetet mindenféle adók és illetékek fizetése alól fölmentette.

Hogy a köpöntba való belépésre mennél több szövetkezetet rábirjon, a törvény az ilyen szövetkezeteknek is bőséges kedvezményeket biztosít. Az ily szövetkezeteknek saját tagjaik ellen fönnálló követelésük erejéig végrehajtás vagy csőd esetén ugyanazt a kedvezményt nyújtja, mint a központnak a kötelékébe tartozó szövetkezetek ellen. Továbbá fölmenti őket az adók és illetékek fizetése alól.

A központi hitelszövetkezet 1899-ben azzal kezdte meg működését, hogy mindenekelőtt átalakította az új törvénynek megfelelően a régi Károlyi-féle szövetkezeteket s a *Hazai Hitelszövetkezetek Központi Hitelintézete* kimondta a fölloszlását. Csak ezután látott új szövetkezetek alapításához és csakhamar nagy eredményeket tudott fölmutatni.

Az 1903. év végén az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe 1653 szövetkezet tartozott 366.721 taggal, 34 millió korona névértékű üzletrészszel, melynek fele már be van fizetve. E szövetkezetek működése 5446 községre terjed ki, betétállományuk 21 millió korona, tartaléktőkájük 2-3 millió korona. A központtól 39 millió korona hitelt vettek igénybe.

A szövetkezetek terjesztése és hathatósabb ellenőrzése végett a központi hitelszövetkezet kisebb vidékekre, egy vagy több megyére kiterjedő képviselősegeket, helyi szövetkezeti kötelékeket is létesített.

Az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe tartozó szövetkezetek szaporodását és fejlődését a következő számok mutatják.

	1899.	1900.	1901.	1902.	1903.
	é v v é g é n v o l t				
Szövetkezetek száma	712	964	1.287	1.511	1.653
Tagok száma . . .	141.623	193.605	253.702	317.854	366.721
Üzletrészek száma .	278.356	383.576	529.064	617.922	700.273
Üzletrészek értéke .	14,789.077	19,976.277	25,803.105	30,527.763	34,040.734
Befizetett üzletrészek	6,521.055	8,137.124	10,864.183	14,050.495	17,146.021
Takarékbetétek . . .	5,532.589	7,782.372	10,388.381	14,877.332	21,190.955
Tartalékalapok . . .	500.900	794.592	1,195.600	1,641.242	2,284.735

Öt év alatt a szövetkezetek száma több, mint megkétszereződött. Ezek a szövetkezetek, majd mind hitelszövetkezetek, a törvény is első sorban azokra gondolt és a hitelszövetkezetek támaszául állította föl az Országos Központi Hitelszövetkezetet. Másfajta gazdasági célú szövetkezetet csak a kormány engedélyével vehet föl kötelékébe a központi hitelszövetkezet.

A községi hitelszövetkezetek elég jutányos kölcsönben részesítik tagjaikat, pénzforrásaik: alap- és tartaléktőkéjük és takarékbetéteik. Ha ez nem elég, a központtól kapnak hitelt, a jegyzett üzletrészek kérészereséig. A központtól igénybe vett hitel összege a következő volt:

1899. év végén	11,910.000	korona.
1900. „ „	26,282.000	„
1901. „ „	35,594.000	„
1902. „ „	42,599.000	„
1903. „ „	46,250.000	„

E mellett a szövetkezetek saját pénzforrásai is tekintélyesek voltak, u. m.:

1899. év végén	12,644.000	korona.
1900. „ „	16,700.000	„
1901. „ „	22,447.000	„
1902. „ „	30,568.000	„
1903. „ „	40,620.000	„

Ezen kívül az Országos Központi Hitelszövetkezet 1903-ban elkezdett hosszú lejáratu jelzálog-hitelt is adni a kisbirtokosoknak és mindjárt az első évben 527 ily kölcsönt folyósított 1,042.372 korona összegben.

E szerint tehát e hitelszövetkezetek révén közel 90 millió korona hitel ment a kisgazdák és kisbirtokosok, sőt részben a munkások közé. Ezekért a kölcsönökért az adósok 7—8%-os kamatot fizetnek, a mi magában véve sem drága, de különösen jutányossá teszi az a körülmény, hogy ezt a hitelt semmi más költség nem terheli. Hozzájárultak a kamatláb leszállításához ezek a szövetkezetek azzal is, hogy mint hitelezők lépven föl, a vidéki pénzpiacon a pénz kínálatát fokozták és versenyükkel más pénzintézeteket is olcsóbb hiteladásra indítottak.*)

Az állami támogatással alakult intézet munkájának eredménye a legvérmesebb várakozásokat is felülmultha, és habár mint mondtuk első sorban a személyes hitel céljából alakult, mégis igen jó befolyást gyakorolt a jelzálog-hitelre nézve is. Nézetünk az, hogy ezt a munkásságát jövőben még inkább ki kell terjeszteni.

Látjuk tehát ezekből, hogy nem sokkal kevesebb, mint 40 év alatt a magyar közgazdasági élet megteremtette azt a három intézetet, mely a nagy, közép és kisbirtok jelzálogos hitelének kielégítésére irányul. Ezek mellett azonban szinte fokozódó mértékben léte-

*) *Mailáth* gr. id. m. és *Seidl* Ambrus: Visszapillantás az O Kp. H. Szövetkezet Első Öt Évi Működésére. Bpest, 1904.

sültek nyereségre alakult jelzálog bankok. A vidéki takarékpénztárak szintén nagy mértékben foglalkoztak és foglalkoznak a jelzálogüzlettel s az utóbbi időkben a budapesti intézetek közül olyanok is kiterjesztették működésüket ezekre a mezőkre, melyek előbb ezen a téren nem is működtek. Jele ez annak, hogy a haszon forrásai a mezőgazdaság válsága mellett nem dugultak be.

Ezek mellett azonban a nyereségre dolgozó részvényekre alapított bankoknak is nagy szerep jut. Számos bank és takarékpénztár karolja fel ezt az üzleti ágat. A kölcsönöket nem csupán záloglevélben, hanem készpénzben is adják. Üzletük évről-évre terjed a nélkül, hogy hasznuk kevesbülne.

III.

A fejlődés külföldön.

A magyar földhitelnek kérdése szorosan összefügg azzal a fejlődéssel, melyen Ausztria keresztül ment. Épen ezért annyival inkább kötelességünk vázolni ez utóbbit, mert hiszen éveken át nem csupán gazdaságilag, hanem politikailag is teljes közösségben voltunk Ausztriával. Azoknak az eszméknek, melyek ott uralkodtak s a fejlődésnek irányát és mértékét megszabták, reánk nemcsak befolyásuk volt, hanem azok nem egy esetben itt is döntő szerepet játszottak. Annyival inkább szükséges megtenni ezt a kitérést, mert tudtommal az osztrák fejlődés nyelvünkön kimerítően tárgyalva még nem is volt. Pedig bizonyos, hogy Magyarországnak és Ausztriának gazdasági fejlődése sok tekintetben hasonló vonásokat mutat. Elmondhatjuk ezt arról a kérdéstről is, a melylyel itt bővebben foglalkozunk. A különbség csak az, hogy Ausztria ezen a téren is előbbre jár intézményeivel, megelőz bennünket s ennek folytán viszonyai rendezettebbek, mint a miénk.

Ausztriában már 1848. előtt van egy záloglevél-kibocsátó intézet és pedig a császárságnak nem gazdaságilag haladott részében, hanem a sok tekintetben elmaradt Galiciában. Ez a *galíciai hitelegylet*. Ezen kívül 17 takarékpénztár foglalkozik jelzálogkölcönökkel. Mellettük mint hitelforrások az alapítványi pénzek és az árvapénztárakban felhalmozott tőkék szerepelnek. Ez utóbbiak a legrégebbek, még vissza-

nyulnak a XVI. századig. A XVIII-ikban már a köz-igazgatás legfőbb organuma is foglalkozik velük. A jogilag összetartozó községek árvapénzeit együttesen kezelték és jelzálog-kölcsönök gyanánt adták ki. Miután a telekkönyveket az uradalom vezették, a kezelés nagyon egyszerű volt, mert mindig könnyen láthatták, hogy kinek lehet kölcsönt adni. Ennek a helyzetnek különben volt egy másik érdekes oldala is: a kölcsönt adó uradalom kiméli az adóást, nehogy tönkre jusson, mert hiszen az ő prosperálása érdeke az uradalomnak. Ugylátszik ez a kimélet annyira ment, hogy a szokásos kamatlábnál olcsóbb kölcsönöket is adtak. Meg volt ez intézmény Cseh- és Morvaországban, Sziléziában, ezenkívül Felső-Ausztriában és Stiriában is.

A reál hitelnek a másik forrása az ugynevezett *Contributions-Getreidefonds*, a mely főleg Cseh-Morvaországban és Sziléziában szerepelt. Ez akként állott elő, hogy a községi magtáraknál fenmaradó készleteket eladták és a befolyó pénzt kikölcsönözték azoknak, a kik erre reá voltak szorulva. Ezt a részesek közreműködése mellett a hatóság vitte véghez.

Ily előzmények után 1819-ben alakult az *Első Osztrák Takarékpénztár* Bécsben és ezzel a fejlődésnek új iránya nyílik, mert a takarékpénztárak mint jelzálog hitelezők is nagy szerepre voltak hivatva. Az összehasonlítás kedvéért felemlítjük, hogy míg nálunk az első takarékpénztár csak 1840-ben alakult, Laibach, Innsbruck, Prága és Grácban már a huszas években létre jöttek ilyen intézetek s az egyes osztrák tartományok nagyobb városai 1848-at megelőzőleg siettek utánozni az adott példát. A takarékpénztárak kölcsönei azonban ritkán érik el a parasztokat. Csakis a későbbi időkben, a mikor a hitelforrások szaporodtak, ereszkednek le az intézetek a kisbirtokosságig és akkor is első sorban a városok környékén fekvő telkeket keresik ki. A kölcsönöknél szabályszerű törlesztésekre nem igen gondolnak. Azonban az 1840-es évben ki-

bocsájtott takarékpénztári regulativum az évi törlesztést kötelezővé teszi. Annyit konstatálni lehet, hogy — a mi a parasztságot illeti — a takarékpénztárak mint hitelforrás nagy jelentőséggel sokáig nem bírtak, pedig már 1790-ben a csehországi tartományi gyűlésen egy tartományi bank felállítása végett kidolgozott tervezet elpanaszolja, hogy a nép közt készpénz tekintetében nagy a szükség. Nincs hitel s a nagy kamatláb miatt a földbirtokosok uzsorások kezébe kerülnek. Ezek után indul a nép is. A tervezett intézet azonban nem jő létre. 1805-ben egy jeles szerzőtől eredő dolgozat újból felkarolja az elejtett tervet s annak keresztül vitelét az uralkodó uzsorával szemben elkerülhetetlennek tartja. Gondol a parasztságra is és abban a nézetben van, hogy a fölszabadításnál a földesurak kártalanítását záloglevelekkel kell keresztül vinni. Mindamellett nem Csehországban, hanem Galiciában értek meg e törekvéseknek első gyümölcsei, valószínűleg azért, mert ott volt legnagyobb a szükség s ott kellett leggyorsabban tenni valamit.

A lengyel rendek császárukat 1822-ben kérték, hogy egy jelzálog intézet felállítását engedje meg. Az elvi jóváhagyást már két évvel később meg is nyerték s egy évre rá ki volt dolgozva az alapszabály tervezete, ezt azonban császári rendelettel csak 1841-ben hagyták helyben. Mindamellett a galíciai hitelintézet mégis az első jelzálog intézet a monarchiában, mert a *Nemzeti Bank* már 1816-ban megkapta ugyan a jogot jelzálog kölcsönök nyújtására, de ezt nem gyakorolta, 1841-ben pedig egészen ki is hagyta az alapszabályokból.

A galíciai hitelintézet szervezete nálunk kevésbé ismert, pedig mint a monarchiában első e téren, igazán megérdemli a méltánylást. Mint földbirtokosok egyesülete jött létre. Olyan egyének társasága volt, a kik vagy kölcsönt kaptak, vagy pedig kölcsönrel terhelt birtok urává lettek. A kölcsönnek legalább 1000 forintra

kellett rugni, a záloglevelek kamatlába 4% s rendszerint az érték feléig adatnak. A kölcsön kamatláb azonos a záloglevélével, a legkisebb annuitás, azaz kamat és törlesztési hányad 5%. A kezelési költség $\frac{1}{4}$ %. Az intézetet főleg a törvényszéki eljárás tekintetében különböző kivételes kedvezésekkel ruházták fel. Az intézet tartalékalapja megkapta a közel fél millióra rugó alapítványt, melyet a IV. ulánus ezred állításakor tettek, továbbá a magtári alap pénzeit. Ezenkívül a rendek elvállalták a garantiát az ugynevezet domestikál fond erejéig. Az intézetnek záloglevelei Németországban, a mely akkor még nem volt elboritva ezekkel a papirokkal, kedvező piacot találtak. Csakhogy az 50% erejéig való kölcsönadás csekélynek bizonyult s ennél fogva 1850-ig csak 944 kölcsönt nyújtottak, nem egészen 12 millió forint erejéig.*)

Érdekes, hogy mikor a galíciai példán felbuzdult Morvaország rendei hasonló intézetet akartak alapítani, erre nem kapták meg az engedelmet. Pedig az ingó-tőke abban az időben nem valami zsirosan kamatozott. A takarékpénztárakban a betéti kamatláb rendszeren 4%, a jelzálog kölcsönöké 5%. De a cseh takarékpénztár a 30-as években kénytelen pénztét 4— $4\frac{1}{2}$ %-on kiadni, másoldalról pedig csak 3%-ot ad a betevőknek. Ez rendszerint csak a városi ingatlanok urainak s a nagy vidéki birtokosoknak szolgál javára.

A mint ezekből látjuk, 1848-at megelőzőleg Ausztriában is meglehetősen fejletlenek a viszonyok és egyáltalában nincs oly hitelforrás, a milyenre szükség lett volna. Nincs főleg, ha a kisbirtokosság igényeit vesszük figyelembe, pedig ez volt reáutalva leginkább azért, mert a 8, régebben pedig 14 évig tartó katonai szolgálattól a paraszt az ő fiait nem egyszer az által akarta mentesíteni, hogy a birtok egy részének keze-

*) Dr. *Albin Braf*. Der landw. Hypothekarcredit in Oesterreich. Bécs 1899.

lését reájuk bizta. Ez azonban megosztást, s az egyesek részére pénzbeli évi járulék fizetését tette szükségessé, a mihez a legtöbb esetben kölcsönt kellett kötni. Az eladásulásnak oly forrása ez, milyennel nálunk nem találkozunk, hiszen akkor a katonai kötelesség alól nálunk minden valamire való fiatal ember megszabadulhatott. 1848-ban azonban Ausztriában is nagy változások történnek. A hitelszükségnek új forrásai nyílnak meg, s a földbirtok mobilizatioja olyan arányokat ölt, mint előbb soha. A nagybirtokosnak szüksége volt a kölcsönre, hogy a beruházásokat szaporítsa, a parasztnak, hogy az új terheket fizethesse, s mind a kettőnek pénz kellett, hogy az új viszonyok folytán el nem kerülhető és mindig szaporodó pénzbeli kiadásokat fedezhessék. Az extensiv gazdálkodás mihamar belterjesebb kezelésnek ad helyet, ez azonban újból több pénzt kíván. Az egykori földesurak megkapták ugyan a maguk földtehermentesítési kötelezvényeit, de nekik is várni kellett, míg eljön az a pillanat, a mikor azok nyereséggel elárusíthatók. Ezek értéke nem is mindig elég arra, hogy a forgó tőkét, a szükséges kiadásokat fedezze, s az intenzivebb gazdálkodás igényeinek eleget tegyen. A fokozódó hitelszükséglet kielégítése nagyon nehéz, sőt oly hitelkrízis áll be, a mit a mezőgazdaság érez meg leginkább. Az állam egyrészt fokozza az adókat, tehát a pénzszükséget, más oldalról nagy kölcsöneivel rendkívüli tőkét von el a vagyontermő munkától. E mellett a kamat természetesen emelkedett és ennek sarkában az uzsorások sűrűsödő alkalmat találnak mesterségüknek gyakorlására. Az osztrák gazdák gráci gyűlésükön a hitel szervezetlensége miatt már 1846-ban panaszkodnak, s miután Német- és Franciaországban sikeres törekvések kerülnek felszínre a mezőgazdasági hitelnek szervezése és olcsóbbá tétele körül, ezeknek hatása van Ausztriára is. A *Pereire* testvérek által Párisban alapított *Crédit mobilier* eszméje, mely a centra-

lisatióban ormolt, szemben a porosz decentralizált hitelforrásokkal, Ausztriában is győzelemre jut. Nem alakítanak külön intézetet, hanem a meglevőre ruházzák ez új feladatot.

1855. október 12-én kapja meg a *nemzeti bank* a jelzálog-osztály felállítására vonatkozó engedelmet. Ennek az osztálynak dotálására a bank által kibocsájtott 50.000 részvény árából 40 millió forintot fordítanak. Az alapszabályok szerint a bank jogositva van vidéki birtokokra és városi házakra jelzálogos kölcsönöket adni és pedig az érték feléig. A záloglevelek 6%-osak, a kölcsön ideje legfőlebb 32 év. Érdekes egyébiránt, hogy a nemzeti bank jelzálogosztálya arra is hivatva volt, hogy az átvett állami birtokokat lehető előnyösen adja el.

A pénzszüke mellett arra alig lehetett gondolni, hogy ez eladásoknál a vételárat teljesen készpénzzel egyenlítsék ki a vevők. A vételárnak egy részét a birtokon kellett hagyni mint jelzálogos kölcsönt. Itt tehát új alkalom nyílt a jelzálog hitel nyújtására. Lényeges és a kisemberekre nézve végzetes intézkedés volt, hogy a kölcsön összege nem lehet kisebb 5000 forintnál, azaz sem a nemzeti bank ambíciója, sem a törvény intentiója és jóakarata nem terjedt odáig, hogy a kisebb embereknek is segítsen. Erre, az akkori fel fogás szerint ép úgy mint azelőtt, a takarékpénztárak, illetőleg az árvaalapok voltak hivatva. A *Nemzeti Bank* 1856-ban kezdte az ő jelzálogüzletét és az első évben 1.6 millió jelzálog-kölcsönt szavazott meg, de csak 405.000 forint értékű záloglevelet adott el. Két év múlva azonban jelzálog követelése már meghaladták a 36 milliót, a tényleges záloglevél forgalom pedig többre rugott 25 milliónál. A X-ik év végén, azaz 1865-ig a kiadott kölcsönök összege 63,601.658 forint, a melylyel szemben 51 millió forint értékű záloglevél áll. Ebből az összegből Magyarországra nem kevesebb, mint 34.6 millió, Horvátországra 1.4 millió esik, míg az akkori Erdély csak 291.000 korona kölcsönben részesült.

Ez időben az *Osztrák Nemzeti Bank* a monarchiában jelzáloglevél monopóliummal rendelkezett s vele szemben csakis a Galiciában alakított rendi intézet állt. Lassanként azonban a takarékpénztárak is kezdtek nagyobb arányokban fejlődni. Nemcsak a tartományi fővárosokban, hanem a kevésbé jelentékeny helyeken is egymásután jönnek létre és pedig mint községi intézetek. 1865-ben már nem kevesebb, mint 113 van, kerekszám 113 millió forint betéttel. Ennek körülbelül 60%-át jelzálogos kölcsönökre adták ki, úgy hogy e tekintetben a *Nemzeti Banknál* nagyobb üzletük volt. A *Schultze Delitzsch*-féle szövetkezetek szintén foglalkoztak jelzálogos kölcsönökkel, csak hogy arra nézve, hogy valami jelentékenyebb működést fejtsenek ki, nagyon is a kezdet kezdetén állottak.

Az *Osztrák Nemzeti Bank* jelzálogos osztályának életbeléptetése folytán azok a törekvések, melyek egyes tartományok részére külön jelzáloglevél kibocsájtó intézetek létesítésére irányultak, egy időre vesztettek erejükből. Az irányadó körök inkább arra törekedtek, hogy a központi bank által nyújtott hitelt az arra szorulóknak megkönnyítsék; 1862-ben azonban legalább Csehországban, a hol ezeknek a törekvéseknek már régi múltjuk volt, megújították a külön záloglevél kibocsájtó intézet felállítására vonatkozó indítványt. A tervezetet bizonyos kikötésekkel és módosításokkal a kormány 1864-ben hagyta helyben. Miután azonban a kivánt változtatásokat megtették, 1865 januáriusában, tehát nagyon kevés idővel később, mint a hogy a Magyar Földhitelintézet megkezdte működését, indult meg Ausztriában is az Első Tartományi Hitelintézet munkája. A galíciai még rendi intézet volt.

Tekintettel arra, hogy Magyarországon a jelzálog-hitel terén eddig tett intézkedésekkel nem érhetjük be s keresni kell a fejlesztés útjait, szükségét látjuk annak, hogy röviden utaljunk azokra a lényegesebb indító okokra, a melyek a csehek tervezetének

megokolásában találhatók. Ez a megokolás szinte a mi helyzetünket is vázolja, mikor reá mutat arra, hogy Ausztriában az utóbbi években aránylag sok történt az iparért, de a földmivelés érdekeit sajnosan elhanyagolták. — Igénybe vették ugyan a földbirtokot rendszerint, mint a legkényelmesebb és a legkönnyebben elérhető adótárgyat, de mit sem tettek arra nézve, hogy helyzetét erősítsék és lehetővé tegyék azt, hogy a fokozódó terheket könnyen viselje. Igaz ugyan, hogy a jelzálog-hitel szempontjából bizonyos gyorsabb igazságszolgáltatást léptettek életbe, ezáltal azonban a földbirtokoknak bajait csak növelték. Pedig bizonyos, hogy az olcsó hitelre szükség van, s a kamatláb alacsony voltához az évi meghatározott törlesztésnek kell járulni azért, hogy az adóst a bekövetkezendő felmondástól védelmezze. A helyzet rossz, mert a pénzt az ipar vonza magához s a földbirtok hitelszükségét az állam finandális rendszabályai csak növelik. Oly pénzek, melyek egykor az árvapénztárakban, vagy hasonló helyeken heverték és rendszerint földbirtokosoknak adattak ki, most az állampapirokba való befektetést keresik. E mellett az adókat is fel emelték. A cseh hazafiak panaszkodnak, hogy a mikor a nemzeti kölcsönre történt befizetések a földbirtok hitelszükségét még inkább fokozták, a mikor a földbirtok a naturál-gazdálkodásból a pénz-gazdálkodásra kezdett átmenni, s a beruházások növelése, új gazdasági iparágak meghonosítása szükségessé lett, éppen akkor vonja el az elhibázott finandpolitika a hitelkereső földbirtoktól a tőkét. Ezért szükséges egy országos jelzálog hitelintézetnek állítása, mely a kölcsönt keresőknek pénzt adjon. Arra azonban nem igen gondoltak, hogy az intézet régi terhes adósságok konverziójával foglalkozzék. Annál nagyobb vita folyt arról, vajjon a kezelési költségekre nem volna-e jobb külön üzleti alapot teremteni. Érdekes felhozni azt, hogy hiteles forrásból eredő feljegyzések szerint ebben

az időben még gyakran fordult elő az az eset, hogy a záloglevelek birtokosai azokat csak jelentékenyen a napi árfolyam alatt, vagy pedig éppen nem tudták eladni, s ez különösen a kisebb kölcsönöknél volt gyakori. A kisebb vidéki birtokosok ugyanis rendszerint személyesen utaztak a városba azért, hogy a zálogleveleket átvegyék. Az ott tartózkodás azonban reájuk nézve tetemes költségekkel volt összekötve s ha az akaratok ellenére megnyult, akkor természetesen az új kiadások csak növelték a terheket, illetőleg leszállították a kapott kölcsönök értékét. 1865-ben, a mikor a bécsi börzén a cseh királyság jelzálogbankjának záloglevelei 79·50—80-on állottak, Prágában eleinte 78-on keltek. Egy ízben azonban, a mikor egy 6000 forintos eladás történt, egy ideig éppen nem voltak eladhatók, pedig az akkori viszonyok között ezek a záloglevelek közel $6\frac{1}{2}\%$ -ot kamatoztak s biztonságukat országos törvény garantálta. Meg lehet tehát érteni, ha ilyen körülmények között a kölcsönvevőknek sokszor kellett küzdeni a kedvezőtlen helyzettel. Pedig a vezetők mindent megtettek a záloglevelek kelendőségének érdekében. A hatóságokat felhívták, hogy a felügyeletük alatt levő alapítványi és árvapénzeket záloglevelekbe fektessék. Mások a záloglevelek eladásának monopolizálását javasolták.

A viszonyok nyomása és a csehországi példa egyaránt közrehatott, hogy a szomszédos tartományokban is megindult a komoly mozgalom a külön tartományi jelzálog-intézetek alapítása iránt. *Sziléziában* 1865-ben tették meg az ide vonatkozó indítványt, a mely csak hosszú harcok után vált 1867-ben testté. A tervet ellen azt vetették fel, hogy az intézet nem lesz elég nagy, nem lesz elég tekintélyes, ennél fogva a záloglevelek várható forgalma csekély kelendőségre számíthat. Ez intézetnek létre jötté után több évre terjedő szünet állott be. Ugy látszott, mintha az országos és nyereségre nem számító intézetek helyett a

részvénytársulati alapon állók több kilátással bírnának a boldogulásra.

1853-ig Ausztriában a jegykibocsájtó bankot kivéve nem volt más részvényekre alapított bank. Ekkor lép életbe az Első Ausztriai Leszámitoló Társaság. Három évvel később az *Osztrák Hitelintézet*, melyet a Rotschild-csoport a kereskedelem és ipar támogatására alapított. 1856-tól 1863-ig mindössze négy új ilyen bank alakult. 1867-ben lép életbe a nagy jövőre hivatott *Császári és Királyilag Szabadalmazott Általános Osztrák Földhitelintézet*. Az előkészítés egy időben történt a cseh tartományi bankkal és a Magyar Földhitelintézettel. Az Osztrák Földhitelintézet, mint részvényes vállalat, nyereségre alakult, és nemcsak tisztán bekebelezett kölcsönök adásával, hanem egyéb üzletekkel is foglalkozik. Községi és talajjavító hiteleket is hivatva van nyújtani. A későbbi, ebbe a kategóriába eső bankalakítások rendszeresen ezen példa után indultak. Pedig a 60-as évek végén s a 70-es évek legelején megsűrűsödtek az új bankok Ausztriában. Ebben az irányban különösen Bécs tűnik ki, a hol a záloglevél kibocsájtás jogával ellátva egy egész csomó ugynevezett földhitelintézet alapul. A szaporodó bankok különböző alaku zálogleveleket vittek piacra. Voltak hosszú idő alatt kisorsolandó záloglevelek és olyanok, melyek visszafizetése egy bizonyos meghatározott időpontban kellett hogy bekövetkezzék. A névérték visszafizetésére egyes típusoknál mit sem lehetett követelni, másoknál azonban bizonyos premiumot is adtak, a melyből aztán lassanként a sorsjegykölcsönök fejlődtek ki. Ebben a tekintetben is az *Általános Földhitelintézet* járt elől.

Meg kell említenünk azt is, hogy Ausztriában ép úgy mint nálunk a takarékpénztárak a földhitel igényeinek kielégítésénél már régen igen jelentékeny szerepet játszottak, s az 1875-ik évi adatok szerint a földbirtokra jóval több kölcsönt nyújtottak, mint a bankok,

Ezeknek kimutatása 384, amazoké pedig 389 millióról szól; figyelembe kell azonban venni, hogy egymaga a *Nemzeti Bank* 44-nél, a *Földhitelintézet* pedig 44 millió forintnál többet adott magyar birtokra, úgy hogy a bankok, osztrák szempontból fogva fel a dolgot, gyengén teljesíték feladatukat, mert csak 300 milliót adtak ki osztrák földbirtokra. Történt pedig ez akkor, a midőn Ausztriában a bankalakítások és általában ezen a téren mutatkozó tevékenység rendkívüli fellendülésnek indult. Ellenben a jelzett időszakban a takarékpénztárak vagyonának közel 62% volt jelzálogos követelésekbe fektetve. Legtöbb kölcsönt adtak ki Sziléziában, Morva, Salzburg és Steierországban (a vagyon 70—80%-át), ellenben a többi szláv népességű tartományokban ez arány csekélyebb és Dalmáciában alig haladja meg az 1%-ot.

Az 1875 végén működő takarékpénztárak nagy része 6%-ra adott kölcsönt. Volt egynéhány, a mely ennél olcsóbban elégítette ki a kölcsönvevők igényeit, akadtak azonban olyanok is, melyek 8%-nál többet követeltek adósaiktól. A takarékpénztárak kölcsöneinek elterjedésénél nagy szerepet játszott az, hogy ez intézetek főleg székhelyük környékét látták el hitellel. Jobban ismerték a kölcsönt keresőket, tehát nagyobb összegeket szavazhattak meg, mint a fővárosokban székelő intézetek. Ezen kívül könnyebben is hozzáférhetők voltak a kölcsöntkérőkre nézve, a mi népszerűségüket természetesen csak növelte. A takarékpénztárak a felmondási joggal ritkán éltek, az általuk adott kölcsön tehát legtöbb esetben az állandóság jellegével birt. Ezzel szemben ki kell emelni azt, hogy a kamatláb emelése rendszeren nemcsak az új, hanem a régi kölcsönökre is kiterjedt.

A takarékpénztárak mihamar áttértek a záloglevél kibocsájtásra is, mi reájuk nézve kényelmes és nyereséges is volt. Kezdte az üzletet 1865-ben a *gráci* takarékpénztár, utána indult a Bécsben székelő *Első*

Osztrák Takarékpénztár, a mely 1879-ben már 35 millió forintot meghaladó záloglevél kölcsönt nyújtott. Ez az üzlet ága azonban innen kezdve csökken, s a csökkenést a kamatlábnak fokozatos leszállítása sem tudta megállítani. Mellette más takarékpénztár e tekintetben jelentős szerepet nem igen játszott. Az intézetnek készpénzben adott jelzálogkölcsönei jóval meghaladták a záloglevélben nyújtottakat, úgy hogy mindent öszszevéve majdnem annyi jelzálogkölcsöne volt, mint a későbbi osztrák-magyar banknak, tehát jóval több, mint az osztrák földhitelintézetnek. A kölcsönöket azonban tulnyomólag házakra adták, úgy hogy ennél fogva a mi szempontunkból ez a működés kevesebb súlyú.

*

Az 1873. évi börzeválság Bécsből indult ki s ott szedte legsűrűbben áldozatait. A részvényekre alapított jelzálogos bankok nagy része összedült s 1875 végéig a jegybankon kívül csak nyolc maradt s ezek közül Bécsben öt. Később egy-kettő kivételével ezek is felszámoltak. Életük és halálukból azonban az osztrák közvélemény rendkívül érdekes tanuságot vont s a mi még ennél is érdekesebb, a továbbiakban ennek megfelelően alakult. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy a földbirtokosok hitelének kielégítése országos érdek, tehát az egyes királyságok és tartományok activ részvétele mellett oldandó meg. Szemben egyes csoportok érdekeivel, ennek az elvnek nem volt mindig könnyű érvényt szerezni. Máig azonban mégis csak sikerült. Ebben a tekintetben Translajtania előbbre van, mint vagyunk mi, hol a részvényekre alapított, nyereségre — koronként igen borsos nyereségre — dolgozó jelzálog-bankok és egyéb hitelintézetek száma maig is szaporodik, üzlete pedig terjed. Ausztriában a nyereségre nem dolgozó bankok nagyobb száma mellett a jelzáloghitel terén is kielégítőbb állapotok vannak. Így nem csodálható, ha *caeteris paribus* a

termelés olcsóbb s a földbirtok a ziláltság képét oly mértékben, mint nálunk, nem mutatja.

A megváltozott felfogás mihamar tettekben nyilvánul. 1876-ban a *morva* jelzálogbank kezdi meg működését. Négy évre reá az *isztriai*. Ezzel azonban a sor nincs befejezve.

1882-ben jó létre *Galicia és Lodoméria Országos Bankja*, a mely a községi hitellel is foglalkozik s e mellett kisebb pénzintézeteknek, takarékos és előleg-egyletnek központja. 1890-ben létesül a *Cseh Királyság Országos Bankja*, mely talajjavító kölcsönöket is ad. 1889-ben hozzák létre az *Első Ausztriai Országos Jelzálogintézetet*, s 1895-ben hagyják jóvá a *Karinthiai Országos Jelzálog Bank* alapszabályait. Ugyanebben az évben a *Morva Országos Kultur Bank* s a *Sziléziai Községi Hitelintézet* kezdi meg működését. 1899-ben a *Dalmát Királyság Földhitelintézete* is megnyílik Zárában.

Ennek a fejlődésnek tulajdonképen az ad értéket, hogy az egyes országos intézetek rendszeren virágzó hitelviszonyok között jöttek létre, s létesültek oly tartományokban is, a hol a kamatláb aránylag kicsiny. Ezt megmagyarázza az a körülmény, hogy Ausztriában nagyban méltányolják az évi törlesztéssel összekötött, fel nem mondható betáblázott adósság értékét. Emelett az eképpen nyert hitel rendszeren olcsóbb is. Régibb terhes adósságokat olcsóbakkal helyettesítenek s az *Alsóausztriai Országos Hitelintézet* felállításának megokolása nyíltan kimondja, hogy az országos intézetek a kamatláb minden változása mellett is képesek $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}\%$ -al olcsóbb kölcsönt adni annál, mint a többiek nyújtanak; tehát ezek akkor sem feleslegesek, ha bőségben van a pénz, sőt épen ekkor szükségesek, mert csakis ilyen intézet képes a terhes kölcsönnek konverzióját keresztül vinni, s a hitelkeresőt odasegíteni, hogy a következő 50 évben a mostani olcsóbb kamatláb mellett éljen. Az országos intézetek, mint a kamatláb szabályozói is nagyon jótékony hatásuak,

csak ezek tudják biztosítani évtizedeken keresztül a mai olcsó kamatlábat s e mellett lehetővé teszik az adósnak, hogy ha reá nézve előnyös, a kölcsönt fel is mondhassa.

A tiroli megokolás, mely 1898-ban kelt, szintén kimondja, hogy az állítandó intézetnek kötelessége a gazda kívánságának megfelelő formát adni a hitelnek, s a felmondható kölcsönt a törlesztéses kölcsönrel helyettesíteni. Utal arra is, hogy fő feladata a régi adósságok konverziója, s a parasztnak reá bírása arra, hogy a terhes és felmondható adósságokat reá nézve előnyösebb és fel nem mondható kölcsönrel helyettesítse. Érdekes az is, hogy ennél a munkánál már nagyban számítanak a falusi hitelszövetkezetek közreműködésére.

Nem nyereségre dolgoznak, épen ezért a jelzálogleveleknek kamatlába azonos a kölcsönökével. E zálogleveleket vagy természetben adják ki a kölcsönvevőnek, vagy pedig a bank értékesíti őket csekély provízió mellett. A kölcsönvevők azonban kötelezve vannak arra, hogy bizonyos csekély kezelési díjat fizessenek. A tiszta nyereség a tartalékalapba foly. A legkisebb kölcsön, a mit ez intézetek adnak, a legtöbbször 200 korona.

Ausztria ma már, miután 1899-ben ugy Tirolban, valamint Vorarlbergben is megalakult a tartományi intézet, be van hálózva olcsó és nyugalmas kölcsöntnyújtó jelzálogintézetekkel. Ezek a tartományi kormányzattal rendszerint igen szoros összeköttetésben állanak. Több helyen ki van mondva, hogy az intézet ellen fennálló követeléseknél a tartomány, vagy a tartományi alapok is felelnek. Az isztriai intézet a 6 ezer koronán felüli kölcsönök megadását a tartományi bizottság (Landesausschuß) jóváhagyásához köti. A vorarlbergi intézetre szintén ezen bizottság ügyel, a főfelügyeletet a tartományi gyűlés gyakorolja. Ugyanez az eszme van itt keresztülvive, melyért a mult század

negyvenes éveiben a magyar hazafiak eredménytelenül küzdöttek.

A mint ezekből látható, a lajtántuli tartományok törvényhozása és hatóságai minden tőlük telhetőt megtettek arra nézve, hogy a földbirtok megfelelő hitelre igényt tarthasson és azt fel is használhassa. Az állami támogatás sokkal több oldalú, tehát rendesen hatásosabb is, mint a melyben nálunk a külön törvények alapján létesült intézetek részesülnek. Ez aztán megfejtí azt is, mi okból versenyezhetnek ezek nagyobb sikerrel a nyereségre dolgozó intézetekkel, mint a mieink. A követelés jogos voltára támaszkodva, a mezőgazdasági érdekek képviselőinek sikerült ezeket a kedvezéseket még a legiparosabb tartományokban is keresztül vinni. Ez egyaránt dicséri szívósságukat, valamint a velük szemben álló csoportok méltányos érzését.

Végére érve az osztrákoknál tapasztalható fejlődés vázolásának azt látjuk, hogy az a felfogás, a mely szerint az osztrák és magyar viszonyok között nagy a hasonlóság, tökéletesen megokolt és alapos. Áll ez úgy a takarékpénztárak szerepére, valamint azokra az általános gazdasági okokra nézve is, a melyekből a föld hitelének javítására irányuló törekvések fakadtak. Az analogia azonban az utolsó években gyöngült. Míg nálunk a takarékpénztárak és jelzálogüzlettel foglalkozó egyéb részvényes intézetek hatalmát, üzleti körét a nyereségre nem dolgozó s államilag támogatott intézetek jelentékenyen nem igen érintik, az alatt Lajtántul az egészséges közszellem és helyes gazdasági érzék mindinkább a tartományi és országos intézetek mellett foglal állást és azoktól várja a föld terheinek könnyítését.

Az 1873. évi válság tanuságait az osztrákok sokkal nagyobb mértékben használták ki, mint mi. Ennél fogva az egészséges gazdasági elvek ott inkább érvényre jutottak mint nálunk. Pedig a föld hitelének okos és

célszerű rendezése hazánkban nagyobb fontosságú, mint odaát, hol a mezőgazdaságával az ipar érdekei versenyeznek.

Viszont Országos Központi Hitelszövetkezetünk olyan sok tekintetben eredeti alkotás, a milyenre az osztrákok nem hivatkozhatnak s a mely jövőben remélhetőleg nagyobb jelentőségre fog vergődni a földhitel tekintetében is, mint a milyenel ez ideig bír. Működését odaát élénk figyelemmel kísérik és nem is lehetetlen, hogy egy vagy más tekintetben például is fogják venni.

Nincs reá terünk, de tán okunk sem, hogy Európa többi országainak fejlődésével ugyanolyan részletességgel foglalkozzunk, mint tettük Ausztriával. Annyit azonban minden körülmény között ki kell emelnünk, hogy a modern földhitelintézetek hazája Poroszország. A sziléziai *Landschaft*-nak 1769-ben történt megalakulását a XVIII. században a hét éves háboru által előidézett nyomorúság és hitelszükség idézte elő. *Buring* nevű kereskedő volt az, aki Nagy Frigyes figyelmét ezen ügynek megnyerte. Valóban szükség is volt reá.

Az akkori időben a földbirtokosok 10%-nál olcsóbb kölcsönöket ritkán tudtak szerezni, több esetben pedig a kölcsön ára ennél is sokkal nagyobb volt. Ilyen körülmények között az érdekelt birtokosok az állam hozzájárulásával, de igazában véve saját maguk erejéből alapították meg azt az intézetet, a melyben a sziléziai rendek közös érdekük, az olcsóbb hitel szempontjából egyesültek, hogy ily módon privilégizált zálogleveleket bocsátva ki, együttes szavatossággal az egyes földbirtokos hitelképességét emeljék s a gazdaság vitelére szükséges tőkét megszerezzék. A záloglevelek mihamar nagyon népszerűkké váltak. Jó vezetésének köszönhető, hogy számbavehető veszteségeket az intézet nem is igen szenvedett. Így megfejtethetővé lesz az is, ha mihamar számos utánczóra talál. Még a XVIII. században alakult néhány ilyen

intézet és fel van jegyezve, hogy főleg ezeknek köszönhető, ha a XIX. század első tizedében Poroszországra szakadt válságos időket a földbirtokosság türethetően tudta keresztül élni.

Ezek a *Landschaftok* közjogi természetű testületek, a melyekbe az illető országrész, vagy tartomány nagyobb birtokosainak be kellett lépni. Hivatalnokaik közhatósági jelleggel bírnak. Az első záloglevelek meghatározott birtokra szóltak, a későbbiek azonban már mint a *Landschaft* adóslevelei szerepelnek. Biztosságukért a *Landschaft* áll jót. A hivatalnokokat a tagok választják, a felügyeletet királyi biztos teljesíti, a ki az illető tartománynak rendszeren legfőbb politikai hivatalnok (Oberpräsident). — Az intézet élén egy kollégiális hivatal áll (General-Landschaftsdirection, Haupttritterschafts-Direction).

A később létre jött ilyen szervezetű hitelintézetknél a szervezet rendszeren szabadabb jellegű. A belépés önkéntes. A régi aristokratikus vonás eltűnik s nem csupán a nagybirtok, hanem a parasztság hiteléről is gondoskodnak. A fel nem mondható törlesztéses földhitelt a parasztságnál is meghonosítják. Így jönnek létre állami garantiával az állami vagy tartományi jelzálog hitelintézetek, a melyet aztán később nem egy esetben a tartományi garancia vált fel. Végül következnek az ugynevezett *Landeskultur Rentenbank*-ok, a melyek a talajjavítás céljaira adnak hitelt. Ezek mellett az intézetek mellett létesülnek a nyereségre alakuló jelzálog bankok. 1889-ben Németországban körülbelül 20 ilyen intézet működött, a melyek 322 millió márk alaptőke mellett több mint 3 milliárd márk jelzáloglevelet adtak ki. Ez utóbbiaknak példányképe a *Crédit Foncier*, a melyet 10 millió frank állami támogatással alapítottak, s felruházták a záloglevél kibocsátás privilégiumával is. Nagy reményeket kötöttek hozzá s Persigny miniszterrel sokan azt várták tőle, hogy meg fogja szabadítani a francia földbirtokot attól

az adósságtól, melyet az évszázadok reá halmoztak. De ezt csalódás követte; az intézet a vidéki földbirtok tekintetében keveset tudott tenni, inkább a városi ingatlanoknak használt. A német földhitelintézetek jelentőségét mi sem világítja meg jobban, mint azok a számok, a melyek az általuk kiadott záloglevelek összegét mutatják. Ezek szerint 1897-ben a kiadott záloglevelek értéke nem sokkal maradt a 2,5 milliárd márk alatt, azóta pedig ez összeget okvetlenül meg is haladta. A kölcsönök azelőtt rendszeren csak az érték feléig adták. Ettől most már eltérnek s a kölcsönökben csaknem mindnyájan felmennek a $\frac{2}{3}$ értékig. Lefelé elérik a jobb parasztbirtokokat. A sziléziai Landschaft 1895. óta beéri 15 márk tiszta jövedelemmel, azaz ennyit jövedelmező birtokra már ad kölcsönt. 1873-ban alakult királyi jóváhagyás mellett a *Landschaftok központi intézete*, a mely azonban a várt népszerűsége emelkedni nem bírt. A vidéki intézetek a központ javára függetlenségüknek egy részéről sem voltak hajlandók lemondani. A zálogleveleknek legszokásosabb formái ez idő szerint a 3—3 $\frac{1}{2}$ %-osak.

Az utóbbi idők fejleményei között a legérdekesebb az a törekvés, hogy a földhitelintézetek előnyeit a parasztbirtokra nézve is elérhetővé tegyék. Erre az állam is serkenti őket. Ennek köszönhető, hogy a múlt század utóbbi éveiben a becselő eljárást egyszerűsíték, a költségeket leszámíták s a kölcsönök maximumát a paraszt birtokra nézve is emelték. E mellett, nem úgy mint a mi intézeteink, hanem mindent megtettek arra nézve, hogy a nehezen mozduló parasztságot a terhes adósságok conversiójára reá bírják. Ebben a munkában a közhatóságok nem maradtak a társulati közegek mögött. Mind a mellett még ott is, hol ebben e tekintetben a legelőbbre vannak, aránylag kevés paraszt fordul a Landschaftok olcsóbb kölcsönéhez. *)

*) Lexis. *Handwörterbuch der Staatwissenschaften*. V. kötet. Landschaften.

A mint ezekből látható, a német fejlődés szerint az államnak hivatása nemcsak az ipart és kereskedelmet látni el olcsó tőkével, hanem régóta kötelességeül rótták fel azt is, hogy hasonlóhoz juttassa a földbirtokot. Szerintük ezt az egyenlőség és igazság egyaránt kívánja. A mi e téren több, mint száz év óta az állam részéről történt, messzi meghaladja azt, a mit nálunk elérni lehetett. Mi volt ennek oka, törvényhozásunk lanyhasága-e, vagy azoknak a köröknek élelmessége, melyeknek erősen érdeke, hogy a földbirtokosság megfelelő hitelhez ne juthasson, azt itt nem akarom feszegetni. Reá kell azonban mutatnom arra, hogy a magyar földbirtokkal szemben sem a társadalom, sem a törvényhozás nem tette meg eddig kötelességét.

Visszatérve a német viszonyokra, nem lehet említés nélkül hagyni azt, hogy a földhitelintézetek mellett a részvényeken nyugvó jelzálogbankok mily nagy szerepet játszanak, sőt a mi a záloglevél-kibocsátás összegét illeti, amazokat még mindig igen tetemes felülmulják.

Ez kétségkívül ott is hasonló okból ered, mint nálunk. A nyereségre alakult bankok ügyvezetése rendszeren fürgébb. Az eljárás, egyszerűbb, gyorsabb. A kölcsönök könnyebben elérhetők. Tulajdonítható ez e mellett a birtokosok közömbösségének is, kik nem egy esetben megmaradnak a drága kölcsön mellett, csak-hogy a változás kellemetlenségeitől megóvják magukat. E mellett nem szabad elfeledni azt, hogy a német jelzálogos bankok a legutóbbi idők tanúsága szerint olyan spekulációkba is belébocsátkoztak csak-hogy üzletüket növeljék, melyek sehogy sem voltak meg-egyeztethetők a solid üzletvitellel és azzal a céllal, a melynek művelése végett tulajdonképen létrejöttek.

Poroszország abból a felfogásból kiindulva, hogy a földhitelnek előmozdítása és ellenőrzése állami feladat, már régen az ugynevezett *normatív határozatok*-

nak vetette alá ezeket az intézeteket. Az első 1863/4-ből, tehát abból az időből való, a mikor a mi földhitelintézetünk munkáját megkezdette. A birodalmi jelzálogbanktörvény, a melynek intézkedéseit ismertetnünk kell, 1899-ből való. Alapelve az engedélyezés, a melyhez az állami ellenőrzés járul. Körülírja a működési kört s olyan intézetek, a melyek magukat ennek a szakasznak alávetni vonakodnak, nem alakulhatnak. A törvény a mérlegkészítés, a záloglevelek biztosítása, a gondnok (Treuhandler) kirendelése és feladata tekintetében részletesen intézkedik. A részvényes bankok által kibocsátott záloglevelek értéke 1898-ban 5·87 milliárd mark körül járt. A lekötött jelzálogoké meghaladta a 6·2 milliárdot. Ennek tulnyomó része azonban városi ingatlan. A porosz *Central-Bodenkredit A. G.* záloglevélforgalma körülbelül egy fél milliárd. Az általuk nyújtott hitel drágább, mert rendszeren $3\frac{1}{2}$ —4%-os zálogleveleket adnak ki.

Megerősítéseiül annak, mit fennebb elmondottunk, meg kell említenünk, hogy a legutolsó hírek szerint a porosz kormány, habár a statisztikai felvételek még befejezve nincsenek, a folyó évi költségvetésnél a parasztbirtok terheinek könnyítése végett javaslatokkal fog föllépni. Ezek irányát kíváncsian várhatjuk mindannyian.

Hasonló bankok a többi szárazföldi országokban is alakultak. *Belgiumban* 1835-ben jött létre királyi rendelet alapján a *Caisse Hypothécaire*, mely 1866-ban átalakult a *Crédit Foncier de Belgique*-ké. 1898-ig 31·5 millió frank értékű kötelezvényt adott ki. Az egyetlen intézet, mely Belgiumban tisztán a földhitellel foglalkozik.

Dániában a *Danske Landmansbank* végzi e munkát. A kiadott záloglevelek összege 1898-ban 27·2 millió korona volt.

Hatalmas és sok tekintetben vezető intézet az 1852-ben Párisban létesült *Crédit foncier de France*,

melynek szervezete a *Banque de France*-éhoz hasonló. Az eredetileg 10 milliónyi alaptőke 1890 végéig 170·5 millióra emelkedett. A kölcsönök összege meghaladta a 3.254 milliót. Ebbe azonban a községi kölcsönök is be vannak tudva. A *Crédit foncier* volt az első nagy jelzáloghitelbank, melyet a későbbiek több, kevesebb szerencsével utánoztak. Létesítése nagy lökést adott ezen üzleti ág fejlődésének.

Olaszországban 1890-ben alakult meg Rómában az *Instituto Italiano de Credito fondiario* száz millió lira névleges tőkével, mint az első nagy olasz jelzálogintézet, mely 1898-ig 35·6 millió lira kölcsönt adott.

A *schweizi* kantonális bankok által adott hitel a fenti évben 452·6 m. frank volt.

Nagy erőfeszítéseket tett az orosz kormány a földbirtok óriási hitelszükségének kielégítésére. Ezek az erőfeszítések nem is új keletűek, mert már a XVIII. század derekán állítottak fel mindkét fővárosban bankokat a nemesi birtok hitelének kielégítésére. Igyekeztek gondoskodni a városi ingatlanok, sőt az úgynevezett parasztbankok révén a kisbirtokról is. 1883-ban lépett életbe a paraszt agrárbank, a melynél az a nevezetes, hogy leendő parasztbirtokosoknak nyújt hitelt s ez által igyekszik lehetővé tenni, hogy azok ingatlanokhoz jussanak. 1888-ig a bank 54 millió rubelt helyezett ki ily módon. Ugy ez, valamint az 1885-ben létesült nemesi agrárbank állami intézet. A részvényekre alapított agrárbankok igen nagy haszonra dolgoznak s 1898-ban nyereségként a befektetett tőke 18·21%-át mutatták ki. A kiadott záloglevelek értéke a jelzett évben meghaladta a 768 m. rubelt. Ezek kamatlába az eredeti 6%-ról fokozatosan 4½%-ra szállt le.

A mint ezekből látjuk, a részvényes alapon nyugvó intézetek mindenfelé nevezetes szerepet játszanak s a földhitel körül kiterjedt és fokozódó tevékenységet fejtenek ki.

Érdekes és kevesek által ismert tény az, hogy az angolok alig pár év előtt Egyiptomban a földbirtok hitelének javítását véve célba, szintén alapítottak egy mezőgazdasági bankot. Ez intézet, a melynek szervezetére vonatkozó adatokat *Korizmics* Antal urnak, az alexandriai nemzetközi törvényszék elnökének szivességéből közölhetem, *The Agricultural Bank of Egypt* nevet visel.

Alapítói az *Egyptomi Nemzeti Bankon* kívül ottani bankárok. Célja az, hogy a kisbirtokosoknak előlegeket adjon. Az alaptőke 25 millió font sterling. A kölcsönök maximuma 500 egyiptomi font. Legkésőbb 10 $\frac{1}{2}$ év alatt törlesztendő s legfőlebb az érték feléig adatnak. A kölcsönök második formája a 15 hó alatt törlesztendő előlegek, melyek maximuma 20 e. font. A kamat nem lehet több 9 $\frac{1}{2}$ %-nál. Az intézet 1902-ben alakult s 1903. végéig 78911 kölcsönt adott 2,195.841 font erejéig. Ez jele annak, hogy jól van vezetve és hízagot tölt be. Miután az osztalék legfőlebb 5% lehet, a nyereszkeség lehetősége ki van küszöbölve.

Érdemesnek tartottuk ez adatokat közölni azért, hogy bemutassuk, az angolok mennyire igyekeznek a kisbirtokosok hiteligényeit kielégíteni még ott is, hol csak egyptomi fellah-król van szó.*)

*) Bővebben lásd a bank alapszabályait az egyptomi *Journal Officiel* 1902. évi május 24-iki 54. számában. Továbbá *Assemblée Générale Ordinaire* des Actionnaires du 23 fevr. 1904. Le Caire, Impr. des Pyramides.

IV.

A probléma feltevése.

I. Külföldön.

Érdekes, sőt feltűnő tény, hogy a földtehermentesítés keresztülvitele alatt és utána mutatkozó hitelszükség az embereket nem igen ejtette kétségbe. Természetesnek találták és miután mulónak gondolták, nem is félték tőle. Amennyiben az intenzivebb gazdálkodás keresztülviteléről volt szó, ez meg is érthető. A gondolkodóbbaknak nagy többsége tényleg azt a nézetet vallotta, hogy egy bizonyos idő multán, ha a befektetések jövedelmezni kezdenek, a mezei gazdaságképes lesz nélkülözni az idegen ingótőkét, s az előforduló beruházásokat a gazda majd a magáéból fogja fedezni tudni. Szóval nem igen estek kétségbe arra nézve, hogy a gyökeres változás veszélyeztetné a földbirtoknak és vele együtt a földbirtokosságnak függetlenségét, mert azt hitték, hogy a nagy hitelszükség csak muló jelenség. Kevesen akadtak, akik belé láttak volna azokba a szövevényekbe, a melyekbe a jövő burkolva volt. Évtizedeknek kellett lefolyni, a mikor végre változni kezdett a mezőgazdaság helyzetére vonatkozó felfogás.

A tisztalátást eleinte sok mindenféle zavaró körülmény tette lehetetlenné. Így például a vasutak kiépítése, s az idegen tőkék beözönlése emelte a földek jövedelmezőségét, s ezzel együtt az eladási árt is. Ezt a körülményt a legtöbben hajlandók voltak reális

emelkedésnek és örvendetes fejlődésnek venni. Az emberek agrárpolitikai bölcsessége abban a felfogásban ormolt, hogy elég, ha valaki munkás és takarékos, akkor biztosítva van jövője. Különösen uralkodott ez a nézet nálunk, megfűszerezve azzal az észrevétellel, hogy a tönkremenésnek főoka a birtokos osztálynak keleti vére és könnyelműsége. Ebben volt is igazság, de nem annyi, mint hitték. Arról, hogy Nyugat-Európában, nevezetesen Ausztriában és Németországban is panaszkodtak a közép- és kisbirtok pusztulásáról, nálunk alig volt valakinek tudomása. Annyi sok közjogi gravament kellett elintézni, annyi sok közléről égető feladat várt megoldására, hogy ezek azt a rendelkezésére álló figyelmet és tudást, mit közéletünk a közdologra fordíthat, bőven absorbeálták. Így esett meg azután, hogy nálunk nem igen tudtak arról, mi történik e kérdés tekintetében külföldön. Nem dicsekvésből hozom fel, hanem inkább szomorú igazolásként azt, hogy alighanem e sorok írója volt az első, ki évtizedekkel ezelőtt a *György* Endre által szerkesztett *Nemzetgazdasági Szemlében**) igyekezett a magyarközélet zászlóvivőit figyelmeztetni Rodbertus tanításaira. Már akkor megérlelődött bennem az a meggyőződés, hogy az agrárpolitika tekintetében elfoglalt álláspontunk épen nem felel meg a követelményeknek és ha ebben a tekintetben más csapásra nem térünk, ha az alaposabb kutatás és a dologba való bemélyedés bennünket visszarettent, akkor előbb-utóbb nagy katasztrófák elé visszük nemzetünket.

Ezt a nézetet azonban sokáig nem akarták elfogadni. Kényelmesebb volt heverészni az optimismus párnáin, mint neki indulni a nehéz munkának. Sőt azokat, kik arra igyekeztek felhívni a közvéleményt, hogy e téren nagy feladatok várnak még mindig meg-

*) Rodbertus-Jagetzon és a német agrarius mozgalmak. 1883. II. füzet.

oldásra, a béke ellenségének, sőt reactionariusoknak bélyegezték azok, a kik azt hitték, hogy a javasolt intézkedések az ingó tőke erősülő hatalmának csökkentését fogják előidézni.

Szinte hihetetlen, de mégis való, hogy e téren is nem a földbirtok, hanem az ingó tőke érdeke lett a döntő, a mi nem következett volna be, ha akadnak, a kik komoly tudással és a nemzeti érdekek szempontjából vizsgálják a fejlődést és képesek a mutatózó bajokra a közfigyelmet reá irányítani, sőt azok orvoslását is keresztülvinni.

A kérdés száraz és bonyolult volta utját állotta ennek. Így esett aztán meg az, hogy e téren azok nézete marad sokáig uralkodó, a kik keveset törődve a földbirtok igazi érdekeivel, megtámadott függetlenségének megvédésével, vele szemben követendő politikául, nem egyszer jóhiszeműleg is, a *laisser faire*-et ajánlották s ez uton szabad kezet engedtek az ingó tőke tulkapásainak.

Nagyon előre ezen a téren máig sem vagyunk, habár egészen bizonyos, hogy ez utóbbi években mégis csak sikerült bizonyos érdeklődést költeni e feladat iránt, a melyről már minden illetékes tényező elismeri, hogy nemzeti fejlődésünk *punctum saliens*. Mindamellett még mindig kevesen tudják, hogy Németországban és Ausztriában évek sora óta milyen nem szünő, sőt napról-napra fokozódó gondot fordítanak annak kutatására, miként volna lehetséges a földbirtoknak eladósodását, mely a mostani gazdasági rend és jogi szervezet szerint bizonyos fokig ki nem kerülhető és szükségszerűleg következik be, korlátozni, kikerülni, a meglévő terheket megszüntetni, vagy legalább csökkenteni. Éppen ez okból kötelességem legalább jellemző fordulataiban vázolni azokat az elméleti fejtegetéseket, melyek nyugati szomszédainknál e tárgy körül évek óta folynak, s a melyeknek eredményei mint megtisztult nézetek az agrárpolitika terén maguknak érvé-

nyesülést keresnek és azt sok tekintetben máig már meg is találták. A földtehermentesítés kimondása és keresztülvitelével olyan nagy mértékben támaszkodunk a germán kultúra eredményeire, hogy mikor arról van szó, hogy az elfogadott irány hátrányaitól magunkat mentesítsük, s a bajokban orvoslást keressünk, szinte joggal fordulunk Németország felé tanácsért és világgosságért. Ez ha úgy akarjuk, nem is lesz elzárva előlünk.

A mint érintettük a mult század 70-es éveiben egészben véve Európaszerte az a felfogás járta, hogy keresztülvitetvén a földtehermentesítés, az állami hatalomnak nincs egyéb feladata, mint az, hogy a földbirtok részére megnyissa a hitelnek s ezzel együtt a boldogulásnak forrásait. Meg voltak győződve, hogy ha ez megtörténik, akkor reá nézve az emelkedésnek főfeltétele meg lesz teremtvé.

Ez a felfogás természetesnek és meg nem dönthetőnek tünt fel. Ugy látszott, hogy a mezőgazdaság felvirágoztatására a szabadságon és a beruházásokra megkivántató ingótkén tul jóformán semmi másra nem lesz szükség. Az iparnak és kereskedelemnek analogiája legalább ezt mutatta s ebben az időben az emberek mire sem voltak könnyebben kaphatók, mint arra, hogy a mezőgazdaság és ipar, a földbirtok és az ingó tőke között meglevő, igen lényeges különbségeket figyelmen kívül hagyják.

A mutatkozó eredmények azonban egyes mélyebbre látó és az önállóság veszedelmeitől meg nem rettenő gondolkodóban — Rodbertus — már akkor megérlelték a tovább menő intézkedések szükségét, a mikor a közvélemény kizáróan a fenntebb érintett felfogást uralta. Ezeknek a gondolkodóknak száma szaporodóban volt s az új irány kifejlődésének nagy lökést adott az az értekezlet, melyet az Észak-Német szövetség tanácsa az akkor uralkodott pénzügyi szükség elhárítása végett 1868-ban összehívott. Számos szak-

tekintély s közöttük Rodbertus is részt vett a tárgyalásokban, melyekben kiemelték, hogy a létesített hitelintézetek a mezőgazdasági hitel jogos igényeit csak nehezen elégítik ki. Itt-ott felhangzott ugyan, hogy a parasztbirtok helyzete is mennyire rossz, a fő szempontokban azonban rendesen csak a nagy birtokra voltak tekintettel, a mi a tanácskozás eredményeinek súlyát kétségkívül nagyon apasztotta. Mindamellett elismerték, hogy a fel nem mondható jelzálogkölcsön az a forma, mely a föld hitelét legjobban kielégítheti s már akkor szóba került az eladósítás határának kitűzése és az is, hogy a földbirtokos személyes hitelének kielégítésénél nagy mértékben korlátolva van. A bankok az ipar és kereskedelem igényeit tartják szem előtt. A földbirtokos személyi hitele ennél fogva háttérbe szorul. Utaltak arra is, hogy az eladósodás már oly arányokat öltött, hogy lefoglalta a nemzeti vagyonnak azt a részét, mely veszedelem nélkül lefoglalható volt. A kamatláb állandóságának szükségét szintén többen hangsúlyozták, valamint azt is, hogy a merkantil-felfogás bevitele a földhitelezés mezejére, mely szerint az ingatlanok ugyanazon megítélés alá esnek, mint az ingó tőke, roppant veszedelmes. A kereskedő az ő tőkáját rövid idő alatt újjá teremtheti, a földbirtokos csak hosszú idő múlva s így reá van szorítva mérsékelt jövedelemre. A kölcsönöknek is ehhez kell alkalmazkodni.

Korszakot jelent e kérdés fejlődésénél *Rodbertusnak* 1868-ban, Berlinben a földbirtok hitelszükségletéről megjelent műve,*) mely korának felfogását sokban megelőzve, mutat reá arra a veszedelemre, mely a *laisser faire* elvének követése s a római jog elveinek a földbirtokra való alkalmazása folytán nem csak a földbirtokosságra, hanem a nemzeti fejlődésre nézve

*) *Zur Erklärung und Abhilfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes.*

egyáltalán előáll. Sőt ennél is tovább menve azt állítja, hogy védő intézkedésük nélkül mai szabadsága mellett a földbirtok már csak azért is eladósul, azaz megszünik szabad és független lenni, mert az *öröklési rend folytán betáblázott örökrészek, valamint a ki nem fizetett vételári hátralékok összege folyton emelkedik*. Veszedelmes helyzet ez, mert az így keletkezett s bekebelezett adósságok elvonják a jövedelemnek tetemes részét, *anélkül, hogy valaha annak emeléséhez és szaporításához hozzájárultak volna*. A földbirtoknak épügy megvan a maga külön természete, mint az ingó tőkének és munkának. A tőke jellemének fővonása a mozgékonyosság, a földbirtoké ennek ellentéte, a mozdulatlanság. Nem hagyhatja el az országot, tehát politikai és gazdasági tekintetben minden körülmények közt hozzá van kötve. Mindamellett a törvényhozás az utóbbi időben olyan jogi szervezetet adott neki, mely az ingó vagyontól van kölcsönözve. Éppen azért nem illik reá a földbirtokra. A kamatláb csökkenése a földbirtok árának emelkedését, ellenben a kamatláb emelkedése a földbirtok árának csökkenését vonja maga után, azaz a földbirtok sorsa a pénzpiac eshetőségeinek van kiszolgáltatva, akkor a midőn jövedelmezőségét más tényezők szabják meg. Panaszolja azt is, hogy a felmondható adósság a földbirtokra nézve mennyi kárral jár és éppen ezért arra a következtetésre jut, hogy a földbirtokra nézve az adósság visszafizetésének mai alakja helyett az örökös járadékot kellene kötelezővé tenni. A hitelezőnek csakis a járadékot legyen szabad igénybe venni. Ebből következik aztán, hogy az ugynevezett *Rentenbriefeket* (járadékleveleket) hozza javaslatba, a melynek első osztályába tartoznának azok, a melyeket a tartomány vagy ország együttes felelőssége mellett a birtok tiszta jövedelmének erejéig bocsátanának ki. A második osztályba jutnának azok a járadéklevelek vagy kötelezvények, a melyek az előbbieik után sorakozva, a mai egyéni

jelzálognak felelnek meg. Az örökösödési, elidegenítési és kölcsönkötési szabadság korlátozását Rodbertus nem ajánlja.

Ausztriában a 70-es évek végén megjelent művével*) Marchet Gusztáv indítja meg az ide vonatkozó munkálatok sorozatát. Különösen a személyes hitel kérdését tárgyalja, ennek fontosságára mutat rá, a mit Rodbertus elmulasztott. Utalva arra a rendkívül kedvezőtlen helyzetre, melyben a kis és középbirtokosság sinylődik, *Marchet* azt kívánja, hogy ezen birtokosok személyes hitelét rendezzék, szervezzék és terjesszék ki. A gazdák munkája, ereje, buzgalma gazdasági és erkölcsi tulajdonságai jó egy pár millió tőkét jelentenek, a melynek szerepe van a gazdasági termelésnél s erre szintén lehet hitelt kérni, sőt kapni is. Ezt azonban csak oly intézetek teljesíthetik jól, a melyek bizonyos rokonszenvvel vannak a birtokosok iránt. Ezért követeli a hitelszövetkezeteknek elterjesztését s még arra is rá mutat, hogy ebben az irányban már Magyarországon is sikert ígérő kezdések indultak meg.

Azóta e kérdés nem nyugodott, az 1879-ben tartott osztrák agrárgyűlésen Marchet fejtegetéseinek hatása már erősen észrevehető volt, s míg egyrésztől zálogleveleket kibocsátó intézetek s országos jelzálog-bankok alapítását követelik; a takarékpénztáraktól, melyeket olyan intézeteknek tartanak, a melyekhez első sorban kell a kis embernek fordulni hitelért, elvárják, hogy nemcsak a kamatlábat szállítják le, hanem előzékenyen feltételeket is fognak szabni a kölcsönök adásánál és visszafizetésénél. *Kuefstein* gróf, *Vogelsang* báró ide vonatkozó dolgozataikban rá mutatnak az eladósulás terjedésére, s ez utóbbi azt a javaslatot teszi, hogy a feudális módon szervezett arisztokratia

*) *Zur Organisation des landwirtschaftlichen Kredites in Österreich.* Bécs, 1876.

helyébe a szövetkezeti szervezet lépjen. Követeli jó jelzálogos adósságoknak átvételét az állam által, s azután azok fokozatos törlesztését. Intézkedést kíván a mezőgazdaság kielégítő és olcsó hitelére nézve, moratoriumot a végrehajtások elhalasztására, a legnagyobb jelzálog kamatlábnak törvényes szabályozását, nagyobb szövetkezetek állítását megfelelő ellenőrzéssel, külön osztályok szervezését a tartományokban az új földtehermentesítése végett.

Az irányadó férfiak nagyrésze sok rokonszenvvel fogadta ezeket a fejtegetéseket, s azok annyira közel voltak a megvalósuláshoz, hogy 1881-ben a salzburgi tartományi bizottság egy külön agrárjognak megalapítását javasolja, a melynek megokolásában szó van nemcsak a jelzálog jog reformjáról, hanem az új tehermentesítésről, az eldarabolás korlátozásáról s a paraszt családi és örökösödési jog reformjáról is. — Ugyanebben az időben a vorarlbergi tartományi bizottság szintén messzemenő kívánalmakat formuláz. Hangoztatja a földbirtoknak a tehertől való mentesítését, a jelzálogos terheknek törleszhető járadékos adósságokká való átváltoztatását. Utal arra, hogy az ingó tőke befolyása a földbirtokra olyan nagy, a mi meg nem okolható s a mezőgazdasági munka jogait megrövidíti.

Korszakot alkotott *Stein* Lőrincnek, a bécsi egyetem hirneves tanárának a 80-as évek legelején a földbirtok válságáról megjelent füzete,*) a mely akkoriban hatással volt Magyarországra is. Ehhez csatlakozik a földmivelésügyi minisztériumhoz intézett véleménye a parasztbirtokról. (*Bauerngut und Hufenrecht*.)

Sok oldalú tudással és tudósnál meg nem szokott hévvel tárgyalja ezeket a kérdéseket. Vázolja az ingó-tőke törekvését hatalmának minél teljesebben való kiterjesztésére. Ha ez bekövetkezik, a munkátlan

*) *Die drei Fragen des Grundbesitzes*.

tőke ur lesz a tőke nélküli munkán s a földbirtokos-
ságot deposedálja. Európa közgazdasága veszedelmes
lejtőre jutott. A földbirtok elveszti régi jellegét és áru-
cikké lesz. A parasztság pusztul, sőt elpusztul. Ennek
meggátolása végett védett paraszttelkek alkotását ki-
vánja, a melyeket sem felosztani, sem megterhelni
nem szabad. Ilyenekké azonban a paraszttelkeknek
csakis egy része volna átalakítható, a többi maradna
szabad. Részletes javaslatokat tesz az *örökjog* és a
mezőgazdasági *hitel* szervezésére nézve. Ez utóbbinál
nagy szerepet biztosít a szövetkezeteknek is.

Stein iratai nagy hatást tettek. Befolytak az osztrák
közvélemény alakítására és erőt adtak annak a fel-
fogásnak, mely az ingó tőke terjedő hatalmával szem-
ben a földbirtok függetlenségét első sorban adóssággal
nem terhelhető paraszttelkek útján akarta biztosítani.
Másképp ellátták érvekkel azokat, a kik a *hazátlan
ingó tőkével* szemben a földbirtok nemzeti jellegét han-
goztatták és azt megóvni igyekeztek. A gazdaságiak
mellé sorakoztatták az erkölcsi és politikaiakat is.
Annyi kiváló irodalmi alkotása között Steinnak nem
utolsó érdeme volt, hogy az agrárkérdés fontosságát
nem csak felismerte, hanem annak helyes irányban
való megoldásáért teljes tudásával és tekintélyével
sikra is szállott.

El lehet gondolni, hogy az egyszer felébredt figye-
lem Németországban sem nyugodott el. Több-kevesebb
hivatottsággal foglalkoztak nagyon jelentékeny embe-
rek, mint p. u. *Schmoller**) azzal a kérdéssel, hogy mi-
ként lehetne a német földbirtok emelkedő eladóso-
dásának véget vetni. Minél inkább szaporodnak a
jelzálogos adósságok, mondja *Schmoller*, annál inkább
szűnik meg a földbirtokos birtokának ura lenni. A
valódi ur a hitelező. Ennek nagy következményei van-

*) *Über die zunehmende Verschuldung des deutschen Grund-
besitzes.* 1882.

nak, a melyekkel foglalkozni érdemes és szükséges is. A földbirtok szabadságát fenn kell tartani, ez pedig másként nem eshetik meg, mintha a mezőgazdasági hitel részére megtaláljuk a kellő formát. E mellett az eladósulásnak azt a részét, a melynek gazdasági alapja és jogosultsága nincs, nehézzé, azaz ritkábbá kell tenni. Sürgeti a szövetkezetek szaporítását, továbbá a jelzálogos terhek konvertálását.

A nyolcvanas évek agrárpolitikai iratai között kiváló helyet foglal el *Schaeffle* Albertnek, *Tübingenben Incorporation des Hypotekarkredits* címmel megjelent munkája. Az egykori osztrák miniszter erélyes szavakkal, tudásának és tekintélyének egész súlyával követeli a földbirtokosok hitelének újjászervezését és azt javasolja, hogy e végből a reálhitel inkorporáltassék. Ez alatt a közép- és kisbirtokosoknak testületi egyesülését érti a jelzáloghitel rendezése és biztosítása végett. Javaslata szerint a földbirtokosok, azok kivételével, a kik erre törvény szerint nem kötelezhetők, járási, tartományi és végül birodalmi kapcsolatba lépnek és pedig kötelezőleg. Az ekként alakult testületek egyedül lesznek jogosítva a legitim hiteligenyek kielégítésére. Ez azonban kötelességük is. A járási testület ügyel arra, hogy a hitel a kijelölt célra fordíttassék. A fogyasztási hitel nem feltétlenül betáblázható. Vételárhátralékok és örökös társak kifizetésére szóló kölcsönök csak korlátolt nagyságban adhatók. Tervezetének részleteit bővebben itt vázolni felesleges, csak annyit akarunk kiemelni, hogy szerinte a parasztbirtokot megmenthetjük a szétporlástól és eladósodástól, ha a megadott szabadsághoz a testületi szellemből folyó solidaritás érzetét csatoljuk. Az eladósulásnak egyik oka az improductív kölcsönök felvétele. Ennek korlátozása tehát nagyon szükséges. A hitel kielégítésére az ugynevezett parasztzáloglevelek kibocsátását javasolja s vezető elv gyanánt emeli ki azt, hogy a kölcsönadott tőkének nincs joga nagyobb kamatot

követelni, mint a melyet a szervezett parasztság fizetni képes.

Schaeffle munkájának hatása mélyre menő volt s észlelhető azokban a törvényekben is, melyeket Ausztriában 1889., továbbá 1902-ben a kis birtokok örökösödése s az ugynevezett szakszövetségek (*Berufsgenossenschaften*) ügyében alkottak. Érdekes kísérletek ezek és mutatják, hogy az osztrákok mennyivel komolyabban veszik ez irányu feladataikat, mint mi. De nem kevésbé jellemző az is, hogy az 1889-ben alkotott törvénynek semmi hatása nem lett, mert az egyes tartományok és királyságok azt végrehajtani elmulasztották. Ugy látszik hasonló sorsban részesül a hosszas fáradozások után létesített 1902-ik évi törvény is.

A németországi mozgalomnak egyik legjelentékenyebb eredménye az 1894. évi agrárkonferencia, a melynek részleteivel éppen az okból kötelességünk behatóan foglalkozni. Az értekezleten a porosz földmivelésügyi miniszter elnökölt, megjelent azonban *Miquel* pénzügyminiszter is. A kormány részéről közzé tett program elismeri a mezőgazdaságnak szomorú helyzetét, az eladósulást, mely megbénítja a birtokos erélyét, csökkenti a termelést és rabló gazdálkodáshoz vezet. A végleges bukást rendszeren észrevehető elzülés előzi meg, mely a nemzeti vagyon apadásával egyértelmű. Egyesek bukását elnézheti az állam, de ha egész birtokló rétegek jutnak ebbe a helyzetbe, azt már nem ignorálhatja. Nincs második paraszttálynk tartalékban, mely előre léphetne, ha a mai tönkre ment.

A kis és középbirtok veszedelemben van, mert a tiszta jövedelem hanyatlása és az eladósulás oda vezet, hogy a birtokoknak ezen legfontosabb osztálya latifundiumokba tömörül, vagy pedig törpe gazdaságokká foszlik szét. A válság oka tehát a tiszta nyereség csökkenése és az eladósulás. De a tiszta jövedelem

emelkedése egymagában nem segít, mert ha a tiszta jövedelem váratlanul megkétszereződne, egy nemzedék multán az eladósodás — ha ennek okait meg nem szüntetjük — a régi lesz. Tehát dolgozni kell ellene. A tiszta jövedelem emelésére számos javaslatot tesz a kormány. Nagy súlyt helyez a szervezett mezőgazdasági képviseletre. Ezt tovább fejleszteni nem is mulasztotta el. Új örök- és adóssági jogról is beszél, továbbá a javított hitel szervezet hasznát fejtegeti.

Az értekezleten Németország legkiválóbb szakemberei vettek részt. *Sering* reá mutatott arra, hogy a földbirtokosok ezrenként állanak a bukás szélén. Az agrárválság a termékek árának csökkenése mellett sem érte volna el mai intenzivitását, ha a mezőgazdaság már a válságot megelőzőleg nem lett volna olyan helyzetben, a mely képtelenné tette arra, hogy az ár lenyomását egy bizonyos időn át elbirja. Ez a helyzet a földbirtok mai individualistikus rendjének szomorú következménye. A különbséget, mely a gazdasági életben a falusi és városi tulajdon földbirtok és mozgótőke között meg van, félre tolták. Azok az óriási adósságok, melyek ma a földbirtokra be vannak táblázva tényleg csak kis részben jutottak el ahoz, mint vagyont termő beruházás. Nagy részük teher, mely a jogelődök, vagy osztályos örökösök igényeiből ered. Ez azonban sohasem járult hozzá a földbirtok jövedelmének emeléséhez. Az eladósulás tehát nem áll szükségképen arányban a földbirtok jövedelmének emelésére fordított tőkékkel. A tiszta jövedelem emelkedése a mostani jogviszonyok között csakis a jelenlegi tulajdonosnak használ, a mezőgazdaságnak azonban hosszabb időre támaszt nem nyújt, mert az új osztály s az eladás alkalmával a teher kiszámítása az emelkedő jövedelem alapján történik s az ekként kiszámított összeget táblázzák be. A birtok terhe tehát nő. Arra nézve azonban semmi biztosíték, hogy a jövedelem állandó is maradjon, sőt

a mint épen az amerikai viszonyok hatása alatt történt, jóformán mindenfelé csökken.

Ez értekezleten fejtettek ki azok a főszempontok, a mely között az agrárkérdés máig is mozog. Ekkor került szóba az új tehermentesítés, a megterhelés határának kiszabása. Kimondták azt is, hogy nagy közérdekről lévén szó, az állam kötelessége mindezen dolgokba active beleavatkozni. Szóltak a járadék-birtokokról, a törzs-öröklésről és arról, hogy a dolgok mai rendje szerint a kereskedelem és ipar a mezőgazdasággal szemben tetemes előnyöket élvez. Kiemelték azt is, mily rendkívüli szerepe van a gazdák boldogulása körül a jól szervezett személyi hitelnek. Reá mutattak arra, hogy a ma érvényes jog szerint, a földbirtok az ingóságokkal azonos szempontok alá esik. Az ide vágó törvények sok erőt szabadítottak fel. Kérdés azonban, vajjon a jognak socialis és nemzeti föladatait betöltötték-e? *Socialis* szempontból terhükre róható, hogy a *középbirtokot elpusztították* s a nagy és törpebirtokosságot szaporították.

A *nemzeti* érdekeket pedig az által csorbitották, hogy a földbirtokosságot és a parasztságot, a kik az állam alapja, károsították.

Az eddigi jog a földbirtokot tőkeként kezeli, a jövőben bánják vele úgy, mint a járadék alapjával (Rentenfond.) A jelenlegi jog kiszolgáltatja a tőkének, a jövőben életbeléptetendő védje meg ettől.

Berlinben mindezeket elmondták komoly és higgadt férfiak a földmivelési miniszter által összehívott értekezleten éppen abban az évben, a mikor nálunk még a sajtó nagy része is szinte hazaárulásnak bélyegezte mindazokat a törekvéseket, melyek az agrárjog és hitelszervezet javítására irányultak. Az összehasonlítás érdekes következtetéseknek nyit utat.

Az értekezletnek nagy eredménye volt, hogy ezen a téren a manchesteri felfogás legalább Németországban határozottan megbukott. A törzsöröklés iránti

hajlamot ápolandónak jelentették ki, s a legtöbb szónok az eladósodás korlátozására törvényes intézkedéseket kíván. A korlát nélkül való eladósítás joga a földbirtokosság, gazdasági létét és függetlenségét veszélyezteti és épen ezért szakítani kell vele, vagy legalább is hatását korlátozni.

Ennek az értekezletnek egyik következménye volt a berlini szövetkezeti pénztárnak 1895-ben történt megalkotása, a melynek forgó tőkájéhez az állam eleinte 20, később pedig 50 millió márkával járult. 1896-ban megalkották a járadékos és telepítési birtokon érvényes törzsöröklési törvényt, s ugyanebben az esztendőben a porosz földművelésügyi miniszter a mezőgazdasági kamarákhoz egy rendeletet intézett, a melyben utalással az eladósulás fokozódására, a mezőgazdasági hitel kérdését figyelmükbe ajánlja és felhívja őket, hogy hassanak oda, hogy az e téren mutatkozó hátrányok és visszaélések csökkenjenek, s a hitel kielégítésére hivatott intézetek között bizonyos harmonia létesülvén, a mezőgazdaság érdekei az eddiginél jobban felkaroltassanak.

Érdekes mindenesetre, hogy a poroszok 1895-ben fognak hozzá a személyhitelnek állami uton való támogatásához, a mit György Endre nálunk már 1885-ben a nemzetközi kongresszuson hangoztatott.

A német mezőgazdasági tanács azóta is több ízben foglalkozott ezekkel a nagy kérdésekkel, s 1897-ben határozattá emelte azt, hogy a meglevő szervezeteknek működésüket a kis földbirtokra is ki kell terjeszteni. Fejtegetéseinek köszönhető a porosz földművelési miniszternek 1902-ben a tartományi elnökhöz intézett felhívása, a melyben meghagyja, hogy az érdekelt körök bevonásával adjanak véleményt az új tehermentesítés módjaira s az újabb eladósulás meggátolására nézve. A beérkezett vélemények teljes tájékozást nyújtanak arra nézve, milyen a hivatalos és szakkörök álláspontja ezzel a kérdéssel szemben Poroszország-

ban. Ez alapon határozza el magát a porosz kormány arra, hogy a parasztbirtok megmentése végett positiv intézkedéseket tegyen. A birodalmi kancellár Bülow gróf a gazdasági tanács tiszteletére rendezett lakomán ez évi február hó 8-án mondott beszédében égetőnek mondotta az új tehermentesítést és kifejezte azt a reményét, hogy a megkezdett művet sikerül majd szerencsésen be is fejezni.

A mint ezekből látható, a német agrártörekvéseknek megvan a maguk multja s a ma irányadó elvekhez csakis évek komoly munkája és megfeszített fáradozások után jutottak el. Dicsőségükre szolgál, hogy eljutottak.

A gyakorlati politika terére átnyuló tervek között Ausztriában főleg Grabmayer tirolai képviselőnek javaslatai érdekesek. Grabmayer abban a nézetben van, hogy a bajon segíteni lehetne, ha zárt paraszttelkek alakíttatnának s ezekre csakis az Orsz. Jelzálog Intézet, vagy pedig hitelszövetkezet adhatna kölcsönt. Ezek a Grabmeyer-féle javaslatok érdekes vitára adtak alkalmat, mely a kérdéseknek tisztázását vonta maga után. Támadták Grabmayert főleg azért, mert ő monopol akar biztosítani az Országos Jelzálog Banknak.

Nem szabad feledni Hattingbergnek, az alsóausztriai jelzálog bank kuratora és igazgatójának legutóbb megjelent nagy művét, melyet az osztrák mezőgazdasági tanács felhívására állított össze s a melyben a kérdés mindenoldalu felkarolása mellett részletes javaslatokat tesz a bajok orvoslására.*)

Ezek a következőkben foglalhatók össze: Csakis a nem drága és jól befektetett összegek erősíthetik a kölcsönzőt, különben pedig eladósuláshoz, sőt bukáshoz vezetnek. Ausztriában a jelzálogos eladósulás

*) Josef Ritter von Hattingberg. *Referat betr. die Frage der Hypothekarentschuldung*. Bécs 1903.

nyereséget hoz a kölcsönadónak s a mezőgazdaság, mely bérfizető iparrá lett, a kizsákmányolásra jó talaj.

1. A tehermentesítés első feladata a nem szervezett egyéni hitelnek a szervezett s nyilvános intézetek által adott jelzálogos hitel által való kiszorítása. Tehát olcsóbb és állandó feltételek kellene, melyek a termelést elősegítik. Célszerű konverziók. Ezek keresztülvitelére előlegek.

2. Az első adósságot követő terhek, az u. n. Nachhypothekák kiküszöbölése végett a hitelt nyújtó intézeteknek az egész legitim hitelt ki kell elégíteni. A becslés módosítása, szorosabb kapcsolat a vidéki körökkel. Járadékos birtokok, a végrehajtás módosítása.

3. Kötelező törlesztés, másrésről fel nem mondható törlesztéses adósság.

4. A tartományi intézeteken kívül adhatják ezt takarékpénztárak, árvapénztárak is. A disagio és kezelési illetékek csökkentése. Az alapítványok, óvadékok és árvapénzek egy megállapítandó részének záloglevelekbe fektetése azért, hogy ezek árfolyama emelkedjék és állandósítva legyen.

5. Az országos hitelintézetnek adótól való mentessége.

Mindezeknél fontosabb az, hogy a személyes hitel megfelelően szerveztessék, mert e nélkül az eladósdás törvényes határának megsabása is lehetetlen, a mennyiben a jelzálogilag kielégíthető hitelen túl még gondoskodni kell egyéb hitelről is.

a) Az állam és tartomány adja a Raiffeisenkasszák üzleti tartalékát.

b) Ezek betéteinek megadandó a pupilláris biztosíték jellege.

c) A szövetkezeteket a piaccal a váltóleszámitás és beruházási hitelek segítségével összeköttetésbe kell hozni. Az országos intézetek részére megfelelő tartalékok nyújtása.

d) A parasztság személyes hitelének céltudatos

művelése. Figyelni kell arra, mire szükséges a pénz. A meglevő hitelképesség honorálása.

e) A falusi megtakarított összegeket ne vonják el a falutól, használják fel ott, hol a megtakarítás történt. A tehertelenítés útját csak így lehet megnyitni s csak ha ez megtörtént, akkor lehet majd szó arról, szabad-e és kell-e az eladósításnak törvényes határt szabni. Ha a gazda ily módon képes lesz adósságát törleszteni, megnyílik a tehertelenítés útja. Meg lesz adva a forrás, honnan fedezze személyes hitelét s az üzleti kiadásokat nem fogják betáblázni. E mellett meg lesz a lehetőség arra is, hogy a fel nem mondható járadékos adósság kötelező törlesztéssel az egyes tartományok által monopolizáltassék. Ez azonban csak fokozatosan a hitel ethizálása által érhető el.

A gazdasági szabadság megszorítása a többség érdeke által okolható meg.

Klein Ferenc, az osztrák igazságügyi miniszterium nagyrabecsült osztályfőnöke, ki jelenleg a miniszteri tárcát is viseli, egy idevágó dolgozatában bevallván, hogy az, mi ebben az irányban eddig történt, megszegyenítően kevés, azt a nézetét fejezi ki, hogy a mennyiben gyökeres változtatásokra, a mezőgazdasági jog módosítására ez idő szerint kevés a hajlandóság, törekedjünk első sorban a birtok- és személyes hitelt lehető olcsón és megfelelő módon kielégíteni. Változtassuk át a felmondható adósságot törlesztésessé és fel nem mondhatóvá. Korlátozzuk a jogosulatlan adósságok kötését, a mi nem fog menni a gazdáknak ebben az irányban való nevelése, a termelés és eladás szervezése nélkül. A késlekedés immár nincs helyén, de azzal számolni kell, hogy itt a felvilágosult közvéleménynek s az érdekeit szíven viselő gazdaosztálynak nyílik a derekasabb feladat.

Klein ismeri hazája viszonyait, a mikor azt mondja, hogy a dolog megindítása, a közvélemény ösztönzése és ébrentartása nem igen fog menni, ha ezzel a fel-

adattal nem biznak meg a tartományi kormányzatnál külön közegeket. Ezek dolga lesz aztán, e gondolatot folyton ébren tartva, a tehermentesítés utját egyengetni.*)

Ajánljuk a két osztrák burocratának — a kik közül egyik ma miniszter — dolgozatait mindazoknak, a kik nálunk máig is abban a nézetben vannak, hogy ily kérdésekkel foglalkozni csak a tulzó agráriusok kenyere lehet. Akkor látni fogják, hogy e feladatoknak besorolása a kormányzat feladatai közé már igazán nem várhat soká és szegényes dolog, hogy nálunk erre a meggyőződésre kiterjedt hivatalnoki karunk még mindig nem jutott el.

* * *

II. Nálunk.

Főbb vonásaiban méltányoltuk azt a fejlődést, melyet a földbirtok eladásulásának kérdése, továbbá az ellene alkalmazandó rendszabályok megállapítására irányuló munka külföldön mutat. Láttuk, hogy a mind erősebben mutatkozó bajok nyomában miként nyer erélyben azok tábora, a kik a középkori jogi szervezet lerontását nem tartották az utolsó lépésnek az agrárpolitika terén, hanem mikor ennek elégtelensége bizonyult a földbirtok megtámadott szabadságának védelmére, új intézkedéseket sürgettek. A harc nem volt könnyű s a nemzeti érdekek és a haladás barátainak nem egyszer még olyan vádak ellen is kellett védekezni, mintha ők akkor, a midőn a földbirtok függetlenségeért harcoltak, nem végeztek hasznos és dicséretes munkát, sőt a sötét reakció szolgálói lettek volna.

Annyi áll, hogy törekvéseik ellentétesek voltak a sokáig uralkodott felfogással. Ne feledjük ugyanis azt,

*) Fr. Klein. *Die landw. Entschuldung*. Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung. 1904. I.

hogy a nemzetek gazdasági története három szakaszra osztható.

Az elsőt a földbirtok korlátlan uralma jellemzi. Ennek szolgálatában állanak a munkáskezek. Az ingó tőke szerepe szerfölött csekély.

A második fokon a városi élet fejlődését látjuk. Az ott lakó elemek felszabadulnak a földesuri hatalom alól. A tőkegyűjtés megindul.

A harmadikon a földbirtok uralma a mezőgazdasági munkán is megszűnik, vagy tisztán gazdasági térre szorul. A gyorsan szaporuló ingó tőke kilépve az ipar és kereskedelem köréből, megkísérti a földbirtok meghódoltatását is. Ez neki nem egy esetben — Rómában és Angliában — sikerül is.

A szárazföldön azonban feltámadt az egészséges visszahatás. A földbirtok és a nemzeti érdekek barátai utalva arra, hogy a tehermentesítés a szabadság nevében történt, az új fejlődés pedig éppen ezt fenyegeti, módokat keresnek arra nézve, miként volna az az új viszonyok közt is fenntartható és nem haboznak szembeszállani azokkal, a kik a régi felfogás békóiban megrekedve utját akarják állani annak a terjedő világoosságnak, mely új ösvényekre utal.

Ezek után ki kell térnünk arra, milyen a fejlődés minálunk, eljutottunk-e a felfogás és az ennek sarkában járó alkotások tekintetében oda, a hol ezen reánk nézve döntő fontosságú kérdésben szomszédaink állanak?

Az 1848-at követő közel 50 évet nálunk az a felfogás uralta, a mely külföldön, a mint láttuk, már jóval előbb megdőlt, hogy ha van ingó tőke, a melylyel a földbirtoknál a szükséges beruházások és kiadások teljesíthetők, akkor megvan minden, a mit joggal kívánni lehet, miután a szabadságot úgy is sikerült örökre biztosítani. A törekvések tehát ennek a tőkének megszerzésére irányultak és ebben merültek ki. De nem tudtuk elérni ezt a célt sem. Csoda-e aztán,

ha nem igen jutottunk el oda, hogy a kérdés mélyébe hatolhassunk? Sajnos, nálunk nagyon csekély azoknak száma, a kik ilyes problémákkal hivatásszerűen és komolyan foglalkoznának, a kik a nélkül, hogy ezt *ex officio* tenniük kellene, reá adnák magukat arra, hogy ott, a hol a nemzeti érdeket látják kockára téve, azért azokkal a kellemetlenségekkel is dacoljanak, a melyeket el nem kerülhet az, ki komoly munkát kívánó kötelességeire figyelmezteti a nemzetet. A napi sajtó és a politikával lekötöttek nem igen érnek reá foglalkozni ilyen nyugalmat s a lélek egyensúlyát kívánó feladatokkal, sőt közülük nem egynek épen érdekében áll, hogy a közvélemény az új fejlődés tekintetében homályban maradjon. Így esik aztán meg, hogy még a jobbak is tökéletesen tájékozatlanok az iránt, hogy mily nagy mulasztások sulya nyom bennünket és hogy az a pusztulás, mely jobbra-balra annyira látható, sok tekintetben nem az illetőknek, hanem azoknak terhére róható, a kik magukra vállalták az ország közviszonyainak vezetését és nem voltak tájékozva még az iránt sem, hogy e ponton, mely a legfontosabbak egyike, mi volna a teendő? E tekintetben sajnosan kevés azok száma, a kik mint kivétel említhetők.

A magyar föld eladósulása ma már nem tagadott tény. Mig azonban egyes nem épen suly nélkül való egyének nálunk ma is abban a véleményben vannak, hogy ez csak a magyar könnyelműségnek eredménye, a jobban tájékozottak és elfogulatlanul látók tudják, hogy ez a megokolás nem való immár komoly emberek közé. Mikor az eladósulás nemcsak nálunk, hanem nyugatnak minden államában, sőt még az amerikai Egyesült-Államokban is mutatkozik, hogyan lehet annak okául olyat hozni fel, mely legfelebb helyi hatásu? Benne kétségkívül része van annak, hogy az új időknek főleg kezdetén a volt földesuri osztály nem tudott a pénzzel kellően bánni. De ennél sokkal többet

nyom a latban az, hogy habár reá volt utalva, képtelen hitelre a kellő formában és nagyságban szert tenni. Reá utalni őket a hitelre és lehetetlenné tenni azt, hogy az égető szükségét kielégítsék, bizonyára nem olyan eredmény, a miért a politikusok megérdemelnék az elismerés pálmáját. Az ötvenes évek ide vágó alkotásokban, leszámítva a nemzeti bank jelzálogüzletének megkezdését, teljesen meddők nem csak minálunk, hanem Ausztriában is. Ez az egyetlen rendszabály pedig nem elég már azért sem, mert a nagyobb birtokosokat vette ugyan figyelembe, de ezek igényeit sem bírta kielégíteni. A 60-as évek eredménye reánk nézve a *Magyar Földhitelintézet*. A 70-es évek börzeválsága nyomában nagy nehezen létesült a *Kisbirtokosoké*, bár a kisemberek érdekeinek gondozását sokáig nem hajlandó feladatai közé sorolni. A pepecselő gondoskodás, mit ez a feladat kíván, nehezen hatol be a haszon szaga által eltöltött szivekbe. Majdnem 20 évnek kell lefolynia, míg újból egy elismerést érdemlő lépést teszünk előre s megalakul az *Országos Központi Hitelszövetkezet*, mely főleg a kis emberek személyi hitelét fejleszti és elégíti ugyan ki, de mint ilyen, igen hasznos szolgálatokat tesz általában a hitelszükség enyhítése körül és kimutatja, mily alap nélkül való azok állítása, kiknek véleménye szerint a magyar parasztra építeni gazdasági tekintetben mit sem lehet. Épen az ellenkező áll, de persze tudni kell vele bánni.

Mig azonban az altruisticus irányu intézetek alapítása körül nagy arányu tevékenységet nincsen alkalmunk észlelni, nem lehet ugyanezt mondani a haszonra dolgozókról, a melyek közt mind több olyan akad, a melynek vezetői vagy alapítói felfedezik, milyen hasznot hajtó vállalkozás a gazdasági tevékenységnek ez az ága. A takarékpénztárak, mihelyt megszűntek a kamatvételt illető korlátozások, azonnal reá adták magukat a jelzáloghitel kultiválására. Igaz ugyan, hogy

legnagyobb részük csak felmondható és rendesen igen drága kölcsönt adott és ad maig is, de azért mégis nagyon nagy körre terjesztik ki üzletüket. E mellett akadnak, különösen a nagyobb intézetek között, a melyek átvéve az igazi földhitelintézetek kölcsönének formáját, hosszú lejáratu és fel nem mondható kölcsönökkel sietnek segíteni az erre szorulókon E mellett maguknak is igen szép hasznot biztosítottak.

Ez a helyzet még mindig nem idealis ugyan, de a multtal szemben nagy haladást jelent. El kell ismerünk azt is, hogy nálunk, a hol a társadalmi uton magunkon segítségben annyira el vagyunk maradva, a hol a gazdasági téren csak a legutóbbi időben kezd erősebben fejlteni az altruismus, az egyéni haszonra, mint mozgató erőre nagy szükség volt és van még ma is. E nélkül ott sem volnánk, a hova, mielőtt az ország birtokossága teljesen elmerült volna, még is szerencsésen eljutottunk.

Mig azonban ez egyik oldalon a hitelnyújtás szervezése körül ezeket látjuk fejlteni, az alatt más tekintetben igen elmaradtunk. Arról, hogy a mostani jogi szervezet mellett az eladósodás szükségképen bekövetkezik és ennek sem az egyes szorgalma, sem pedig a jövedelem esetleges emelkedése nem vet határt, csak is néhány, a magyar föld sorsa és jövője iránt érdeklődő hazafi vesz tudomást. A komoly tanulmányok és nehezebb feladatok iránti hajlandóság hiánya nagy mértékben megboszulja magát, mert ezek nélkül a baj orvosságát még csak fel sem ismerhetjük. E nélkül pedig az orvoslás egyszerűen lehetetlen. Valóban nehéz keserűség nélkül gondolni azokra az elszalasztott alkalmakra, a melyeket megragadva, ma bizonyára nem vándorolna ki annyi magyar s nem esengene szerény állásért annyi deposedált.

A feladat, mely itt reánk vár, minden haladás mellett nem könnyű, mert meg kell győzni a közvéleményt arról, hogy téves nyomokon jár, mikor a

laissez faire álláspontjára helyezkedik, mert a földbirtok a mai gazdasági és jogi helyzetben okvetlen az eladósodás felé siet. Ezt elérni nem épen könnyü, mert azok, kik bármi okból az ellenkező nézetet vallják, nem könnyen birhatók arra, hogy a problémával komolyan és behatóan foglalkozzanak. Mintha félnének, hogy a komoly kutatás eredménye az lehet, hogy rég vallott nézetük alaptalannak bizonyul. Ez szemükben nemcsak azért nem kívánatos, mert bizonyos megsegényítést involválna reájuk nézve, hanem azért sem, mert az új igazság új kötelességek anyjává lesz mindazokra nézve, a kik előtt a kötelességek egyáltalán sulya van. Mind a mellett azok után a mit elmondottunk, egészen bizonyos, hogy politikusaink sulyos és nagy mulasztást követnének el, ha eddigi felfogásukat a földbirtok hitelszükségéről és az eladósodás okairól nem módosítanák. Ez azonban a dologba való bemélyedést és tanulmányt kíván. Elmaradásunkat alig mutatja valami jobban, mint hogy még olyan kiváló tehetség is, mint Ráth Zoltán, sem méltányolta kellően az eladósulás szükségszerűségét, pedig a hitel kielégítésének módjaival szépen és okosan foglalkozott.

Igaz ugyan, hogy ez célja abban az értekezésben, a melyről itt szó van, nem is volt. Kivüle azonban György Endrét leszámítva kevés magyar irót ismerünk, a ki csak ily közel is járt volna a kérdéshez. Arról meg épen szó sem lehet, hogy a nagy közvéleményt ebben a dologban tájékozottnak tekintsük. Nem azok még azok a körök sem, a melyektől ezen a téren a tájékozottság méltán elvárható volna.

Nem hallgathatom itt el azt a megjegyzést, melyet egy gondolkodó és a gazdasági viszonyok alakulását élesen megfigyelő nagybirtokosunk tanúsága szerint, melynek hitelét finom igazság, szeretet és őszinte jellem biztosítja, az ország egyes félreeső vidékein ott észlelhető viszonylagos jó helyzet és az elégteltségnek

bizonyos, ha nem is nagy foka, a hova a hitelezés a lábát be nem tette, a hol az emberek kénytelenek a régi kezdetleges módon élni és küzdeni az élet terheivel. Azokat a nehézségeket, melyekkel adófizetésnél, lakodalom vagy halálesetnél szembe kell szállaniok, még úgy, a hogy tudják, legyőzik. De ott, hol ehhez a hitelezés járul, a mi az ő helyzetükben egyértelmű a legvadabb uzsorával, kész a bomlás, ennek sarkában az elkeseredés és minden, mi ebből a forrásból a jellemek szelidebb vagy acélosabb volta mellett fakadni szokott.

Azokon az okokon túl, melyek a mai jogi szervezetből, az egyenlő osztályból s a vételár-hátralékok betáblázásából természetszerűen és szükségképen folynak, vannak még mások is, a melyeknek nagy része van abban, hogy a magyar föld végzetes gyorsasággal adósult el. Ezek között első helyen kell utalnunk arra az eléggé kiemelt és részletezett körülményre, hogy hosszú éveken át a magyar föld urai rá voltak utalva a hitelre, de nem volt módjukban azt megfelelő feltételek mellett megszerezni. A földből kihuzható jövedelem s a kölcsönök kamatlába között végzetes távolság állott fenn és ezt csak legutóbb sikerült észrevehetőleg csökkenteni. A helyzet azonban ebben a tekintetben a gazdálkodók nagy részére nézve még most sem kielégítő. Nem épen régen pedig olyan volt, hogy az első kölcsön szinte biztosan vonta maga után a másodikat és harmadikat, természetesen rendesen emelkedő kamat mellett és mind kevesebb kilátással a menekülésre. A rendelkezésre álló tőke a hitel-szükséglettel szemben kevés lévén, ára magasra szállott fel. E mellett arról sem történt gondoskodás, hogy létesíttessenek azok a csatornák, a melyeken át a mozgó tőke oda szivároghatott volna, a hol reá legnagyobb szükség volt. E helyett néhány a hitel tekintetében jobban situált oasist látunk, főleg a nagyobb városok közelében. Itt olcsóbb a hitel, megfelelőbb a

forma, a melyben nyujtva van. Az ideáltól azonban még ezek is igen messze vannak.

A helyett, hogy ennek a nagy és fontosságában jóformán minden mást meghaladó problémának megoldását erélyesen kezébe venné, közgazdasági politikánk inkább az ellenkező irányban dolgozik. A meglevő alapok konserválása helyett azon töri magát, hogy új mezőkön teremtsen virágzást, a közlekedés és nagy ipar fejlesztése útján tegye nagygyá és gazdaggá az államot. Az állami költségvetés emelkedése, a nagy és nem szünő közkölsönök, a községi pótlékok szaporodása betemette a régi fejlődés nyomait és új irányba terelte a nemzeti törekvéseket. Az a pénzkészlet, a mi a földbirtokosságnak ez uton rendelkezésére állott, így még jobban megdrágult, hiszen kinek lett volna kedve olcsó zálogleveleket vásárolni akkor, a mikor az állam is fizetett 6—7%-ot az ő biztos kölcsönei után?

Ezzel kapcsolatosan reá kell utalnom arra, a mi szerintem az új időknek egyik legérdekesebb, de nálunk kevésbé méltányolt fejleménye. Ez az a körülmény, hogy a magyar pénzgazdálkodás jóformán kivonta magát a *szabadverseny* hatása alól.

Évről-évre tucat számra, sőt még ennél is sűrűbben keletkeztek ugyan kisebb és nagyobb pénzintézetek a nélkül, hogy ezeknek hatása a kamatláb lenyomása körül sokáig érezhető lett volna. Eléggé becsületes és értelmes vezetés mellett az új alkotások rendszeren boldogultak, sőt képesek voltak bő osztalékokat is fizetni; de arra nem törekedtek, hogy a kamatlábat leszállítva az eladósulásnak menetét enyhítsék és ha már meg nem is akadályozhatják, legalább is lassítsák. Az egy érdekű alkotások között mintha írásba nem foglalt, sőt szóval sem részletezett, de azért mégis érvényes megállapodás jött volna létre, hogy a régi elvektől lényegesen nem tér el egyik sem, nem teszi olcsóbbá a kölcsönt és nem emeli a betétek kamatlábat jelen-

tékenyen. Az hogy az új intézetek csekély tőkéjükkel és szűk üzletkörükben nem bírtak nagy változást előidézni még akkor sem, ha ezt akarták volna, megfejtetővé lesz, ha nem feledjük, hogy a közönség ovatosabb része nem hajlandó új intézetekbe tenni pénzét még akkor sem, ha ott az ígért kamat nagyobb. Saját csekély tőkéjükkel pedig az új alkotások nagy változások előidézésére képesek igazán nem voltak, de nem is lehettek. Reescompteért kénytelenek voltak a régi intézetekhez fordulni. Tehát függő viszonyba kerültek tőlük. Így tehát lényegében nem változhatott a régi kamatlábpolitika mindaddig, míg a mozgó tőkék szaporodása nem kezdte annyira éreztetni hatását, hogy előle pénzintézeteink nem térhettek ki. Ez azonban csak akkor állott be, mikor az állam szünetelni kezdett kölcsöneivel s az ipar is kevesebb tőkét vont el. Annyit azonban ki kellett emelnünk, hogy a szabad verseny ezen a téren nem volt azzal a hatással, a melyet tőle sokan vártak. Jó ezt megjegyezni azért, mert felmerülhet az a kérdés, vajjon az állam ilyen körülmények között nem követ-e el könnyelműséget, ha az erők szabad játékára bizza olyan érdekek gondozását, a melyeknek helyesen és okosan való kielégítése a szabad versenytől legfőlebb ennek irányítása mellett várható? Kötelességem e mellett még egy más körülményre is reá mutatni és ez az, hogy nálunk ma is sokkal nagyobb mértékben függ egész nemzeti fejlődésünk a földbirtoktól s az azt munkáló és birtokló osztálynak sorsától, mint sokan hiszik.

Akadnak, a kik ezt elmaradott, sőt szegyenletes állapotnak tartják. Ezekkel itt most nem szándékom vitatkozni, de ki kell emelnem, hogy a dolog így áll, bármilyen következtetéseket vonjunk is belőle. Ezzel a körülménnyel tehát az okos politikusnak és jó hazafinak számolni kell még akkor is, ha oly mezők művelésére adja magát, a melyek távol látszanak feködni az agrár vagy mezőgazdasági politikától. Az

alapoknak, az egészséges alapoknak biztosítása mindnyájunkra nagyon kívánatos. Nálunk pedig az alap az agrárviszonyok rendezettsége s az őstermelés fejlődésének biztosítása. A többi foglalkozási ágak prosperálása legalább *in the long run* szintén ettől függ. Ez a tény felelet azoknak is, a kik minden áron azt akarják elhíttetni magukkal és a közönséggel, hogy a lelkes agráriusok *eo ipso* ellenségei az iparnak vagy pedig a hitelintézetek boldogulásának. Épen ennek ellenkezője áll. De azt jogosan kívánni csakugyan nem lehet, hogy a nagyobb érdek hajoljon meg a kisebb előtt csak azért, mert ez újabb, mert hangosabb és élelme-sebb szószólókkal rendelkezik. Ez a politika ellentétes lenne a józan észszel, de nélkülözi a hazafias indító okokat is és éppen ezért nem is arra való, hogy kövessük.

Ha az elmúlt évtizedek munkájával sikerült volna elérnünk azt, hogy biztosítottuk volna a mezőgazdaság fejlődésének alapjait s megóvtuk volna a belőle élőket a pusztulás veszedelmeitől és ezt fele annyi gonddal és pénzzel, mint a mennyit a vasutakra fordítottunk, meg is tehattük volna: akkor ma erős meggyőződés szerint biztatóbbak lennének a kilátások a magyar iparra nézve is. Biztatóbbak nem csupán azért, mert egy a mainál jutalmazóbb piac állana rendelkezésre — pedig mi értékesebb az iparos és kereskedőre nézve ennél? — hanem talán még inkább azért, mert a rohamos újítások és káprázatosnak látszó, de a valóságban keveset érő eredmények helyett hozzá szoktattuk volna ugy a gondolkodókat, mint a cselekvés embereit ahhoz, hogy az igazi sikerek szülője nem az ugynevezett genialitas, azaz ragyogó felületesség, hanem a kitartás; sokszor unalmas, nem egyszer fárasztó munka az, a mi a végső eredményt tekintve, többet ér minden másnál. Ez a meggyőződés biztosítéka lenne a jövőnek.

Ezeket a gondolatokat az a tapasztalat és napról

napra erősülő észlelet kelti fel bennem, hogy ahhoz a nézethez, melyet a mezőgazdaságnak mint jövedelemforrásnak fontosságáról fennebb kifejtettem, a gyakorlatban csatlakoznak még azok is, akik elméletben az ellenkező felfogás hívei, azaz azt hirdetik, hogy a magyar gazdasági életet a mezőgazdasági egyoldalúságból kiváltani nem halasztható sürgős feladat. Ime bankjaink egy része, még olyanok is, melyek közel állanak a credit mobilier típusához, az utóbbi időben feltűnő módon a föld felé fordíták figyelmüket. Eddigi üzleti körüket a jelzálogos osztálylyal siettek kibővíteni, jeléül annak, hogy ez az üzleti ág az, mely a legbiztosabb jövedelmet adja és pedig még akkor is, a midőn másfelé a pangás jelei a kelleténél is nagyobb számmal mutatkoznak. Bizonyítéka ez egyébként annak is, hogy a magyar föld hitelszomjusága nem apadt vagy legalább még mindig elég erős arra, hogy vele haszonnal lehessen dolgozni a régieken túl új intézeteknek is.

Habár a hiteltadó intézetek ma már különböző fajtákban fejlettek is ki s habár a hitel általánvéve olcsóbbá lett is, mint előbb volt, mégis igen nagy különbség van ma is az ár tekintetében, amelyért caeteris paribus a földbirtokosok különböző fajtái hitelhez juthatnak.

Az eladásulás kérdését magyar szempontból a 70-es évek végén tárgyalta *Konek*. Azután következtek e sorok írójának ide vágó dolgozatai, *Fellner* értekezése, melyhez legutóbb *Berényi* Pálnak az Akadémia által kitüntetett dolgozata járult. Számos értekezésdolgozattal szaporította az idevágó irodalmat *György* Endre s nagy jelentőségű volt *Horánszky* Nándornak az 1901-edik évi választás alkalmával kifejtett programja, továbbá a Magyar Gazdaszövetség által 1902-ben az uzoratorvény előkészítése végett tartott tanácskozmányon elmondottak.

Közvéleményünk mai felfogása e kérdésben a

következő. A magyar földet részben tulajdonosainak könnyelmősége, részben pedig az áldatlan gazdasági helyzetből kifolyólag évről-évre fokozódó adósság terheli. Ez ma már oly nagy, hogy az állami és községi terheket is betudva, kamatai lekötik a jövedelem felét. A teher azonban nem oszlik meg egyenletesen. Az állami, alapítványi birtokok s a latifundiumok egy része nem lévén eladósulva, annál nagyobb teher nehezedik a megmaradó részre. Az eladósulás a gyors birtokcseréket s az árverések szaporodását vonja maga után. Ez határozottan káros jelenség, mert azt is mutatja, hogy nem csupán a régi birtokosok nem képesek megküzdeni az idők sulyával, hanem az új idők szülötteinek egy része is ugyanez utra lép. A gyors változások lehetetlenné teszik a földbirtokra nézve azt, hogy feladatának megfeleljen. Az, kinek jövője kétes, mert felette Damokles kardja függ, nem fog komolyan gondolni új beruházásokra, melyek gyümölcsét nem igen élvezheti, de a melyeket megtenni úgy is képtelen. Nem kisebb a baj erkölcsi és politikai tekintetben. A megrendült és sem erkölcsileg, sem gazdaságilag nem biztosított középbirtokos nem lehet vezetője a falunak. A kapocs, mely a multat a jelennel összefüzi s a jövőt ehez csatolja: megszakad s a nemzeti politika nem a nemzedékeken áthuzódó érdekek, hanem az egyéni vágyak révén összeverődő váltakozó érdekcsoportok eszközévé aljasul. Érvényesülésének főfeltételévé az lesz, hogy minél kevesebb áldozat mellett minél több előnnyel kecsegtesse hivat. Ebből aztán a közélet elsekélyülése ered. Ilyen körülmények között elvész vagy legalább szétmállik az a gazdasági és erkölcsi alap, a melyre viruló és hatalmas országot lehetne építeni.

A veszedelem tehát nagy és a mint a kivándorlás és a középbirtok elmállása mutatja, a legnagyobb mértékben gyors orvoslást kíván.

Mig azonban a diagnózis tekintetében közvéleményünk meglehetősen kifogástalan álláspontra jutott, az alatt a baj okai s ennek folytán az orvoslás módja tekintetében meglehetősen hézagos és tarthatatlan felfogást ural. Az *olcsó* és könnyen elérhető pénz látszik sokak szemében a panaceának. Szerintük ha ezt elértük, elértünk mindent. Kell-e mondanom, hogy ez nem áll s Angliát tőkegazdagsága s kiváló piacai, Franciaországot és Vilmos császár birodalmát parasztjaiknak takarékosága, középbirtokosságuk értelme és szorgalmas munkája — bár jó hitel alap — nem tudta megóvni attól, hogy a fokozódó adósságok örvényébe ne kerüljenek. Csoda-e, ha a mi sorsunk is csak ez lett és ettől az olcsó pénz egymagában megmenteni nem fog, sőt talán gyorsítani fogja az eladósulást.

Ennek bővebb támogatása végett kénytelen leszek az olvasót egy csomó száraz és nem is mindig kifogástalan statisztikai adattal terhelni, a melyek azonban bizonyítani fogják azt, hogy az eladósulás nem szoritkozik csupán reánk. Épen ellenkezőleg mutatkozik mindenütt, hol az Európa nyugatán kifejlett jogi és gazdasági rend érvényesül. A részletek mutathatnak eltéréseket, a kérdés magva azonban nem változik. Legfenyegetőbb az eladósulás ott, hol mint nálunk, ezen a réven idegen tőkések ejtik hatalmukba a földbirtok jövedelmét és a rajtuk való rendelkezés jogát.

Ép ez a tény az, mely bennünk meggyőződéssé érlelte azt a felfogást, hogy ennél a sokáig tájékozatlanságból, később pedig bizonyos érdekekből elhanyagolt kérdésnél nincs egy is, mely inkább kiérdemelné a figyelmet, a részletekbe való bemélyedést s a jobbak egyesített munkáját azért, mert nehéz volna olyat felsorolni, mely mélyebben bele váгна a nemzet jövő fejlődésébe. Az a munka, mit megoldásánál ki fogunk fejteni, próbája lesz nemzeti értékünknek, nem csupán azért, mert mutatja: tudunk-e igazi sulyt he-

lyezni nagy nemzeti feladatokra, hanem nyilvánvalóvá teszi azt is, mennyi bennünk az erkölcsi erő, mely a jóra sarkal és ennek érdekében feláldozó munkára készletet.

Az egyes országokban mutatkozó eladósulásra nézve álljanak itt a következő számok.

Kezdhetjük *Franciaországgal*, a mely véres forradalma révén mint az új korszak uttörője különös figyelmet érdemel. Ez a tény nem gátolta meg azt, hogy a nagy áldozatokkal felszabadított földbirtok újra az adósságok igájába ne kerüljön. Foville szerint 1840-ben 11.300 millió frank terhelte, mely 1877-ig 13.399 millióra emelkedett. A legutolsó időkben ez a teher tetemesen csökkent s 1902-ben mindössze 13.500 millió frank volt. A csökkenés azonban az idézett tekintély szerint, nem a javulás jele. Épen ellenkezőleg. A birtok értéke szállott le, nehezebb lett a kölcsönvétel s így az adósság összegében beállott csökkenés nem jelenti egyszersmind a teher könnyebbülését is.*)

Poroszországban az 1883-iki, illetőleg 1896-ban történt fölvételek szerint egy mark tiszta jövedelemre 7—46 mark adósság esik és pedig legtöbb a kisbirtokra. A hitbizományok átlagban igen kevésbé vannak megterhelve. Egy mark tiszta jövedelemre 1888-ban átlag 23.6 mark adósság esett; 1896-ban pedig már 29.2 mark. Az eladósulás 1886/7-től 1894/5-ig, azaz kilenc év alatt 1576 millió markkal öregbedett, pedig a porosz föld birtokosait könnyelmű dologtalansággal vádolni ugyan nem lehet.

Veszedelemesebb arányokat mutat a terhek emelkedése Ausztriában, a hol 1858-ban ezek összegét 1122 millió forintra tették. Az 1889-re szóló kimutatásokban azonban már 3600 millió szerepel. A betáblázott terhek a telekkönyvi törléseknél a nyolcvanas években 18—58

*) Foville. *Écon. français*. 1903. jan. 24-iki szám.

millió koronával, a 90-es években pedig 58—179 millióval többet tettek ki évente.

Olaszország statisztikája a következő számokat nyújtja:

	kamatos	kamattalan teher.
1871-ben volt	6— milliárd lira	4·5 milliárd lira.
1880-ban „	6·53 „ „	4·94 „ „
1890-ben „	8·93 „ „	5·96 „ „

Az *Egyesült-Államokban* az 1890. évi census szerint a farmokra 1.085 millió dollár, a házakra pedig 1.046 millió volt betáblázva. Ez a mezei gazdaságnál az érték 35·6, a házaknál 39·8%-át jelenti. Az Unió tehát nem maradt érintetlenül az Európát sújtó bajoktól. *)

Magyarországról pontos adóssági statisztika nincs ugyan, de az nem kétes, hogy az eladósodás tekintetében mi sem vagyunk kivétel. Egyes írók a föld terhét az érték 25%-ára teszik és ehez az adókat, községi és egyéb pótlékokat hozzá tudva, arra a következtetésre jutnak, hogy a magyar föld értékének közel feléig van megterhelve adósságok és közterhekkel. Ha pedig nem feledjük azt, hogy az állami, egyházi és részben a hitbizományi javak is kevésbé vannak megterhelve, akkor egész sötétségében áll előttünk az a helyzet, a melybe a közép és kisbirtok a gazdasági *szabadság* sokat dicsért évei alatt jutott.

A helyzet azonban csak akkor lesz teljesen felülmúlva, ha az árverésre kerülő ingatlan számát is idézzük. Végrehajtás miatt gazdát cserélt

1875-ben	9.606 birtok.
1883-ban	17.071 „
1893-ban	14.921 „
1900-ban	19.228 „
1903-ban	21.193 „

*) Lexis. *Handwörterbuch der Staatswfsten*. IV. köt.

Az átlag 1891—5-ben 15082, ellenben 1896—900-ban már 18220 volt évente.

Mindezekből kiderül, hogy az eddigi intézkedések, a hitel olcsóbbá tétele stb. a bajt nem orvosolták. A probléma föl van téve, a megoldás útja azonban kimutatva nincs, illetőleg reá nem léptünk.

A magyar földbirtok terheiről egyébként e mű függelékeül közlünk egy részletes statisztikát.

V.

A kibontakozás felé.

I.

Az előző fejezetekben vázoltuk a kérdés fejlődését. Ismertettük azokat az erőfeszítéseket, a melyek az egyes országokban a hitel kielégítése végett történtek. Reá mutattunk arra, hogy a *laissez faire* elve mindenfelé lejárt magát és erősen megingott az a mult századnak főleg második felében érvényre jutott felfogás, amely szerint minden törekvő és munkás gazda kezében tartja a boldogulás biztosítékait, csak fel tudja használni őket. Mind többen ébredtek annak tudatára, hogy a földnek a középkori terhektől való megmentése csak fél munka volt. A második, az elnyert szabadság biztosítása, még hátra van.

Ennek belátásához több tudás, a fejlődés ezernyi részletének körültekintőbb méltányolása volt szükséges, mint a mennyi az átlagos politikusnak rendelkezésre állt. Csoda-e aztán, ha az új feladatokkal terhes meggyőződésnek utat vágni nem volt könnyű és rózsás vállalkozás? A korlátolt elmék és önző szíveknek elkeseredett és a végletekig menő harca tornyosult ellene.

A régi felfogás tarthatatlansága azonban lassanként világossá és el nem tagadhatóvá lett. A közlelkiismeret megmozdult és munkára szorítja azokat, a kik a nemzeti érdekeket szívükön hordják, vagy a vezetést kezükből kiejteni nem akarják. A követendő

politika utjai azonban még nem bontakoztak ki határozottan. Ép azért ma még inkább, mint valaha, kötelességünk reá mutatni azokra az ösvényekre, melyeken a munkának meg kell indulni.

Mielőtt azonban a részletekbe bocsátkoznánk s kijelölnők azokat az intézeteket, a melyek részvételére számítani lehet, egy csomó általános megjegyzést kell kockáztatnunk és elmondani, mi a teendő a hitelszükség csökkentése körül. Miként kellene a jövedelem emelésére hatni és a maradó értékű javulás előkészítése végett mint kellene olyan éber közvéleményt teremteni, mely minden okos és jóra való javaslatot fölkarol és megvalósítani is törekszik.

Bizonyos, hogy a hitelszükség, mely mindenféle nyilvánul, nem mindig jogos. A befektetéseknél a könnyelműség és belátó szakértelem hiányából eredő kölcsönvételek nagy és jogosulatlan versenyt támasztanak az igazán vagyonttermő vállalkozásoknak és nem egy esetben a kamatláb emelését idézve elő, emezek utját bevágják.

Ilyen körülmények között nem kis fontosságú az, miként lehetne az eféle igények révén támasztható hitelszükséget csökkenteni. Fontos ez főleg nálunk, mert hiszen nem titok, hogy sokan az igénybe vett hitelt nem fordítják gyümölcsöző beruházásokra s így a kölcsön a jövedelem emelése helyett annak csökkenését vonja maga után. Ez egyébként más országokban sem ritka eset.

A gazdasági erényeknek, a jövővel törődésnek itt nagy, sőt elhatározó szerepet kell játszani. Az önkéntes korlátozáson túl azonban az egyes fokokon a kölcsöntadó intézeteknek, ha azok nem csupán a saját hasznukat nézik, bizonyos ellenőrzést is kell gyakorolni.

Miként akarnám ezt a kérdést a kishirtokosokra nézve orvosolni s a könnyelmű adóságsinálást korlátozni, azt előadom ott, a hol a kis emberek hitelé-

nek javításáról s az uzsora törvényről lesz szó. A nagy és középirtokra nézve alig lehet más javaslat-
tal fellépni, mintha azok az intézetek, a melyeknek a
hivatása ezek hitelét kielégíteni, bizonyos jó akaratu
gyámkodást gyakorolnak velük szemben. Ez azonban
nyereségre dolgozó intézetektől nem várható. Ezen-
kívül a hiteligenyek csökkentése körül magának az
államnak s a ma rendesen igen rosszul gazdálkodó
és könnyelmű községeknek kell előlmenni. Fájdalom-
mal látja mindenki a kinek közérdeke szivén fekszik,
hogy a józan takarékoság, mely hajdan legalább a
polgári osztályban oly sűrűn otthon volt, az utóbbi
időben főleg a közkiadásoknak megszábasánál meny-
nyire hátra szorult. Alig csalódunk, ha ezt a tényt főleg
annak rójjuk fel, hogy az állam a pénzpiac matado-
rainak buzdítására bőven s a kelleténél is sűrűbben
vette igénybe a mások pénzét és létesített olyan alko-
tásokat, a melyekre még sokáig nem lett volna igazi
szükség. A jelenért így sokszor könnyebben terhelte
meg a távol jövőt, mintha a terheket még az élő nem-
zedéknek lett volna kötelessége törleszteni. Ezen a
példán indultak a városok és kisebb községek is. Ott
pedig, hol a collectiv bölcsesség ily irányokba tér, ne-
héz az egyeseknek magukat a divatos áramlatok ha-
tása alól kivonni. Az állami kölcsönök, a közhatósági
terhek, a társadalmi életnek fokozódó igényei, a hitel-
viszonyok rendezetlen s a kapható kölcsönök drága
volta, az örökösödési és birtok rendnek azok a hézagai,
melyekre már utaltunk, szinte napról-napra érezhetőbbé
tették a sokat emlegetett pénzhíányt akkor, a midőn
olyan arányokban omlott be a külföldi pénz hozzánk,
mint előbb soha s a mikor egyes rétegek aránylag
igen sokat tettek félre. Igaz ugyan, hogy a beözönlő
milliók után fizetendő kamatok súlyosan nyomtak
bennünket, mert a kölcsönvett tőkéknek különböző
okoknál fogva, csak egy részét fordítottuk gazdasági
szempontból productivnak mondható beruházásokra.

E mellett a külföldről vett pénz, különösen eleinte, szerfölött drága volt. Egy része épen nem, más része pedig csak idők multán adta meg kamatát. Az állam tehát, ha kötelezettségének eleget akar tenni, kénytelen volt a meglevő jövedelem-forrásokat megterhelni. Az állami kölcsönök s az államnak nagy arányu beruházásai más irányban is igen nagy változást idéztek elő és igen terhessé tették a magán-egyének helyzetét. A gazdasági élet megszokott egyensulya felbillent. A régi 6%-os törvényes kamatláb lomtárba került, hiszen maga az állam nem egyszer fizetett ennél többet. Csoda-e aztán, ha a magán-kölcsönöket, melyeknél nem volt ily nagy a biztosság, kezdték igen olcsónak tartani, ha 6%-nál alább voltak kaphatók. Az állami kölcsönök és rohamos beruházások, vasuti és egyéb építkezések nagyon megrontották a magán vállalkozás helyzetét. Drágitották a tőkét, e mellett azzal is nagy versenyt csináltak, hogy a burokratia kiterjesztése folytán a nagyobb ambícióval és tehetségekkel dicsekvő elemek jóformán mind az államnál kerestek és úgy a hogy, találtak is boldogulást. Ez drágitá a munkaerőt és ezzel nehezíté az eredményes termelést. Ehez járultak a szaporodó közterhek is. A földnek emelkedő árára sokszor és sokáig hivatkoztak, ha arról volt szó, hogy a helyzet romlásán panaszkodókat lecáfolják. Magát a tényt nem is akarjuk tagadni, de a belőle vont következtetésekre nézve más véleményen vagyunk mint a többség.

A föld árának emelkedése akkor, ha az az emelkedő jövedelmezőségnek eredménye, valóban örvendetes. De lehetnek más okai is, például az, hogy egyes nem gazdálkodó rétegek megtakarításaik egy részét akár luxusból, akár számításból ingatlanokba akarják elhelyezni. Így az angol merkantil osztályok emelkedése nagyban szaporítá a vadászterületek bérlőinek számát s ez uton a tulajdonos bevételét s a föld értékét, de ezt a mezőgazdaság s a nemzeti termelés

szempontjából annál kevésbé lehet kedvező jelenségnek tekinteni, mert nem egyszer a termelés apadását s a gazdálkodó rétegek kivándorlását idézte elő. Az ingó tőke szaporodása, a külföldi vásárlók számának emelkedése, a merkantil és iparos vállalatok lábra kapása, a megnyilt hitel, mely az ősiség megszűnésével járt s a forgalom szabadsága természetesen nálunk is előidézte az árak emelkedését, főleg ahol vasutak építéséről, vagy ehez hasonló vállalkozásokról is szó volt. A kecsgettető árak sokakat reá birtak az adósságcsinálásra, később pedig a birtok eladására, a kik különben nem igen lettek volna erre rávehetőek. Ez itt-ott az egyesekre nézve járhatott jó eredménnyel, de az összeség szempontjából kelletén túl mobilizálván a fölbirtokot, veszedelem forrása lett. Azok, kik emelkedő áron vásároltak birtokot azért, hogy munkaerejüket, vagy félretett tőkéjüket abban kamatoztassák, furcsán jártak. Mihamar észrevették, hogy a hozadék nem áll arányban az árral, mely nem a jövedelmezőségnek, hanem más okoknak eredménye. Kénytelenek lettek tehát ők is adósságot csinálni és aztán mentek azon az uton, a mely elődeikre nézve oly veszedelmessé vált. Az árak emelkedése mellett olcsó termelésről alig lehetett szó, hiszen a befektetett tőke megkivánta a maga kamatát, főleg ha a vásárlás hitelbe s az emelkedő árakra való számitással történt.

Olcsó árak nélkül pedig semmi kilátás arra, hogy a külföldi versenynyel győzedelmesen szálljunk szembe. Mig tehát egyrészt a termékek árának emelése az előállítási költségek szaporodása folytán szinte szükségszerűvé vált, az alatt a másik oldalon épen ez gátolta az eredményes versenyt és jutalmazó eladást.

Igy az emelkedő árakból romlás fakadt, a mi természetesen befolyt a hitelszükség fokozására is.

A mesterségesen teremtett hitelszükségnél nagy szerepet játszanak az uzsorás kölcsönök, a mennyiben ezeknél az elért haszon és a kamat soha egy-

mással arányban nem áll. Ép ezért az első kölcsön, ha az adós elbukását azonnal elő nem idézi, rendszeren újabb kölcsönök forrásává lesz. Rendezett hitelviszonyok között aránylag kevés elég lett volna a hitel-szükség kielégítésére. Rendezetlenek között azonban lassanként a sok is kevéssé válik. Hazánkban, sajnos, az emberek nagy része ilyen uzsorás kölcsönök rabja. Ép azért nem is kell sok szót vesztegetni annak a kérdésnek fejtegetésére, hogy milyen jótékony hatása lesz annak, ha módjában levén minden valamire való adósnak megfelelő módon fedezni hitelszükségét, a további kölcsönök kényszere tetemesen apadni fog. Az új uzsoratórvény-javaslat a multtal szemben nagyon sokban haladást mutat ugyan, de a mennyiben az uzsorát egyedül jogi eszközökkel kiirtani nem lehet, a fő sulyt mégis azokra a gazdasági intézkedésekre kell fektetnünk, melyek a hitel általános javítására alkalmasak. Legyen szabad ezen a ponton utalni arra a javaslatomra, melyet a Magyar Gazdaszövetség által a rendezett uzsora tanácskozmány alkalmával tettem s mely abban áll, hogy egyes vidékeken, ott t. i., hol a nép gazdasági dolgokban kiskoru, a hitel pedig drága és rendezetlen, a kölcsönzésnél olyanforma gyámko-dást lesz szükséges életbe léptetni, a melyet az angolok Kelet-India egyes tartományaiban gyakorolnak. Ennek lényege az, hogy a kormányzat és törvényhozás igyekszik a könnyelmű és haszon nélkül való adós-ságcsinálást lehetőleg nehezíteni. E végből egyes köz-ségekre falusi közjegyzőket nevez ki, a kik előtt az ingatlanok terhelésére, vagy eladására vonatkozó szer-ződéseket kötni kell. A bíró jogosítva van a kamat-lábat, ha azt jogtalanul nagynak látja, leszállítani. Ezekhez egész csomó praeventiv intézkedés tartozik, a melyeknek jó hatását ma már 25 év eredményei bizonyítják. A törvény takarékosagra szoktatta a parasztot. Így az megél hitel nélkül a rossz évek alatt és akkor is, midőn az adósságcsináló elpusztul. A

terhek apadnak, a veszedelmes hitel adása megtört. Az uzorás a legtöbb helyen eltűnt. A parasztság óvatosabb lett, könnyebben fizeti adóját, boldogabb, megelégedettebb, mint az előtt s ritkábban válik meg birtokától.*)

Ime az a megvalósult ideal, a mely felé törekednünk kell. Ha belénk száll a meggyőződés bátorsága és a nemzeti érdekeknek megfelelő politikát fogunk követni, bármit kiáltsanak is reánk kívülről, ide eljuthatunk, sőt eljutni kötelesség is.

A megelőző intézkedések mellett azonban gondoskodni kell arról is, hogy a föld és földbirtokos jövedelme szaporodjék. Ritkábban legyen szükség a kölcsönvételre. Másrészt gondoskodni kell arról, hogy a terhek conversioja, a kisebb kamatlábra való átmenet lehetővé tétessék.

A dolognak ezt az oldalát azok, a kiknek nézete szerint az eladósodás a római jog révén beálló osztálynak s a szaporodó vételár hátralékoknak szükségszerű következménye, nem szokták nagy figyelemre méltatni. Szerintünk a jövedelem emelkedése legfeljebb csak rövid enyhülést képes adni. Ellenben nagyon is közel hozza azt a veszedelmet, hogy a fokozódó jövedelem révén emelkedő optimismus, új kölcsönökben nyer majd kifejezést és szaporítja azoknak számát, a kik a terjeszkedésnek ki nem irtható vágya által vezetve új vételári hátralékokat, tehát teljesen inproductiv terheket fognak bekebeleztetni. Mind a mellett, még ha arra az álláspontra helyezkedünk is, hogy a jövedelem emelésétől egy magában gyökeres és teljes javulás nem várható, azt nem veszthetjük el szem elől, hogy nálunk, hol a baj oly mélyre hatolt, az a haladék, a mit ezen a réven a földbirtoknak és a földetbirók ezreinek megszerezhetünk, kimondhatat-

*) Bővebben kifejtve a calcuttai kormány hivatalos jelentésében, melyeket a *Magyar Gazdák Szemléjének* 1899. évi áprilisi számában *Rájáék és ruthének* című tanulmányomban részleteztem.

lanul fontos, mert lehetővé teszi a további orvoslást illetőleg meggátolja azt, hogy az alatt az idő alatt, mi erre szükséges, az ártatlan áldozatoknak újból egész serege menjen tönkre.

Nem lehet tehát kétes, hogy ezt a respiriumot kell első sorban is biztosítani, de itt megállani, a mint azt a képviselőházi felszólalók rendesen teszik, nem lehet és nem szabad. Ezen túl még számos és igen nehéz feladat áll velünk szemben, a melyeknek okos megoldásától nagy részben függ az, vajjon a Kárpátok és Adria között kiknek utódai fogják szivni a balzsamos rétek illatát és élvezni a kövér legelők gyümölcsét.

A mi a közterhek csökkentését illeti, erre mi itt kielégítő választ nem igen adhatunk, de ez talán nem is szükséges. Arra, hogy ezt megtehessük, az agráriusok követeléseinek jókora részét kellene ismételnünk. Annyit azonban mégis meg fogunk említeni, hogy a közterheknél legelőször is az adók és közszolgáltatásoknál különböző és sajnos évről-évre szaporodó sorára gondolunk.

Az utóbbi években Angliától kezdve egészen Oroszorszáig minden valamire való államban igyekeztek a földet nyomó terheket apasztani, mert belátták, hogy szemben az idegen országok versenyével és azzal a nagy fellendüléssel, mit az ipar és a kereskedelem vett s a mi nem egy tekintetben a mezőgazdaság rovására történt, ez a józan politikának már csak politikai és socialis szempontból sem mellőzhető kívánalma. Magyarország mezőgazdasága ilyen kedvezésekkel nem dicsekedhetik. A föld adóját nem szállították le. Sőt az adózók terhe a vármegyei és községi adók révén emelkedőben van. Ez utóbbiak kulcsa a legutóbb kiadott ministeri jelentés szerint már 1899-ben egészen 572%-ig emelkedett.*)

*) *A vármegyei és községi adók statistikája.* Budapest, 1904. Kiadja a m. kir. pénzügyministerium.

Az adóreformot több mint egy évtizede ígérik a nélkül, hogy hozzá csak közel is jutottunk volna. Pedig ha meggondoljuk, hogy a keleti államok olcsó földdel és ki nem aknázott termő erővel, a nyugatiak pedig a mienknél tetemesen olcsóbb tőkével és nagyobb hozzáértéssel rendelkeznek, akkor igazán lehetetlen lesz elfogulatlan szívvvel elvitatni akarni azt, hogy ennyit a végső szükséggel küzdő birtokosok ezrei igazán méltán elvárhattak volna a törvényhozástól. A mai helyzet annál veszedelmesebb, mert nagyobb adó mellett drágábban termelvén, — a versenyben alábbra kell kerülnünk. Ennél több, de még mindig nem elég történt a jövedelmezőség emelése körül. Apró intézkedéseknek, amelyek alkalmasak voltak a föld jövedelmezőségének fokozására nem voltunk ugyan hiányában, de más tekintetben a magyar gazdasági politika szörnyen nagy hézagokat mutat. A vámkérdésnél sokáig védtelenül voltunk kiszolgáltatva a külföld versenyének még akkor is, a mikor a védelem nagyon elkelt. Sőt a mikor sikerült a mai még mindig igazán csekély vámtételt gabnafélékre kieszközölni, akkor is akadtak ügyes kezek, a melyek megtalálták annak a módját, miként kell a forgalom szabadságát ezekkel a jogosulatlanoknak vallott megszorításokkal szemben biztosítani. Isten a megmondhatója, hány ember esett áldozatul például a híres olasz borvám záradéknak, minden reménye is meddővé lett, de őszinte törekvésével. Beszéljünk többről is? Számoljuk-e föl tovább is a botlásokat s az ezeknél nem egyszer még súlyosabb következményü mulasztásokat? Talán nem szükséges, hiszen annak, hogy a mezőgazdaság felé csak az újabb idők munkája nyomán fordult nagyobb mértéken a figyelem, alig mond immár ellent valaki.

Legyen szabad azonban reá mutatni arra, hogy milyen harcza és küzdelembe került, mig el tudtunk érni odáig, hogy ebben a mezőgazdaságból élő országban kezdik az emberek belátni, hogy az alkotandó

törvényeket és az életbeléptetendő javaslatokat első sorban a mezőgazdaság és ennek emberei szempontjából kell bírálni és mérlegelni. Itt a multhoz képest nagyon sokat haladtunk, de még ma is szerfelett nehéz a hivatottabbak figyelmét lekötni olyan témákra, a melyek a tágasabb látókört, mélyebb belátást és a nemzeti érdekek komoly méltányolását követelik meg. A gazdasági közvélemény megteremtéséhez az első alapok le vannak ugyan rakva, de a munkának java része még hátra van.

Pedig, mint azt alább bővebben kifejtettük, éber és kellően tájékozott közvélemény hiányában azt a nagy feladatot sem leszünk képesek megoldani, a melyről itt szó van.

II.

Ha sikerült bebizonyítanunk, hogy a fent érintett módokon a hitelszükséglet apasztható, ha másrészt nem szorul immár megokolásra, hogy éber és tájékozott közvéleményre okvetlen szükség van, mert nagy nyereség, ha alkalom adtán erre a helyes és szükséges reformok keresztülvitelénél bizton számíthatunk, akkor talán áttérhetünk a feladatnak további részére és kereshetjük azokat a módokat, melyek alkalmasok a kimutatott bajok orvoslására, sőt a melyeknek segítségével lehetségessé válik, hogy az anynyira óhajtott tehermentesítésnek utját is egyengessük.

Lemondunk a tudós szinezetről és nem fogunk szőrszál hasogató megkülönböztetésekbe ereszkedni, mert reánk nézve fontos az, hogy olvasóink figyelmét magunknak fejtegetésünk további folyamára is biztosítsuk. Annyit azonban ki kell emelnünk, hogy a földbirtok és a földbirtokos hitele egymástól sokszor különböző két dolog s az egyiknek kielégítése egészséges viszonyok között rendesen másként kell, hogy történjék, mint a másiké. Ezrek elpusztulásával fizettük meg eddig, hogy ezt a különbséget évek során át nem

respektáltuk. Azonban nem is igen volt módunkban, hogy a mikor egyik vagy másiknak kielégítéséről volt szó, a birtok- és az üzleti vagy személyes hitel között különbséget tegyünk. Vettük a hitelt ott, a hol kapható volt, oly áron, melyet érte követeltek. Ez nem is lehetett másként. A hitelnek azok a formái, melyek a birtok természetének megfelelnek, nálunk sokáig alig voltak képviselve, szervezett alakban pedig sokáig épen nem szerepeltek. Így történt azután, hogy a földbirtok javára követelt beruházási hitel sokszor mint személyes hitel jelentkezett és nyert kielégítést. Ellenben a személyes természetű, a földbirtokkal oki kapcsolatban nem levő adósságok a betáblázás révén mint a földbirtok adósságai szerepelnek. Ily körülmények között azok a határok, melyeket tudós közgazdák a javításra, a vételár törlesztésére, vagy az örököstársak kielégítésére fordított hitel között tesznek, a gyakorlatban teljesen elmosódtak. A beruházásra szánt hitel és a fogyasztás kielégítésére szolgáló adósság meg nem különböztethető.

Csak is az utolsó idők fejlődésének eredménye az, ha a real és személyes hitel között a választófalak végre felemelkednek s lassanként átmegy a köztudatba az, a minek a gazdára nézve eddig gyakorlati jelentősége nem igen volt, hogy t. i. a birtok javára igénybe veendő hitel más természetű és más formában elégitendő ki, mint az, a mely a birtokosnak egyéni vagy családi szüksége folytán vált szükségessé. Ezt a két kategoriát nekünk is szem előtt kell tartanunk s javaslatainkban első sorban azzal a kérdéssel kell foglalkoznunk, mi a teendő a *birtokhitel* körül s csak azután fejtegetni azt a kérdést, mit kíván a *személyes hitel* okszerű kielégítése?

A birtokhitel kielégítésének legcélszerűbb, legolcsóbb és épp ezért legegészségesebb formája az, a melyhez a föld ura záloglevél formájában jut. Nehogy félreértsenek bennünket, ki kell jelenteni, hogy a zálog-

levél nem minden körülmények között olcsó, de csaknem mindig a legnyugalmasabb, legkevesbé zaklató formája a hitelnek, még akkor is, ha a fel nem mondhatóság elvét bizonyos záradékok csorbitják. Ezek a záradékok megvannak, de a nagy közönség keveset tud róluk, miután ritkán veszik őket igénybe. Ezek révén a kölcsönt adó intézetek kezébe nagy discretionarius hatalom pontosul össze. Az o. m. bank például jogositva van a felmondásra, ha a jelzálog minősége véletlenül vagy a birtokos hibája folytán akép változott, hogy a követelés biztosítottnak többé nem tekinthető. Más intézetek ezenkívül egész sorát állapítják meg a felmondás eseteinek, a melyek között kétség kívül a legjogosultabb az, ha az adós az intézettel szemben kötelezettségének eleget nem tesz.

Mind a mellett az adósok tulnyomó részére nézve a zálogleveles kölcsön fel nem mondhatónak tekinthető s mint ilyen, a legkevesebb veszedelmet rejti magában.

Azt kell tehát legelőször is lehetővé tenni, hogy a föld urainak szükség esetén módjukban legyen a zálogleveles azaz törlesztéses kölcsönt igénybe venni. Ebben a tekintetben ma jobban állunk, mint valaha. Nemcsak a záloglevél üzlettel foglalkozó intézetek száma szaporodott meg, hanem a régiék üzleti köre is tágult. E mellett egyes, főleg vidéki intézetek bár kellő szervezet, mert a záloglevél kibocsátása nélkül, de még is nyújtanak hosszú időre szóló törlesztéses kölcsönöket. Vajon megegyeztethető-e ez intézetek érdekével az, hogy kiteszik magukat annak, hogy a náluk betett tőkét máról holnapra felmondják, mikor ők az adott kölcsönöknél erről a jogról évek sorára lemondottak, az iránt könnyű tisztába jönni. De megint azt sem szabad feledni, hogy a mi takarékpénztárainkat a tömeges felmondások rendes időben nem igen fenyegetik. Nem még akkor sem, a mikor a pénzpiacot válságok látogatják. Az az idegesség, mely a merkan-

til forrásokból eredő tőkénél észrevehető s a melyet Angliára nézve Bagehot a *Lombardstreet*-ről irt, általam az ifjuság lelkesedésével husz és egynéhány évvel ez előtt lefordított művében oly szemlélfelhetőleg vázolt, nálunk nem igen észlelfelhető. Pénzintézeteink sokkalta függetlenebbek az osztrák-magyar banktól, sőt általán a központi pénzpiacztól, mint az angolok. A kereskedelmi válságok hatása nálunk épen ez okból nem olyan gyors és rendesen nem is olyan mélyre menő, mint nyugaton, hol a hitelszervezet finomabb és végtelenül érzékeny is. Ép azért intézeteink nagyobb veszedelmek nélkül tehetnek olyan intézkedéseket, a melyek minden nyugati szakférflu nézete szerint a romlás magvait hordanák magukban.

Intézeteinknél a betétek és az alaptőke között mutatkozó aránytalanság is ilyen gazdasági türhetlenség. Mindamellert becsületes kezelés mellett nagyobb bajok forrása tudomásunk szerint nem igen lett.

Ezekbe a fejtegetésekbe bocsátkozva kötelességünk reá mutatni, hogy társadalmunk gazdasági tekintetben mutat fel nem egy olyan vonást, mely őt a nyugatiaktól megkülönbözteti s a mozgékonytság csekélyebb foka, melyet rendesen nem igen szoktunk előnynek nézni, itt-ott jó hatása. A szaporodó tőkét az ipar vagy kereskedelem nem köti le, mert az uj vállalatok tetemes részét idegen tőkék idegen tőkével létesitik. Kereskedelmünk pedig, a mint azt tudjuk, szintén nyakig el van adósodva Bécsnek s aránylag kevés saját tőke mellett osztrák hitelből él. Belföldi tőkére tehát aránylag ritkán reflektál. Az utóbbi évek jobb termései, a leszálló kamatláb, az Amerikából érkezett milliók mind odahatottak, hogy a helyzet a multhoz képest lényegesen javuljon. Az ideáltól azonban még mindig nagyon távol vagyunk.

A földbirtoknak aránylag még mindig csekély jövedelmezősége s azoknak a terheknek nagysága, melyek minden oldalról reá hárittatnak, megköveteli,

hogy az általa igénybe vehető *hitel minél olcsóbb legyen*. Sürgős és nagyon komoly nemzeti érdek tehát az, hogy oly helyzetet teremtsünk, a melyben a mozgó tőke a föld jövedelmezőségének, a földbirtokosság szilárd megalapozásának szolgálatába fog állani s nem tekinti azt egyszerűen a nyereszkeedés alapjának. Ettől azonban még ma is, annyi javulás után, messzi vagyunk. Hiszen annyira sem jutottunk el, hogy az imént leirt felfogás irányításánál gazdasági közvéleményünk és politikánk, mint egyedül helyes és uralkodó szerepelne. Pedig a földbirtok függetlenségének, stabilitásának helyreállítása annál sürgősebb és annál kevésbé türi a halasztást, mert minden további fejlődés ezen nyugszik. Végre is mily fényt vet a sokat dicsért modern haladásra, melyet az intézők belátása és hazafiságára, ha a nemzet legszámosabb tagból álló osztályát, a mely majdnem a nemzet maga, nem tudják vagy nem akarják kiemelni abból a helyzetből, a melyben ma van, a mikor a Danaidák hordáját töltögetve minden fáradozása sem elég ahhoz, hogy magának vagy utódainak biztosított létet teremtsen?

Az egyéni haszon keskeny és nem könnyen védhető elvétől itt el kell térnünk s a politikusok és államférfiak ne feledjék, hogy a gazdasági életnek úgy kell berendezve lenni, hogy a nemzetet fenköltebb politikai és erkölcsi célok megvalósítására képesítse. Ebbe a munkába kétségkívül beleavatkoznak természeti, nálunk hatalmasabb erők is, a döntés azonban mégis csak az emberek kezében van. Alakulásáért azok felelősek, a kiknek kezében van letéve a hatalom, a kiknek meg van adva a lehetőség, hogy a rosszat jóvá, az egyénileg meg nem valósíthatót a collectiv tevékenység által elérhetővé tegyék. Fennköltebb szempontok szerint kell berendezni, ethizálni kell gazdasági életünket, különben nem lesz meg annak a lehetősége, hogy a nemzeti fejlődés tekin-

tetében magasabbra emelkedhessünk. Pedig, ha nem csalódom, ambíciónk ez.

Mindez azonban, az osztrák monografus, Hattingberg lovaggal szólva, nem könnyű feladat olyan időkből, mely akaratlanul is a kapitalizmust mozdítja elő, mely az ő pénz és forgalmi politikájával csak a gazdaságilag erősebbet erősíti, a gyengébbet pedig lenyomja.

Az ide irányuló törekvések Lajtántul sok tekintetben egészségesebb viszonyok között is heves ellenkezést támasztanak azok részéről, a kiknek mesterségét és keresetét ez zavarná; résztvevő mosolygást csálnak azok arcára, a kik a nép gazdasági életétől távolabb állanak és a mi talán a legrosszabb, tompa fásultságot találunk még azoknál is, a kiken segíteni akarunk. Mind a mellett Hattingberg nem téved, mikor azt állítja, hogy az az állami igazgatás, a melynek nemcsak egyesek jóléte, hanem az általános érdek is szívében fekszik, el fogja ismerni azt, hogy az elérendő ideál, a megvilágosítandó feladat, nem annyira egyes nemzetközi jelentőségre jutott nagy vagyonok szaporításában, mint inkább a középosztály gazdasági megerősödésében áll. Ha nem sikerül olyan szervezetet teremteni, a mely a félretett tőkét a megtakarítás helyének, gazdasági vállalkozásainak biztosítja, hanem a nemzetközi nagy cégek rendelkezésére bocsátja, akkor — és itt újból Hattingberget idézem — jobb volna, ha a takarékos nem tenne félre, mert a félretett ingó tőke urává lesz s annak érdekeit a nemzetközi nagy bankcsoportok könnyen emelik a nemzeti fölé.

Ennek a kifakadásnak megértése végett szükséges tudnunk, hogy az alsó-ausztriai tartományi jelzalogintézet igazgatója épen nem nézi jó szemmel a kapitalistikus fejlődést. Szerinte nagy hátrányai és el nem titkolható hézagai vannak. A gyors és könnyű közlekedés segítségével egygyé füzi a nemzeteket, de épen ez által növeli a kisebb, elmaradottabb nemzetek függését a nagyobbaktól, a világpiac nehezen kiszámít-

ható eshetőségeinek rendeli alá őket. Ilyen körülmények közt az egyéni erőfeszítések sikere nem a gazdaságilag elért tényleges eredményektől, hanem attól függ, vajjon miként alakulnak az árak a világ piacán. Ebben pedig megint nagy része van a pénz urainak, mert ők szabályozzák az árakat s ezen a réven a termelésnek is irányt adnak. Maguknak tartják fenn a nemzetek hitelszükségének kielégítését, de hogy ezt tehessék, igyekeznek a megtakarított mozgó tőkét minél nagyobb mértékben szintén magukhoz vonni. Elidegenítik attól a földtől, hol termett, felmentik az erkölcsi köteleességektől, nagy tömegekbe gyűjtik s arra törekszenek, hogy segítségével hatalmukat minél inkább kiterjesszék. Ennek a fejlődésnek jellemző vonásait látjuk nemzetünk gazdasági életében is.

Szándékosan idézem ezeket Hattingberg művéből azért, hogy embereink lássák, mily felfogása van a legfelvilágosultabb és a dologba leginkább belelátó osztrák politikusoknak és közgazdáknak az ingó tőke korlátlan uralmáról és arról a szervezetről, a melynek segítségével az elmaradt és gazdasági energiában szegény nemzeteket hatalmukban tartják. Talán ebből a tényből meritünk majd annyi bátorságot, hogy helyeselni merjük azt, a mit követelünk, sőt még talán mellénk is állanak abban a harcban, mit évek óta a magyar föld gazdasági szabadságáért, váltakozó eredménynyel ugyan, de soha nem lankadva vivünk.

Látva és ismerve a nyugoti fejlődést, mind többek előtt szünik meg *nolī me tangere* lenni az a hitelrend, a melyet sokáig szinte szentnek tekintettek, habár tényleg bajaink egyik legtermékenyebb forrása és a biztosított haladásnak legerősebb gátja volt.

Ne feledjük, hogy az ingó tőke nem ismer más célt, mint saját érdekét, a minél zsirosabb biztosított szaporodást és ott, hol sikerül neki a nem nélkülözhetőknek mondott beruházások révén felülre kerülni, igyekszik a gazdasági rendet úgy alakítani, hogy az

érdekeinek megfeleljen. Hatalmának nyomását érezve kormányok és államférfiak előtt a legsúlyosabb fenyegetés a nemzetközi pénzhatalmakkal való összeütközés, mely azonnal beáll, ha a kölcsönökkel megnyomortott állam a reá szabott terheket fizetni nem bírná.

Folyton a fetisht imádva, elvesztik az értéket a nemzeti élet követelményei iránt. Tevékenységük főcélja az ingó tőke érdekeinek fejlesztése, annak szaporítása és pedig oly módon, hogy a centralisatio lehetőleg teljes legyen. Ezt az adózás, postatakarék-pénztári betétek s ezeknek állami kötelezvényekbe fektetése, az állami sorsjegy és egyéb kölcsönök révén el is érik.

Ezen a rendszeren rést ütni nem könnyű, de sürgős feladat. Le kell szállítani az ingó tőkét onnan, ahol sokáig állott s urainak tudtára kell juttatni azt, hogy a pénz felhalmozása nem végső cél és csak akkor tarthat igényt az állam és társadalom támogatására, ha ennek ethikai és politikai céljait előmozdítja. A mi azt jelenti, hogy a hitelnyújtást legalább a reálhitel tekintetében igyekezzünk olyan szervezetekre bizni, melyek saját hasznukra nem dolgoznak. A formát keresni többé nem szükséges, meg van az a földhitelintézetekben és vannak is intézeteink, melyek e munkát régebben és pedig nem eredmény nélkül üzik. Jelentőség és munkakör tekintetében azonban korántsem emelkedtek oda, hol állaniok kellene.

A nagy *Magyar Földhitelintézet* mellett, a *Kisbirtokosoké* s az *Országos Központi Hitelszövetkezet* az, a mire itt gondolunk és gondolnunk kell. Mind a három az állam és törvényhozás támogatása mellett jött létre s a kormány ellenőrzése alatt áll. A három közül az utolsó és legfiatalabb csak pár év óta és még ma is csak csekély mértékben működik ugyan a realhitel szolgálatában s igazi zálogleveleket maig sem bocsát ki, mind a mellett nem lehet kétség az iránt, hogy eddigi sikereinél s a személyes hitelnek a realhitellel

való sűrű összefonódásánál fogva a magyar birtokos osztály hitelszükségének fedezésénél hivatva van a mainál is fontosabb szerepet játszani.*)

Ettől ma még legalább a törlesztéses és hosszabb lejáratu kölcsönök tekintetében nagyon távol van. Az 1904. évre szóló jelentés szerint ugyanis 1893—4-ben mindössze 4.310.000 K. értékben 2351 ily kölcsönt szavaztak meg, tényleg azonban csak 1404 kölcsönt fizettek ki 2.467.502 K. értékben.

A nyereségre nem dolgozó földhitelintézetek azonban szemben a nyereséget kereső és részvényekre alapított intézetekkel az adott kölcsönök összegét tekintve nem állanak általában ott, hol állaniok kellene.

Ennek a szinte érthetetlen állapotoknak okaival szükséges bővebben foglalkozni.

Oly nem nyereségre dolgozó intézeteknél, hol a nyereségre vágyás nyomában kellő sürgős tevékenységet más nemesebb indító okok nem helyettesítik, egy idő múlva, a dolog természeténél fogva, beáll bizonyos ellanyhulás. Az üzleti szellem és a megfeszített munka helyébe a passivitas lép. Ezzel vádolják ellenségei a mi nagy földhitelintézetünket. Arra már reá mutattunk, hogy a Kisbirtokosoké szintén, legalább kényelmi szempontból, eleinte miért hanyagolta el épen a kisbirtokosok hitelének kultiválását. Mind ezekhez járul az, hogy nálunk a viszonyok ala-

*) E ponton kötelességünk arra reá mutatni, hogy nem csupán a Kisbirtokosok első igazgatói, hanem oly élesen látó és tudományosan fegyelmzett író is mint Ráth Zoltán, mennyire tévedtek azokra az eshetőségekre nézve, melyek szerintük nálunk a szövetkezetekre vártak. Ráth ugyanis többször idézett értekezésében 1892-ben a Pestmegyei hitelszövetkezet által elért eredményeket méltányolva azt állítja, hogy a szövetkezeti eszme nem hódít, utánzásra más megyékben nem talál és — teszi hozzá — azt hisszük egyhamar nem is fog. A mai eredmények ékesen megcáfolják Ráth pessimismusát. Igaz, hogy eleinte a haladás lassu volt, de szerintünk így volt az helyes. A gyors fejlődés rendesen az, erő és egészség rovására történik.

kulásánál fogva a pénznek és hitelnek urai sokáig bizonyos öntelt kedvvel várták az adósságot kötni óhajtókat és épen nem tartották érdemesnek vagy szükségesnek, a mint mondani szokás, utánuk futni. Saját szempontjukból s talán azért is igazuk volt, mert senkit adósságcsinálásra nem ösztönöztek. Csak-hogy ezt aztán mások a közérdeknek nem kis kárára mégis megtették. Ez volt egyik oka annak, hogy a nem részvényes földhitelintézetek a többiek mögött bizonyos tekintetben elmaradtak. Ezekhez azonban járultak más okok is.

Első rangu s zálogleveleik biztosságát féltékenyen őrző intézetek rendesen nagyon óvatosak s míg egyrészt szűkebben mérik a hitelt, másrészt merevebben ragaszkodnak a formalitásokhoz. Lényegében véve talán igazuk van. Ha azonban nem feledjük azt, hogy a magyar mily nehezen hajlandó megérteni vagy épen megbocsátani azt, ha szerinte érthetetlen kicsinységek miatt nem tud hozzá jutni az annyira óhajtott pénzhez, megérthetjük, mi okból fordulnak sokan inkább a részvénytársulati formában működő, tehát nyereséget vadászó drágább intézetekhez. Ezeknek különben meg van az az előnye is, hogy egy részük vidéken lévén elhelyezkedve, könnyebben keze ügyébe esik a hitelt keresőnek, a ki egyéni összeköttetése révén, azoktól reméli könnyebben elérhetni kérése teljesítését. Az utolsó ok, a mit itt még felhozni akarunk, az, hogy a hitelnek szűken való kiszabása, a mi a jelzett földhitelintézeteinknél általán véve divatos volt, szintén nagy ok arra, hogy a clientela egy része más felé forduljon. Ebben a tekintetben nagyon figyelemre méltó dologról kell megemlékezni. Az érték 50%-áig nyújtott hitel rendesen nem elég. Az adós tehát igyekszik másfelé is körülnézni, hogy magán segítsen. Ilyenkor aztán vagy az történik és erre, úgy tudjuk, főleg a székelyföldi kis kölcsönöknél fordult elő számos eset, hogy t. i. az adós olcsó kölcsönét konver-

tálta *in peius* azért, mert többet kapott, nála pedig ez volt a fő; vagy pedig az olcsó földhitelintézeti kölcsön mögött megjelent a drága második, a mely aztán maga után vont a harmadikat s ez meg az elbukást. Gazdasági és socialis szempontból a helyzetnek ez alakulása szerfölött nagy baj és rajta segíteni is kell. A segítség azonban egyike a legnehezebb feladatoknak, a melyekkel itt birkóznunk kötelesség. A magyar föld jelzálogos hitelének miként való fejlesztését az utóbbi időben főleg a kisbirtokosság szempontjából tárgyalták. Az ide vonatkozó munkálatok közt minden esetre első rangu fontosságú az, melyet a Magyar Földhitelintézet még 1902. május havában a kormányhoz intézett. Ebben a magyar hitelpolitikának e nagy tekintélyű organuma nem csupán a jövő feladataival foglalkozik, hanem a dolog természeténél fogva a mai állapotokat is bírálja és sok tekintetben el is ítéli. Fevallja a kisbirtok súlyos eladósodását és azt, hogy a végrehajtás útján eladott kis birtokok száma nagyon emelkedik, mert a hitelforrások által nyújtott kölcsönök oly terhesek, hogy azokat a kis ember nem bírja elviselni. Ez idézi elő számtalan esetben az elpusztulást, nem pedig a mértéken túl menő hitelszükséglet. E mellett azonban nem szabad feledni azt sem, hogy a kisbirtokos azt sem igen tudja, hova forduljon kölcsönért, ha szüksége van reá s közvetítők kezébe kerülve nem egyszer elveszti a réven, a mit remélt megnyerhetni a vámon.

Az intézet hivatkozva arra, hogy nyereségre nem dolgozik, felajánlja tapasztalatait, negyven éven át szerzett üzleti jó hírnevét és kijelenti, hogy a bajon segíteni akar, de bizonyos kedvezéseket kér. Ezek állanának a telekkönyv és kataszteri birtokainak díjmentességében, a részletfizetéseknek az adóhivatalok révén a közadók módjára való behajtásában, továbbá az árvapénzeknek, az állami felügyelet alatt álló alapok és alapítványoknak a kiadandó zálog-

levelekbe való fektetésben. Ez a felterjesztés azonban nem volt elég súlyu arra, hogy a kormánynak feleletét provokálni bírta volna, pedig benyújtása óta már több mint két év folyt le s azóta az elárverezett birtokok és kivándorlók száma újból tetemesen felzaporodott. Kormányunk nem sietett megragadni az alkalmat, mely kínálkozott arra, hogy új babérokat arasson, a közvélemény pedig a szokott lethargiával nyugodott belé abba, hogy mi sem történjék.

Mindezekből azonban levonhatjuk azt a tanúságot, hogy a közhaszonra dolgozó intézetek működése csak akkor jár kellő haszonnal, ha gondoskodva van arról, hogy az általuk nyújtott hitelen túl menő szükség is kellő módon kielégíthető legyen. Különben másként az 50%-ig menő nyugodt kölcsön nem lesz képes a birtokváltozást lehetetlenné tenni. A jogos követelményeket kielégítő hitelszervezet kifejlesztéséhez tehát ezeknek az intézeteknek szintén hozzá kell járulniok. Különben magukra vehetnék azt a vádat, hogy habár közérdekből jöttek létre, a köznek érdekét csak bizonyos határig hajlandók szem előtt tartani és nem törődnek azzal sem, ha ezen a határon túl munkájuk eredményét más ellenséges tényezők semmivé teszik. Ez annál sajnosabb volna, mert a magyar pénzvilágban ezek vezetőinek kell a nemzeti érdekek legtüzesebb, leghivatottabb harcosainak lenni és mindazok, a kik ebben az irányban dolgoznak, első sorban tőlük kell hogy várják a buzdító és hathatós támogatást.

Örömmel jegyezzük meg egyébként, hogy ebben az irányban a multhoz mérten tényleg nagy a javulás.

III.

Alább ki fogjuk fejteni, mi volna e téren nézetünk szerint teendő. Itt még általánosságban a hitel másik formájával, a *személyes hitellel* akarunk foglalkozni.

A jelzáloghitel, a mint érintettük, egymagában legyen bármily jól szervezve még sem elég arra, hogy

a földbirtokos jogos hiteligényeit kielégítse. Mindig csak egyik formája marad a hitelnek. Természeténél fogva az örökös társak kielégítésére, a vételár hátralékok fedezésére, e mellett pedig hasznos és maradó értékű beruházásokra fordítandó. Ezen nem változtat az, hogy főleg a mi viszonyaink között bizony más célokra is bőven veszik igénybe, mert az elősoroltakon túl maradnak a birtokosnak egyéb, a kielégítést nem kevésbé sürgősen követelő hitelszükségei. Az üzleti kiadások, családi kötelezettségek és az az ezernyi más, a melyet elszámolni nehéz, szinte lehetetlen. De ez nem is igen szükséges, mert hiszen a mindennapi életből ismerjük őket mindannyian. Ezeknek kielégítéséről is gondoskodnunk kell azért, mert ha a földbirtokosnak más mint a jelzálogilag biztosítható hitel rendelkezésére nem áll, akkor egészen bizonyos, hogy mindenféle hiteligényt a nemzeti gazdaság és emelkedésnek nem kis kárára, ez uton fogja fedezni akarni. Ezt tovább bizonyítani nálunk, hol ez a színjáték évek, sőt évtizedek óta folyik, felesleges.

György Endrének és az 1885. évi budapesti nemzetközi gazdasági congressusnak érdeme, hogy erre nemcsak reá mutatott, hanem mindjárt oly módot is ajánlott, a mely alkalmasnak látszott arra, hogy általa legalább a kis birtokosságon segíteni lehessen. Az ott elfogadott határozati javaslat a következő volt:

1. A jelen hitelszervezet a kis birtokosok igényei szempontjából nem kielégítő, mert a kis birtokos nehezen, drágán és a termelési módoknak meg nem felelő módon gyakran uzsora áron jut csak és akkor is nem megfelelő hitelhez.

2. A jelen szervezet hiányain a realhitel fejlesztése által nem lehet segíteni. Bármennyire megfelelő is a realhitel rendszere a földbirtok hiteligényeinek, a kis birtokosnak más nemü, vállalkozói és munkás minőségéből folyó igényei is vannak. E mellett a kis birtoknál a realhitel aránylag felette korlátolt s a formalitások miatt aránytalanul drága is.

3. A személyi hitel terén olcsó s a mezőgazdasági üzemnek megfelelő hitel szervezendő. A közvetítés mostani módja a magán és részvénytársulati közvetítés helyett leghelyesebb volna közvetlen hitelszerzés, a mennyiben pedig ez nem lehetséges, szövetkezeti közvetítés, a mezőgazdasági üzemnek megfelelő formákban állami támogatás mellett, de minden kényszer alkalmazása nélkül.

Ebből a határozati javaslatból fejlett ki, a mi szerfelett érdekes, a Pestmegyei hitelszövetkezet, a mely a mai *Országosnak* nagyapjává lett. A terv tehát fényesen bevált s az országos intézet a maga fiókjai révén, még ha figyelmen kívül hagyjuk is az általa nyújtott realhitelt, okvetlenül hozzájárult ahhoz, hogy a személyes hitel kielégítésének lehetőségét sok helyt, hol az előbb képtelenség volt, megadta s ez által felmentette a hitelt keresőt attól, hogy rövid lejáratu kölcsönét, mely igazán csak a személyes hitelre támaszkodhatott, jelzalogos betáblázással biztosítva ennek megfelelően meg is drágítsa. Azonban, ha ma már nem is vagyunk ott, hol a 70-es években voltunk, a mikor Földes Bélának ugyancsak az 1885. évi congresszuson felhozott adata szerint akadtak kölcsönök, melyek után a telekkönyvekben nem kevesebb, mint 1400‰ kamat volt biztosítva, az aránytalanság, mely főleg a kis emberek által fizetett s a nagyobb cégeknek a központi intézet által nyújtott hitel kamata között fennáll, még mindig igen nagy és becsületes akarral csökkenthető is.

Sokan vannak abban a nézetben, hogy a dolgok természetes rendje az, ha a gazda nem tudja személyes hitelét olyan olcsón és könnyen fedezni, mint a nagy kereskedelmi vagy iparvállalatok urai. Ennek a felfogásnak védelmére felhozzák azt, hogy a kölcsön gyors lejárata, liquiditása nagyban befoly az olcsóságra és azt nem kis mértékben elő is mozditja. A távol lejáratu hitelnél a pénztadó elvesziti a lehetőséget arra nézve, hogy a kölcsönadott összeggel egy

bizonyos időn belől rendelkezessék, nem használhatja tehát ki ez esetleg nyiló kedvező alkalmat. A nagyobb kamatlábbal az ezekről való lemondást fizetteti meg a kölcsönadó. E mellett nem is tudván megítélni hosszabb időre azt, vajon a kölcsönző vagyoni helyzete az esedékesség bekövetkezése előtt nem fog-e megromolni, igyekszik magának a sokat emlegetett praemiumot ez okból is kikötni. Ezért a jelzálogilag biztosított tartozás rendszeren drágább, mint a rövid időre szóló váltó s a nem bekebelezett, hosszú időre szóló kölcsön rendszeren csak nagyobb kamatra kapható, mint a bekebelezett hitel.

Mind a mellett nem látjuk megokolva, hogy a gazda, ha ugyanazon föltételeknek veti magát alá, mint más adós, miért ne kaphasson *caeteris paribus* épen oly olcsó hitelt. Ez az esetek többségében ma nincs így. Az olcsó személyes hitel nagy részükre nézve el nem érhető. Az országos Központi Hitelszövetkezet munkája még nem annyira érezhető, mint kívánatos volna. Nem biztosítván egyenlően olcsó hitelt mindenkinek, az állam és a mai gazdasági rend egyes rétegeket előnyben részesít. A pénzpiac változásaitól teszi függővé azokat is, a kiknek érdeke az ellenkező volna. Az egészséges hitelszervezet alapjai azonban már nálunk is megvannak. Csak tovább kell építeni őket.

A hires berlini szövetkezeti pénztár nem egyszer van abban a helyzetben, hogy a hozzá csatlakozott szövetkezeteknek olcsóbb pénzt ad, mint a birodalmi bank az ő clienseinek. Nemcsak azért, mert az állam bőkezősége tetemes pénzt, tudvalevőleg 50 milliót, bocsátott rendelkezésére, hanem azért is, mert emancipálhatja magát azoktól a muló hullámzásoktól, a melyek a pénzpiacot nem egyszer megdrágítják. Ide mi is eljuthatunk és ha az állam s a társadalom azokat a bünöket és mulasztásokat, a melyeket közel négy évtizeden át elkövetett, jóvá akarja tenni, el is fogunk jutni.

Az utat keresni, a melyen ez a cél elérhető, nem is igen szükséges. De reá kell mutatni és pedig a lehető legnagyobb nyomatékkal arra, hogy egy ilyen aránylag kevés, sőt igazában véve semmiféle áldozatot nem kívánó rendszabály milyen áldásosan hatna jóformán egész mezőgazdasági termelésünk fellendítéséhez és mily nagy mértékben megkönnyitené azt a munkát, melyet a jövő politikusai és közgazdáinknak a mezőgazdasági hitel javítása, a földbirtok terheinek apasztása, sőt a meglevő terhek csökkentése körül ki kell fejteni és a melyet, reméljük, meg is fognak becsülettel tenni. Valóban nem tudjuk belátni, hogy az állam miért ne tehetné meg azt, hogy erre a célra egy megfelelő összeget, mondjuk 15—20 millió koronát, ajánljon fel, a mikor ettől a nemzet nagy részének jövője függ.

Ha azonban ezt bármi okból tenni nem akarnák, ha sokalnék egy töredékét annak a pénznek erre a nagy célra, a melyet vicinális és egyéb vasutakra, országház és bizony nem igen produktív célokra bőkezű elődök kiadni nem resteltek, akkor is tudnánk módot, a mely alkalmas arra, hogy az érintett cél megvalósíttassék.

Régi jogosult óhajta a magyar agrárköröknek, olyan, melyért ezeket még csak önzéssel sem lehet vádolni, az, hogy a haza földjét, nyugatnak kedvezőbb gazdasági viszonyai között meggazdagult, felénk gravitáló és nálunk óriási birtokokat vásárló, nagyobbára plutokratikus elemektől megszabadítsák, illetőleg ezek birtokszerzését határok közé szorítsák. Miután pedig ez egyenes tilalom útján a nemzetközi szerződések miatt el nem érhető, a mai viszonyok között legalább annyit óhajtanánk keresztül vinni, hogy a külföldi és külföldön is lakó új földesurak és tőkések, de azok a magyar polgárok is, a kik jövedelmeiket a külföldön költik el, pótlékos megadóztatás alá kerüljenek. Ebből a nemzeti, gazdasági és politikai szempontból egyaránt

megokolt jövedelmi forrásból bőven befolyyna az az összeg, a mit mi a jelzett célra akarnánk fordítani, mert nagyon mérsékelt adótétel mellett is lehetne ezen a címen évenként 1—2 millió koronára szert tenni. Ez bőven elég volna a személyes hitel alapjának dotálására és megvalósítása bizonyos erélyen és jó akaraton kívül mit sem kíván.

A helyzet ismerői tudják azt, hogy habár az Országos Hitelszövetkezetnek állanak olcsó pénzför-rások ma is rendelkezésére, mégis az az alap, a mely-ről mi itt beszélünk, ezeknél sokkal többet érő, mert biztos, nem változó s a pénzpiac pillanatnyi alakulá-sától teljesen független lenne. Pedig ha valahol, akkor épen a földbirtokos osztálynál kell erre végtelenül nagy súlyt fektetnünk.

Ha a földbirtokosság rendelkezésére bocsátható személyes hitel kamatlába még a kis embereknél is azon niveaura fog sülyedni, a melyről elmondható lesz, hogy megfelel a befektetés produktivitásának; ha a szövetkezeti szervezet ki lesz fejtve odáig, hogy a távol faluk népe sem lesz kénytelen nélkülözni a becsületes és nem pusztító hitel áldásait: akkor végre elérkezünk oda, hogy lassanként meg fog szünni az állapot, a melyben a jelzálogos adósságok nagy része személyes természetü okokból ered s a birtokosnak, főleg pedig a kisbirtokosnak szinte lehetetlen oly kölcsönhöz jutni, a melynek visszafizetését csak személyes, azaz gazdasági és erkölcsi erényeivel tudja biztosítani. Oly társadalmak, melyekben nincs személyes hitel, mert a gazdálkodó alany a vállalt kötelezettségek tekintetében nem elég biztosíték, a fejlődésnek magasabb fokára el nem juthatnak. Ellenben a scót *cash credit system*, mely a dolgok súlypontját magába az egyénbe, nem pedig holt reális biztosítékokba helyezi, a melynél reális biztosíték nélkül nyitnak hitelt, azoknak egyező véleménye szerint, a kik vele bővebben foglalkoztak, nem csak a nemzeti

vagyonosodásnak, hanem a *vagyontalan vagy csekély vagyonu rétegek erkölcsi és socialis nevelésének is egyik leghatásosabb eszköze*. A mikor megadja a lehetőséget jó formán mindenkinek arra nézve, hogy az élet harcát a sikerre való kilátással kezdje meg akkor is, ha apától reá a becsületes sziven és munkás kezeken kívül más nem maradt: hatalmas eszközévé lesz a társadalmi békének, mert eltünteti azt a legtöbb keserőséget szülő akadályt, mely az öröklött vagyon hiányában áll, sőt lekötelezi azt, kit ez új társadalmi berendezés segít vagyonhoz, megalégedettséghez és talán hatalomhoz is. Csak ha ezt elértük, akkor közeledhetünk ahoz az ideálhoz, melyet a társadalmi fejlődés legmodernebb és legilletékesebb kutatói a végsőül állítanak oda: mert megteremtettük mindenkire számára, ki azt megérdemli, azt a lehetőséget, hogy az élet harcát a sikerre való kilátással kezdje meg és fejezze be.

A vagyoni egyenlőség álmodozók játéka, melyet elérni nem fogunk soha, de elérni nem is kell. Ha eljutottunk odáig, a miről fent szó volt, becsületes munka után, nyugodtan hajthatjuk fejünket nyugalomra.

Sokaknak ajkán ezek hallatára ott fog lebegni a kételkedő mosoly, hogy mind ez szép lehet a Tweed és a Caledonian Canal között, de nálunk, a gondatlanság és vagyoni fejetlenség országában ilyen komolyan ajánlani már csak azért is alig lehet, mert nem igen fog akadni hitelintézet, mely elég merész volna, hogy ilyen vállalkozásokkal tegye kockára jövőjét. Ezekre az ellenvetésekre nyugodtan azt felélhetem, hogy nem egy azok közül az intézetek közül, a melyekre itt gondolni lehet, ma ennél valóban sokkal kockázatosabb utakon és kevésbé biztos vállalkozásokkal igyekszik jövőjét biztosítani. Mikor nemzetünk gazdasági értékét meg akarjuk állapítani, nem

jogos mindig csak azoknak hibáira gondolnunk, a kik leginkább a felszínen usznak ugyan, de nagyon kevés összeköttetésben állanak azokkal az izzadó és dolgozó rétegekkel, a melyek nem szünő kitartással s bizony nehéz viszonyok között munkálnak a nemzet jövőjén. Nem szabad azt sem feledni, hogy a legutóbbi idők eseményei, főleg pedig a szövetkezeti téren mutatkozó fejlődés mily gazdasági erényeket tár fel még oly rétegekben is, a melyeknél ilyenekre az előtt gondolni sem mertünk. A hiba a vezető rétegeké volt. Abból a tényből, hogy hiányozván a kellő alkalom, ezeket az erényeit a parasztnak nem volt módjában bemutatni, azt következtették, hogy ezek benne nincsenek is meg. A ki azonban hallott valamit azokról az ezrekről, sőt százazrekről, melyek a tengerentulról az aláírt üzleti részek vagy felvett adósság törlesztésére beérkeznek, a ki tudja, hogy a falusi közvélemény mily egészséges nyomást gyakorol azokra, a kik nem állanak a pontosság hírében, a kinek van elég tapasztalata abban, hogy az üzérvilág csalafintái milyen ismeretlenek oda lenn, az kénytelen bevallani, hogy nálunk bőven megvannak azok az alapok, a melyeken okos körültekintéssel még a *cash credit* rendszerét is meg lehet gyökereztetni.

Bankjaink és takarékpénztáraink ép ez idő szerint sokat tudnak panaszkodni a pénz bősége miatt, de mind a mellett akad-e közöttük csak egy is, a melynél a nyereségvágy — másról nem szólunk — elég erős lesz, hogy új ösvényre terelje figyelmüket? Ha nem, az reájuk nézve a legszomorubb.

A falusi népre nézve ennek a kérdésnek megoldása a Országos Hitelszövetkezet kezében van, de a versenyből kizárva mások sincsenek. A feladat oly nagy, hogy ambíciójuknak és heverő millióiknak ezen a mezőn sokan találhatnak jutalmazó foglalkozást. Vállalkozásuk nyomán egy gazdaságilag sokat ter-

melő, erkölcseiben szilárduló, megelégedett népnek kell kélni.

Mindezekben azt hisszük, kellően és eléggé reá mutattunk arra, hogy magának a jelzálogos terheknek csökkentése és az előttünk fekvő kérdésnek megoldása tekintetében mily nagy szerepe van a birtokosság személyes hitelének. Ennek kifejlesztése és kellő alakban nyújtása nélkül ám azzal nem fogunk boldogulni, mert minduntalan oda jutunk, hogy a személyi hitelnek egyes tételei ép úgy mint idáig, ez után is a realhitel formájában fognak kielégülést keresni és találni. Teljesen igaz egyébiránt, hogy a realhitel a hitelnek primitív formája, a melynél az adós személyisége nagyon keveset számít, habár magának a földnek jövedelmezősége mégis csak az ő gazdasági értékétől függ. A földbirtokosság hitelviszonyainak javulása szinte attól az időtől számítható, a mikor a dolognak ezt az oldalát, a személyes hitelnek nagy fontosságát is felismerték s létrejött nálunk a Pestmegyei hitelszövetkezet, Berlinben pedig az a nagy szövetkezeti pénztár, mely rövid fennállása óta ezer meg ezer szövetkezet létesülését tette lehetővé. E mellett még többet erősített meg a nyújtott hitel erejével. Azt hisszük, hogy e pénztár példája nálunk is hatást fog gyakorolni a személyes hitel fejlesztése körül, ép azért kötelességünk reá mutatni, hogy az 1895-ben létesült intézetnek célja a vagyonttermelő középosztálynak hitellel való ellátása a szövetkezetek útján. Mig a birodalmi bank általában szabályozza a pénz forgalmát, ugyanazt teszi a porosz központi pénztár a szövetkezetekre nézve és pedig nem kis eredménnyel. Földadata az is, hogy a terhes realhitelt, megfelelő és olcsó személyes kölcsönnel helyettesitse. Működésének áldásos voltát nem lehet kétségbe vonni s bizonyára nem kis része van ennek abban a szinte csodálatos emelkedésben, mely Németországban észlelhető.

Mig azonban eljuthatunk odáig, hogy a skót *cash*

credit meghonosítását intézeteink mintegy cserébe azért a páratlan prosperitásért, melyben idáig részesültek, komolyan felkarolják, másféle nem önkéntes vállalkozáson alapuló intézkedésekre is lesz szükség.

Nem állok egyedül azzal a felfogással, a mely szerint eddig úgy a jelzálogos, valamint a személyi hitelre vonatkozó intézmények és intézkedések csak kölcsönadót elégíthették ki és rendesen csak ennek érdekeit tartották szem előtt és hogy az eladósulásnak és az ebből eredő bajoknak fő forrása is ebben keresendő.

Ha sikerül ezen változtatnunk, akkor megapadnak az eladósulás veszedelmei. Ugyanezt hangoztatja *Hattingberg**) és az elhunyt német finansminiszter *Miquel* is. Amaz vizsgálatásunkra hozzáfűzi még azt, hogy az osztrák gazdának legbővebb hitelforrása még ma is ép úgy, mint a miénknek a jelzálogos hitel s a folyó számla hitel, melynek Skocia ipara és mezőgazdasága kétszáz év óta annyit köszönhet, Ausztriában ilyen formában egyáltalán ismeretlen. Pedig a terhek-től való szabadulásnak sarkpontja ez, mert az egyén a gazdaság intensívitásának fejlődésével mind kiválóbb factora lesz a termelésnek. Pedig ezt csak a *cash credit system* teszi lehetővé akkor, a mikor megadja a módot a becsületes törekvések kifejtésére.

Intensiv gazdálkodásunk még nem lévén ennyire fejlődve, nálunk a személyes hitel súlya nem olyan nagy, mint nyugat felé. Mind a mellett a jelzálogos hitel rendesen még akkor sem lesz elég a vállalkozó gazdának, ha olcsó és elég bőven van megszabva.

Nem a könnyelműekről beszélek, a kiken semmiféle hitelszervezettel nem segítünk, hanem a jobbak, a munkások és vállalkozókról, akik gazdaságuk emelésén, a jövedelem fejlesztésén kitartóan és odaadó lelkesedéssel fáradoznak. A mennyiben az üzleti élet-

*) II. 261.

nek ezerféle igényeit saját tőkéjükből kielégíteni nem bírják, a mi főleg olyan gazdaságilag az új gazdasági viszonyok között kevéssé kipróbált nemzetnél mint mi kétszeresen kívánatos lenne, kénytelenek a személyes hitelt igénybe venni. A jelzálogos hitel erre sokszor drága, de nem is megfelelő, mert hisz itt csak rövid lejáratu, tehát nem sokára törlesztendő kölcsönről van szó. Az hogy közfelfogásunk ebben még annyira tájékozatlan s a személyes és jelzálog illetőleg reálhitel között alig tesz különbséget, mutatja elmaradottságunkat, de e mellett azt is, hogy habár a formákban megvan is a különbség, a dolog lényegét illetőleg a közvélemény zavara teljesen megokolt azért, mert eddig a mint érintettük a személyes hitel a legtöbbször csak a jelzálog formájában nyerhetett kielégítést. A gazdálkodó egyén maga eltűnt és nem is honorálták, ha mögötte a hypotheka nem állott. A scót folyószámla hitel s a mi helyzetünk, a zenith és a nadir. De ez nem ok a kétségbeesésre, Ausztria nem áll sokkal fölöttünk. A modern gazdasági viszonyok között új nemzet voltunk, mely középkori szokásai és pazarló hajlamaival nem állott a takarékoság hírében. E mellett a kor elkényeztetett és uralkodó gyermeke az ingó tőke, érezve becsét és tudva azt a nagy ráutaltságot, a mely nálunk évek során át uralkodott, kereste a legbiztosabb formákat, a melyek segítségével minél nagyobb mértékben szaporodhas-sék. Ezek között ritkán fordult elő a tisztán személyes hitel realis biztosítékokkal nem támogatva. Maig azonban némileg már változott a világ és kilátás van reá, hogy a változás a közel jövőben még nagyobb lesz.

Nemcsak a mozgó és kamatozást kereső tőke szaporodott fel, történt még más is. Tekintve az ellenőrzés hiányosságát és azt, hogy a nyugati államokban fejlettebb üzleti moral mellett is, fordulnak elő igen nagy visszaélések, reá kell mutatnunk arra, hogy üzleti életünk a kiscelli és hasonló panamáék és pana-

minoktól eltekintve szinte csodálatosan becsületes vonásokat mutat. A betevők a kisebb hitelintézeteknél, hol az alaptőke rendesen nevetségesen csekély, a betétek pedig milliókra rugnak, elég biztosságban vannak. Nagy tőzsdei katasztrófák, leszámítva a külföldről jövő depressziókat az utóbbi időkben nem állottak elő, s mióta a hitelszövetkezetek elterjedtek s a postatakarékpénztár, melyet angol mintára inkább szeretnénk nemzetinek nevezni el, meggyökeresedett, mióta tehát a megtakarítás lehetősége megvan, a nemzet egyes rétegeinek gazdasági fejlődése sok tekintetben igen örvendetes vonásokat mutat. Ez azt bizonyítja, hogy a személyi hitel által kívánt biztosítékok a nemzetnek napról-napra szélesebb rétegeiben csirázanak és fejlődnek ki.

Mindaddig, míg gazdáink akarva nem akarva kénytelenek rövid lejáratu adósságokat is jelzálogilag biztosítani, a mi a kölcsönt természetesen igen megdrágítja, ki lesznek téve az eladósulás veszedelmének. Addig tehát, míg olcsó hitel nem áll rendelkezésünkre a nélkül, hogy azt jelzálogilag legyenek kénytelenek biztosítani, nem lehet arról beszélni, hogy minden feladat meg volna oldva. De a személyes hitelnek megfelelő módon szervezése nemcsak gazdasági kérdés. Erkölcsi sulya talán még nagyobb annál, a mit gazdaságilag neki tulajdonithatunk. Az adós, illetőleg a kölcsönt kérő személye lép előtérbe, jó tulajdonságait csengő pénzben honorálják. Fel kell tenni, hogy már ezért is törekedni fog ezeket öregbiteni. A nemzeti jellem fejlődése szabadabban indul meg, sürűbben fog hajlani gazdasági vállalkozásra. Az üzleti hitelek nem terhelve a földet, az adósságok sulya és talán a záloglevelek tömege is apadni fog. A mivel nagy lépést tettünk a kitűzött cél: a nemzet anyagi felszabadítása felé.

Érdekes, hogy ebben a tekintetben nálunk az egész kis emberek jobb helyzetbe kezdenek jutni, mint azok

a kik fölöttük ülnek; a hitelszövetkezettől az, a ki megérdemli, ma már okvetlenül kap pénzt. Talán még nem eléggé olcsón, talán nem mindig a kért összegben. De a feladat java része már meg van oldva, a kisebbek rendezését meghozza az idő. Ellenben az a kívánság, hogy a takarékpénztári kérdés, mely ezer kis és középgazdára nézve égető, a biztos megoldás felé tereltessek, egy hamar nincsen kilátás.

A sikkasztó Rosenbergekc kiscelli bankjának bukása után a pénzügyminiszter komolyan kezébe látzott venni a dolgot. Azóta azonban évek multak el. Pedig Halász Sándornak a kereskedelmi miniszter megbízásából készített munkája elég szemmel láthatóan fejt ki, hogy más államokkal szemben a szervezés és ellenőrzés tekintetében mennyire elmaradtunk. Ez a tudat azonban a közvélemény kényszerítő nyomása nélkül aligha fogja cselekvésre birni azokat, a kik a cselekvésre hivatottak volnának.

Ennek felkeltéséhez talán valamivel mi is hozzájárulunk, ha ismételjük, a mit már nem is mondunk először, hogy t. i. a személyes hitelnek s a mi ezzel sok tekintetben összevág a takarékpénztárak ügyének rendezése a tehermentesítés egyik főfeltétele, tehát igazán nemzeti érdek. Olcsó és megfelelő formában nyújtott személyes hitel nélkül alig van igazi haladás a gazdasági téren. Nélküle lehetetlen a sokat emlegetett intensivebb termelés. E nélkül pedig a mezőgazdaság nem vehet fel új elemeket és nem adhat új munkáskezeknek kielégítő táplálékot. A gazdálkodók egyénisége nem fejlődhetik oda, ahol állnia kell, ha sikeresen akar megküzdeni a bajok és csapásokkal.

E nagy cél felé tehát érdemes törekedni. A földművelési miniszterium az utolsó időkben nevezetes fejlődésen ment keresztül. Nagy szerepet játszik a külső szerződések megkötésénél, a miről egykor szó sem igen volt. Azonban odáig még mindig nem jutottunk el, hogy a mezőgazdasági hitel előmozdítására valami-

féle szervezettel birna. Bár az okos és célszerű hitel-szervezet a haladásnak minden esetre egyik leglényege-sőbb feltétele, aránylag csekélyebb fontosságu igazga-tási ágakkal szemben el van hanyagolva. Abban a nagy munkában például, melyet az ezredéves kiállítás alkalmából a miniszterium közzétett, a földbirtok hi-teléről jóformán szó sincsen, pedig más különben benne ennél sokkal kisebb jelentőségü kérdéseket igen szépen és alaposan tárgyalnak. Ezen segíteni kell.

Miután bizonyos, hogy nálunk a takarékpénztárak és vidéki bankok még sokáig igen nagy szerepet fog-nak játszani főleg a személyes hitel kielégítése körül, nem lehet mellőznünk azt a kérdést, milyen intézke-dések volnának szükségesek a *takarékpénztárak régen emlegetett reformjánál*, hogy a nemzet gazdasági érdekei érvényre jussanak s a hitelnyújtás kielégítő alapokra fektetessék.

A több mint két évtized előtt megindított és ugy jogi, valamint gazdasági oldalról tárgyalt reform eddig főleg a betevők biztosítása, az alaptőkének, a tartalékoknak, az ellenőrzésnek és ügyvitelnek kérdése körül mozgott. Arra a kérdésre, nem kellene-e a betevőket is részesíteni abból a haszonból, mit az intézetek főleg ezeknek a betéteknek segítségével értek el, a hitelintéze-tek képviselői tulnyomólag nemmel feleltek (*Halász* id. műve 290. l.) s csak *Nagy* Ferenc a későbbi kereskedelmi államtitkár volt az, a ki jónak vélte, ha a takarékpénz-tárak osztalékának maximuma 8%-ban állapittatnék meg. A fennmaradó nyereséget a tartalékalap dotálá-sára s a betevőknek bizonyos részeltetésére akarta for-dítani. Ez a javaslat elfogadás esetén megszüntetné azt a visszás helyzetet, hogy a nyereségben épen azok nem részesülnek, a kinek tőkéjével dolgozott az inté-zet és pedig nem egyszer ennek a tőkének kockázta-tásával.*) Arra azonban, ugy látszik, maga *Nagy* Ferenc

*) *Halász* id. m. 328—329. l.

sem gondolt, hogy mindezekon felül még marad egy nagy megoldatlan kérdés, a mely fontosságban felér mindazokkal, a melyeket jogász-gyűlések, a szak-sajtó és az érdekelt intézetek éveken át több kitarással mintsem eredménynyel tárgyaltak. Ez a nagy feladat nem más, mint hitelintézeteinknek olyan közgazdasági alapokra fektetése, hogy azok a magyar gazdasági életnek mai helyzetében a productiv gazdasági tevékenységnek igazi és nem kifogásolható tényezőivé emelkedjenek nem csupán azzal, hogy üzletvitelük javuljon, a betevők érdekei csorbát ne szenvedjenek, hanem még inkább az által, hogy kamatláb politikájuk mig egyrészt a részvényesek és betevőknek megadná a jogosan várható kamatozást, másrészt olyan lenne, a mely nem űzné a reájuk szorult adózt az eladósodás, sőt talán a bukásba is. A betevők és részvényesek mellett az adósok érdeke hátraszorult, pedig ezek nélkül szárazra jutnak amazok is.

A későbbi miniszterelnök, Tisza István gróf 1888-ban a képviselőházban a magyar hitelintézetek védelmére azt hozta fel, hogy ha drága is a hitel, mit nyujtanak, azért a magánuzsorával szemben az ő feltételeik mégis csak előnyösebbek. Ez kétségkívül igaz és elégséges védelem lehetett akkor, de az-e ma is? Nem érkezett-e el az idő, a mikor fel kell és fel is lehet menteni ettől a nagyon kétes értékű októl, a mi erkölcsileg a szükséges rosznak színvonalára sülyeszi le őket?

Többször utaltunk már arra, hogy az utóbbi időben hazánk legalább a multhoz képest, a mi az ingó főkét illeti, sokkal kedvezőbb helyzetbe jutott. A kamatláb általán véve leszállott. A betétek kamatát még a kisebb vidéki intézetek is, rendesen nagyon hosszú habozás és huzavona után, de kénytelenek voltak leszállítani. Azt, hogy ennek folytán a betétek számbavehetőleg csökkennének, nem igen hallottunk. Egyes intézetek zsiros és régen megszokott osztalékaikat ma

is rendszeresen megfizetik. A betevő tehát alkalmazkodik a változott viszonyokhoz és számol vele, miért ne alkalmazkodnék a részvényes is? Joggal elvárható, hogy ezt megtegye. A betéti és a kölcsönök után szedett kamatláb között azonban a régi bántó ellentét a legtöbb helyen ma is megvan.

A mint fenebb érintettük, a szabad versenynek várt jó hatása a kamatláb leszállítása körül nem volt meg. A betét és a kölcsön után fizetett kamat közötti margónak csökkentése körül, nem fejt ki hirdett üdvös hatását. Ez nem épen megfajthetetlen dolog, mert a szabadversenynek árszabályozó hatása sok esetben felmondja a szolgálatot. Elismerik ezt még a legszabadabb elvű angol közgazdák is. Így híres művének (11. könyv. 5. fejezet) egyik helyén *Stuart Mill* kifejti, hogy tévedés a szabad versenynek általános hatást tulajdonítani. Az árak megszabására ezen kívül még sok más is befoly. Azok számos más tényezőtől is függenek. Több példát hoz fel erre magából az angol gazdasági életből. E mellett felemlíti, hogy a szárazföldön nem nehéz egymáshoz közel fekvő két helyet találnia, hol ugyanazon cikknek ára minden látható és elfogadható ok nélkül nagyon különbözik. Az ok azonban megvan és abban áll, hogy a vevők ezt megszokták, ellene nem támadnak, az eladók pedig szintén nem igyekeznek rajta változtatni. Miért is tennék, ha a fogyasztók meg vannak nyugodva? Így az árak megmaradnak ott, a hol voltak, mert hiszen az eladó önkéntesen nem mond le a reá nézve előnyös árról. Elégséges tőkével rendelkező vállalkozó lenyomhatná az árat és vagyont csinálhatna. De ilyen nincsen. Azok, kiknek volna, inkább ott hagyják tőkéjüket, a hol van, és nem gondolnak azzal, hogy ott az nekik kevesebbet jövedelmez, mint ha itt befektetnék. Így áll be azután az az eset, hogy habár a szabad versenynek jogi akadályja nincs is, az a valóságban még sem lé-

tezik, mert nincsenek, a kik versenyre kelve az áraknak a minimumra való lenyomását idéznék elő.

A szabad verseny hatása csak nagy üzleti mozgékonyság mellett hat. Ez pedig nálunk nincs meg. Közönségünk a kétféle t. i. a betéti és kölcsönkamatláb közötti nagy margót, az alaptőke csekélységét, melyből a bő jövedelem fakadt, megszokott és természetes dolognak vette. Az itt-ott keletkező új intézetek ezen eleinte megkisértették ugyan itt-ott változtatni, azonban ha volt elég betevőjük, az újabbakat már nem részesítették a régi előzékenységekben. A cél nem az olcsó kölcsön, hanem a részvényesek osztaléka és a vezetők fáradozásainak kellő, sőt néha ezen a határon is túlmenő jutalmazása volt és maradt. Altruistikus irányzatok — altruista kukacok, a mint azt a magyar közéletnek egyik valaha szerepet játszott embere kevesebb izléssel, mint merész elvakultságával megjegyezte — nem igen játszottak szerepet és épen ezért a szabad verseny mellett a tőkés javára olyan mozdulatlanság fejtett ki, a mely egyenes ellentéte azoknak az érdekeknek, a melyek a nemzeti fejlődést előidézhették.

Ha ezek így vannak és ha a szabad verseny mellett a helyzet javulását várni már csak azért sem lehet, mert ez a nemzeti érdekekkel ellentétes irányban dolgozik, akkor csak természetes, hogy azoknak, a kiket ez a feladat akár hivatalos állásuknál, akár pedig azért nyom, mert a nemzeti érdekekkel törődnek, más eszközök után kell nyulni és igyekezni a mutatkozó bajokat orvosolni. Javaslataink ebben az irányban meglehetősen egyszerűek.

Figyelman kívül hagyva a reformnak azokat a részleteit, a melyek a betétek biztosítására, a tartalék alapra és ellenőrzésre vonatkoznak, csakis azzal a gazdasági részével akarunk a dolognak foglalkozni, a melyet az eddigi javaslatok erősen elhanyagoltak. Ugy az adós, valamint az általános érdekek szempontjából

jogosult az a kívánság, hogy a személyes hitel révén kihelyezendő összegek kamata s a kölcsönvevő által elért vagy elérhető jövedelmezőség kellő arányban legyen egymással. Persze nem egyes esetekről, hanem csak nagy általánosságról van szó. Az tarthatatlan állapot, hogy oly viszonyok között, a mikor a mezőgazdaság eladósul, a középosztály elpusztul, a kisipar tönkre megy, szóval, a hol a tartós és egészséges fellendülés ritka madár, létezzék egy intézmény, a mely a többiekre támaszkodik ugyan azoktól szivja erejét és jövedelmét, azoknak mégis felette áll, és tőlük egészen eltérő virágzó képet mutat. Nem kívánok lehetetlenségeket. Tudom, hogy a gazdasági élet mozgatóit nem mindig vezetik altruista irányzatok, de azokat, a kik a holnapra is tekintenek, remélem mégis meg lehet nyerni gondolatomnak. Be kell látniok, hogy habár az a mai rendet némileg megbontaná is, végső elemzésben hasznára lesz még a részvényeseknek is, mert az egész gazdasági életet biztosabb alapokra fekteti és ennek keretében nekik is kifogástalanabb és ép ezért a mainál biztosítottabb jövedelmet teremt. Egymagában véve elég számos, de az egész nemzethez mérten mégis csak kevés tagból álló csoportért nem lehet feláldozni a közérdeket.

Lukács László a magyar pénzügyek minisztere a Rosenberg-féle kis-cellai eset alkalmából a szabadelvű körben 1899-ben úgy nyilatkozott, hogy a hitelintézetek részére ellenőrző, de egyszersmind oktató és tanácsadó organumot kell teremtenünk. Erre a fővárosi intézeteknek kell a kormányval egyesülni. Ez gyorsabban segít, mint a törvény. Ha a fővárosi intézetek kijelentik, hogy csak olyan vidéki intézettel maradnak üzleti viszonyban, a mely magát az ellenőrzésnek aláveti, ez a minister szerint elég. Nagy rázkodás nélkül is keresztülvihető és nem okoz bajt ott, hol a dolgok kifogástalanul mennek. Mind a mellett a reform maig sem jött létre, de miután legalább a hitelintéze-

tekkel szemben conservatív minisztertől származik, nekem nagyon kapóra jó, hogy javaslatomat hozzá csatolhassam a nélkül, hogy illoyalitással vagy elfogultsággal vádolhatnának.

Kisebb és középhitelintézeteink évtizedek tanusága szerint annyiban nem oldották meg feladatukat, a mennyiben az adós érdekét szem elől tévesztve, főleg a részvényesekre gondoltak. A betét és kölcsön kamata közötti távolság rendesen igen nagy, ennél fogva a kölcsön drága volt. Gazdaságilag tehát a legtöbb esetben káros, romlást és új adósságkötést von maga után. A mai pénzviszonyok között annyival megokoltabb, hogy ezen változtassunk, mert világos, hogy különben sem a kivándorlást csökkenteni, sem a középbirtok szétbomlását meggátolni, sem pedig gazdasági életünket egészséges alapra fektetni nem leszünk képesek. A kölcsönök a helyett, hogy támogatnák az adóst, megrontják, sőt el is pusztítják.

Ezen a szabad verseny negyven év tapasztalata szerint a mi viszonyaink közt segíteni képtelen. Kötelessége tehát az államnak lépni fel a közérdek védelmére.

Ezt megvédheti, ha oda hat, hogy a fővárosi hitelintézetek, persze ezek élén az osztrák-magyar bank is, csak azokat az intézeteket honorálják bizalmukkal, a melyek tekintetbe véve az általános érdekeket, rendezkednek be és olyan kamatpolitikát folytatnak, mely a mi viszonyaink között méltányos és nemcsak hasznot ad a betevők és részvényeseknek, hanem kielégíti a kölcsönzők jogos érdekeit is. Az a haszon, a mi ezen felül van, ugy is uzsora számba megy, gazdaságilag nem jogos, mert a kölcsönző szorultságának kihasználásából ered. Ily módon hitelintézeteinknél oly nagy elv jutna érvényre, mely kiemelné őket abból a nem mindig kényelmes helyzetből, a melyben ma vannak és a melyből őket sem a sajtónak nem egyszer gyanus szemhunyása, sem

pedig igen hatalmas összeköttetések nem fogják ki-segíteni. Ez alapra állva olyan eleven és értékes tényezőivé emelkednének a nemzet gazdasági életének, a melyre büszkén hivatkozhatnánk, mint az okos gazdasági politika, a nemzeti érdekek felvilágosult és áldozni is tudó tényezőire. A mellett, hogy egyrészt a nemzet tetemes részére nézve a pontosság, rend és üzleti élet iskoláivá emelkednének, más részt a leg-fenköltebb nemzeti érdekeknek is tudatos őrei maradnának. Reájuk kellene bizni, hogy válasszanak a mai állapot között, a mely egyébiránt akkor, a midőn a takarékpénztárakat még Anglia is ellenőrzés alá helyezi, sokáig tartani semmiképen nem fog s a között a reájuk nézve okvetlenül megtisztelő helyzet között, a melyre utaltunk s a melybe némi, de nem is nagy áldozat árán könnyen eljuthatnak.

Ha azonban hiába valónak bizonyulna a vára-kozás s az intézetek vezetőinek ildomosságába vetett hit, akkor más eszközökhöz kell nyulni. A pénzügyi miniszter kösse ki egész egyszerűen mindazoknál az intézeteknél, a melyeket a pénztári készletekkel szokott boldogítani, hogy ezek csakis olyan bankokat stb. támogassanak, a melyek a fenti tekintetben ki-fogás alá nem esnek. Támogassa azt a mozgalmat, mely községi takarékpénztárak létesítésére irányul.

Ezek mellett szükség esetén helyezzen súlyt a törvényhatóságiakra is. Szükségesek ezek nem csupán a közgazdaság és emberséges kamat, hanem az adminisztratio szempontjából is. Az a néhány ilyen célzatu takarékpénztár, mely nálunk Fiumében, Nagy-Kőrösön, Nagy-Bányán és Földesen működik, kitünően bevált, mert a községi kiadásokra igen tetemes fedezetet juttat. Igaz ugyan, hogy az adósok érdekeire nem igen voltak figyelemmel. Az ujonnan létesiten-dőknél azonban kell, hogy ez is cynosurául szolgáljon.

A mozgalmat egész közvéleményünknek fel kell karolni. Tudjuk, hogy ez nálunk, hol a dolgozó és

megtakarító rétegek a létező intézeteknél jó formán mind érdekelve vannak, nem fog könnyen menni. Ha azonban nyereségre dolgozó intézeteket fölös számban még ma is lehet alakítani, miért ne volna lehetséges olyanokat is teremteni, melyeknél a közgazdasági fejlődés kifogástalan menete s az administratio érdekei az irányt adók? Az hisszük, hogy a főváros példája, mely e téren elől akar járni s a már meglevő községi intézetnek eredményei, ha ismerni fogják őket, serkentőleg hatnak majd, főleg a mai deficités időkben, hol a városoknak, de a megyéknek is ugyan utánna kell nézni, mivel tömjék be a táguló nyílásokat. És végre is el kell jönni az időnek, a midőn a nemzeti érdek nem lesz kénytelen meghuzódni a hivalgó önzés előtt. Az új idők közeledését sokan érzik már ma is, még többek előtt nyilik meg a megváltás a közel jövőben.

Nem szabad feledni azt sem, hogy a legközelebb reformálandó szövetkezetek kétségkívül nagyon erős és nagyon eredményes versenyt fognak megindítani, a helyzetüket még mindig a régi elvek szerint kizsákmányolni akaró takarékpénztárak ellen. Szóval ha a közvélemény kitart, nemsokára elérkezünk oda, hogy intézeteinknek, ha nem önként, akkor akaratuk ellenére is alkalmazkodni kell a lassanként változó helyzethez. Nem is szükséges egyéb, minthogy néhány a fentebbi elvek szerint dolgozó intézet alakuljon s a községek és törvényhatóságok ezeknél helyezték el a tőküket. Ezek aztán javítólag és szabályozólag fognak közrehatni és elérjük azt, a mire a szabad verseny idejében hiába vártunk, a követelt kamatláb és a befektetés vagy vállalkozás révén várható haszon között megszűnik a mai kiáltó aránytalanság. Ehez azonban nemcsak önzetlenül működő hazafiak, hanem mindig éber s a saját érdekein örködő olyan közvélemény kell, melynek van ereje a közjónak minden körülmény között érvényt szerezni.

Meg kell e helyen emlékeznünk még arról is, hogy az O. M. G. E. kebelében már régóta folynak a tárgyalások a középirtokosság javára és általa alapítandó hitelegyletek érdekében. Ezek létrejötte csak idő kérdése és az o. m. bank szervezeti szabályainak módosításától függ. Erről alább bővebben szólnunk.

VI.

Javaslatok.

Ez általánosabb természetű észrevételek után átmehetünk annak vázolására, miként volna nézetünk szerint az a szervezet megteremtendő, a melynek segítségével el lehetne érni azt, hogy legalább jövőben a magyar föld terhei arányban álljanak jövedelmével, másrészt pedig lehetővé tétessék a nagyon is terhes adósságoknak átváltoztatása csekélyebb kamatozásuakká. Nagy organikus változásokat nem kívánok, sőt inkább igyekezem beleilleszteni terveimet a meglevő keretekbe, fel akarom használni és fejleszteni a meglevőt, nem csupán azért, mert szerintem így könnyebben célhoz érünk, hanem mert egészen bizonyosnak látszik, hogy a kipróbált szervezetek és erők munkája több sikert ígér e nem könnyű feladatoknál, mintha olyanokat akarnánk igénybe venni, a melyeket még meg kell teremteni és kipróbálni. — Pedig sokan gondolnak erre, sokak szeme előtt lebeg, ha nem is épen állami, de az államnak nagy mértékű támogatásával létesítendő új intézet. Magam részéről ezt szükségesnek nem tartom és pedig azért, mert ilyen formában az államra további nagy feladatokat róni sokféle okból nem akarok. Véleményem az, hogy a meglevő szervezetekkel, ha ezeknek bizonyos könnyítésekkel nyújtunk, jórészt elvégezhetjük azt, a mi egyelőre ezen a téren várható, e mellett megnyitva a további haladás útját, előkészíthetjük azokat a változásokat, a melyek az első követelmények megvalósítása után szükségeseknek fognak mutatkozni.

Bármilyen hézagossnak bizonyult is eddigi hitel-szervezetünk, bármilyen képtelen is volt az adós szempontjából a vele szemben támadó igényeknek megfelelni, azt nem lehet tagadni, hogy mai helyzetünk, a leszálló kamatlábbal és mind kulánsabb, előzékenyebb hiteladókkal a multhoz képest nagyon sokkal javult. Azt nem remélem, hogy szemben az önző érdekekkel, egy csapásra ki tudnók vinni azt, hogy az egész hitelszervezetet, mely ma mint hajtó erőre nagy részben a haszonra és osztalék szerzésére támaszkodik, megváltoztatván, rövid időn belül áttérhessünk arra az állapotra, a melyben a nyereség vágya jelentékeny szerepet játszani immár nem fog s a kölcsönt adó intézetek be fogják érni azzal, hogy a kezelés költségei nekik megtéríttessenek. Meg lehet, sőt meg is kell azonban nyitni már azokat az utakat, a melyek ebben az irányban felfelé vezetnek és lehetővé kell tenni azt, hogy közvéleményünk kellő felvilágosítást nyerjen arról, milyen célok felé kell törekednie, ha a magyar földnek immár nem tagadott eladósulásán segíteni akarunk.

A feladat egyike a legnagyobbaknak, melyek magyar politikus és közigazda előtt nyilhatnak. Gazdasági súlya túlhaladja azoknak legtöbbikét, a melylyel közvéleményünk foglalkozik. Politikai jelentősége nem kisebb ennél. Arról van szó, hogy azokkal a milliókkal szemben, melyek a magyar földet birják és művelik, véget vetve a mai helyzetnek, érvényt szerezzünk az igazság követelményének. Biztosítsuk nekik az őket jogosan megillető részt a jövedelemből és ez uton azon ősök szellemében járva el, kik a gazdasági függetlenséget a politikai szabadság feltételének tekinték, nyitva tartjuk a haladás utját a nemzet előtt.

Nincs ország, melyben az egyeseknek sokszor ne lenne oka a jogos panaszra. A jognak és igazságnak kifogástalan uralmat biztosítani még sehol sem sikerült. Mind a mellett a jognak és igazságnak ez a

harca az érvényesülésért a különben nagyra hivatott nemzetek fejlődését nem igen akasztja meg, sőt eleme és föltétele az emelkedésnek. Veszedelmessé a helyzet ott válik, a hol ezek a jogos törekvések a nemzeti élet tág mezőin nem bírnak érvényesülni. Ha a gazdasági téren, a mi itt szemünk előtt lebeg, a legerősebb és legkiterjedtebb rétegek munkája nem elég arra, hogy részükre a szabadságot és függetlenséget a becsületes munka révén biztosítsa. Ez nagy socialis és gazdasági igaztalanság, melynek eredménye kifejezésre jut a társadalom hézagos fejlődésében és megköti a nemzet politikai emelkedését. Az előadottak után nem lehet kétség az iránt, hogy e tekintetben hol állunk.

Bizonyos, hogy sokáig a nemzeti érdekek legfőbbjeinek erős sérelme nélkül e helyzet el nem viselhető. A kárt és bomlást, mit okoz, erős nemzetek is nehezen bírják el. A gyengébbeknek meg épen létét fenyegeti. Ez a tudat lassanként beleszűrődött a nemzeti lelkiismeretbe és kezd hatást gyakorolni a jobbak elhatározásaira. Ereje szaporodóban van. Feladatunk, hogy ezt a helyzetet a nagy cél érdekében kihasználjuk. Sőt ez kötelességünk is, mert megeshetik, hogy különben elkészénk. A viszonyok ma sokkal kedvezőbbek, mint voltak előbb bármikor. Kedvezőbbek politikai tekintetben, de gazdaságilag is.

A megszorodott ingó tőke, miután kénytelen vele, kezdi kevesebb haszonnal is beérni. Sőt az agrariusok támadásai folytán lassanként hajlik arra, hogy a kamatozáson túl számoljon a nemzeti élet másféle követelményeivel. Szemben a mutatkozó s elmérgesülő bajokkal a kevésbé tisztán látók is arra a meggyőződésre jutnak, hogy „*valamit tenni kell*“, azaz a régi irányokban haladva kockára tesszük a haladást és ezzel a nemzet jövőjét.

Az általános érdekek szemben egyes csoportok és rétegek törekvéseivel sürgősebben követelik az érvényesülést mint valaha. Az altruisticus törekvések

ereje azonban még mindig nem elég fejlett ahhoz, hogy szemben az akadályokkal egy csapásra keresztül tudnók vinni a mai helyzetnek oly irányu reformját, melyben a kölcsönvevő érdekeit is kellő figyelembe részesítik s a hézagoss gazdasági politika által előidézett szorultságot ki nem használják. Épen ezért tartózkodom a gyökeres ujításoktól és lehetőleg figyelembe veszem az eddigi alkotásokat s igyekezem azokra támaszkodni. Megnyitva a javulás utját remélem, hogy az ideterelt gazdasági energia kivájja és megbőviti a neki nyitott medret.

Javaslataim hármass irányban mozognak. Az első csoportba tartozók az olesó, nyugodt s rendkívüli eseteket kivéve föl nem is mondható *jelzálogos kölcsönöket* akarják hozzáférhetővé tenni a gazdának, főleg pedig a kiscgazdának. Ez uton nemcsak azt érhetjük el, hogy a drága, nem kellő formában nyujtott és e mellett bármikor való felmondás miatt öt örökösen fenyegető kölcsönöktől szabadul meg, hanem azt is, hogy az ekként mobillá lett tőkék más mezőkre térve át, ott több jónak forrása lehetnek.

A második részben azt fogjuk vázolni, mi volna a teendő a *személyes hitel* körül, nehogy ennek rendezetlensége megsemmisitse mindazt, a mit a realhiteelnél életbeléptetett javításokkal elérhetünk.

A harmadik csoportban foglalkozni kívánok azokkal a feladatokkal és tehermentesítési módokkal, melyek a *vételári hátralékok* és betáblázott *örökrészek* révén előálló eladósulás ellen nyujthatnak orvoslást. Ez külön fejezet tárgya lesz.

Nem ringatom magamat alap nélkül való illusiokban. Érzem, hogy javaslataim nem fogják kielégíteni a gyökeres és gyors átalakításokat kívánókat. Azok, kik valami állami tehermentesítő bankról és ennek kapesán uj kölcsönökről álmadoznak, csalódva fordulnak el tőlük. Azt azonban nehezen fogják elvitatni, hogy mélyebbre menőleg karolják föl a kérdést mint

azok, a melyeknek szerzői csak is a paraszt birtok megmentéséről beszélnek s ez által elárulják, hogy a kérdés velejéig nem is hatoltak. Nemcsak a parasztbirtokról, nemcsak a realhitelről kell beszélnünk. A középbirtok sorsa sem jobb a parasztokénál, a személyes hitel megjavítása nélkül pedig a realhitelnek bármilyen megjavítása sem vezet célhoz. Általános, az egész nemzeti hiteléletet átkaroló reform az a mi előttünk lebeg és különös, hogy ezért már eddig is támadások tárgya voltunk. Bűnünkül rótták fel, hogy nem csupán a kisbirtokkal gondolunk, hanem a középbirtok terhein is akarunk könnyíteni. Mintha amaz e nélkül elérhető lenne.

Közel félszázados munkásság eredményeként mégis csak eljutottunk oda, hogy megvannak azok az alapok, e melyekre fektethetjük azt az alkotmányt, a mely hivatva lesz a magyar nemzet létalapját, a földbirtokot az elporladástól megóvni. Van három intézetünk, a melyek közül még a legkisebb is igen jelentékeny positioival dicsekszik. Ezek nem a magán-haszon, nem a részvényesek érdeke, hanem a köz szempontjai szerint működnek. Ha ezt nem tennék, hűtlenek lennének azokhoz a célokhoz, a melyek érdekében létesültek. Mind a három intézet állami ellenőrzés mellett dolgozik, az államnak közvetlen bár igazán nem nagy arányu közreműködése mellett létesült s megbízhatósága kifogástalan. A két első, a *Magyar Földhitel-* és a *Kisbirtokosok földhitelintézete* csakis a realhitelt műveli, ellenben az *Országos Központi Hitelszövetkezet* főleg a személyes hitel kultiválása végett alakult. Gondot fordított ugyan eleitől fogva a jelzáloghitelre is, de csak utóbb igyekezett ennek nagyobb arányokat és olyan szervezetet adni, mely őt közelebb hozta az amortisatiós hitelt nyújtó intézetekhez. Mind a mellett működése ebben az irányban, a mint már érintettük, még mindig szűk határok között mozog s kibővítésre szorul. Ezeket az intézeteket szándékozom a reál-hitel

javitása végett tervezett actionál nem annyira kiinduló pontul venni, mint inkább felhasználni, hogy elveinknek szemben a részvényes, tehát nyereségre dolgozó vállalatokkal érvényt szerezzenek.

Mindenik el van készülve reá.

Csaknem egy időben, ezelőtt 2—3 évvel az első két intézet kifejezte elhatározását, hogy üzletének körét kitágítsa, nevezetesen olyan szervezetet teremtsen, a mely mellett a kis emberek érdekeit az eddiginél nagyobb mértékben művelhesse. Ugyanebben az időben a harmadik, *Országos Központi Hitelszövetkezet*, felhasználni óhajtva azt az igen becses hálózatot, mely a szövetkezetek képében nála megvan, életbe léptette az amortisatiós kölcsönöknél azokat a reformokat, melyekről már szólottunk s a melyeknek célja az volt, hogy a falusi szövetkezetek tagjainak hosszú lejáratu törlesztéses kölcsönöket adjon. Ez üzleti ág azonban részben a szövetkezetek vezetőinek csekély mozgékonyasága miatt még nem ment kellően előre. E mellett a viszonyokat ismerve, merjük azt állítani, hogy a lassu fejlődés főleg annak tudható be, hogy a paraszt ritkán tud megbarátkozni azzal, hogy birtoka jövedelmét vagy annak egy részét 32—50 évre lekösse. Csak rövidebb időre hajlandó ezt önként megtenni. Rábeszélés és kellő felvilágosítás nélkül nem látja be, hogy az ötven évre elosztott teher könnyen elviselhető, ellenben 4—5 évre összevonva elpusztulásával járhat. Így van ez nem csak mi nálunk, hanem még Ausztria és Németországban is.

Az eddigi tapasztalatok azonban mutatják, hogy jól szervezett agitáció mellett megyen a dolog. Sajnos, hogy ma még e tekintetben a nemzetiségi célokat szolgáló és hasznot vadászó intézetek állanak elől.

Más irányban sem haladt úgy előre a dolog, a mint várni lehetett volna. A Magyar földhitelintézetnek az az ajánlata, melyre többször hivatkoztunk nem részesült abban a fogadtatásban, melyre méltán igényt tart-

hatott volna. Pedig javaslatainak megvalósítása nem kívánt volna nagy áldozatokat és e mellett sokakat menthetett volna ki abból a hinárból, a melybe nem egyszer saját akaratuk ellenére jutottak.

A telekkönyv és katasteri birtokiv díj és bélyegmentes kiadása, a bekebelezési és kötvénybélyeg elengedése, a visszafizetési részleteknek a közadók módjára való behajtása nem olyan lehetetlen dolog, hogy ha ezek fejében a kis birtok is olcsó kölcsönhöz jut, ezeket megadni ne volna lehetséges. A Földhitelintézet előterjesztésének azonban van még egy más nevezetes pontja, a melyben azt kívánja, hogy az állam felügyelete alatt álló alapok és alapítványok és az összesített árvapénzek a kibocsátandó záloglevelekbe fektetessenek be. Ezek az árvapénzek, folytatja az előterjesztés, ma is jó részben jelzálogos kölcsönökre vannak kiadva s így bár drágábban, de ugyanazt a célt szolgálják, mint a miről most szó van. E mellett a javaslat elfogadása esetén az árvapénzek kifogástalanul és biztosan lennének elhelyezve s a visszaélések és veszteségek ellen biztosítva.

Mind ez igaz de a javaslat ellen mégis számos észrevétel hozható fel.

Az árvapénzek centralisálása ugy gazdasági, valamint socialis szempontból is nagy nehézségekbe ütközik és kifogásokra ad okot. Ideálunk az, hogy a félretett tőkét lehetőleg ott alkalmazzák, hol azok termettek. Szaporítsák annak a területnek productivitását, mely őket szülte, növeljék első sorban annak az országrésznek vagy megyének, sőt falunak jólétét, a melynek határai között termettek. Ezzel a fenti kívánság sok részben ellentétben áll. Azt hisszük azonban, hogy lehetne olyan módot találni, a mely mellett az, a miről szó van, kívánalmaink sérelme nélkül keresztül vihető lenne. Ki kellene ugyanis azt mondani, hogy az árvapénzek első sorban az illető

megye vagy város birtokosainak tehermentesítésére volnának felhasználhatók.

Ez nézetünk szerint olyan formán volna keresztül vihető, hogy az árvapénzek és egyéb e célra felhasználható alapok a kisbirtoknak a megye vagy város területén munkába vett tehermentesítése arányában lennének az illető intézetek zálogleveleinek vásárlására fordítandók. Ez kiengesztelné azokat, a kik nem tudnak megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy az árvapénzek és megyei alapok más törvényhatóságok érdekében vonassanak el termő földjüktől. Más részt pedig reá utalná a hitelintézetet a vidéki érdekeltséggel való együttes működésre.

Ezek kapcsán fölmerül az a követelmény is, hogy nem volna-e jó, sőt nehezen mozduló közvéleményünk ébren tartása végett szükséges is országrészek vagy pedig megyék szerint állandóan működő bizottságokat szervezni azzal a feladattal, hogy ezek ne csak mint a központi intézet véleményező szervei működjenek, hanem állandóan figyelemmel kísérik ezen a téren a fejlődést. Ezek mellett önálló javaslatok tételére nem csak jogositva, hanem egyenesen hivatva is lennének.

Fel fogják hozni ez ellen azt, hogy erre nem rendelkezünk elégséges erővel. Azt azonban nem szabad felednünk, hogy az utolsó időkben e tekintetben a helyzet nagy mértékben javult. A hitelszövetkezetek vezető elemeiben oly támaszunk van ma, a minő előbb nem volt és meg van adva a lehetőség arra nézve, hogy ezekből alakítandó helyi bizottságok oly munkát végezzenek, a mely mig egyrészt a tehermentesítésnél igen becses, más részt pedig a résztvevőket gazdasági tudás és tapasztalatokhoz segítve, hozzá fog járulni ahoz, hogy társadalmunknak még alsó rétegeiben is elterjedjenek a józan gazdasági elvek és altruistikus törekvések. A munkának dárabosabb és nehezebb részén ma, a mikor csaknem kifogástalanul az ország-

nak minden részében közel kétezer szövetkezetünk működik, már túl vagyunk. A mi még reánk vár, bizonyára nem könnyű feladat és óvatos körültekintést igénylő, de éppen nem lehetetlen vállalkozás. Meg kell ezt csinálni nálunk már csak a gazdasági és szociális nevelés szempontjából is, mert így érhetjük el, hogy a falusi demokracia vezető elemei tisztában lesznek céljaikkal és megszokják az altruistikus munkát akkor is, mikor tágasabb körök érdekeiről van szó, vagy a mikor falubelijük érdekeit kell szemben idegen érdekekkel érvényre juttatni. Ezen hálózat organumainak azonban nemcsak a Földhitel Intézet, hanem az Országos Központi Hitelszövetkezet és talán a Kisbirtokosok részére is kellene dolgozni. Az elsőre nézve ebben a tekintetben nem merülhet fel semmiféle ellenvetés, hiszen ezek a szövetkezetek éppen ennek az intézetnek tartozékai. Ellenben a kisbirtokosokra nézve nehezebb a helyzet.

A *Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetét* létesítő 1879. évi XXXIX. t.-c. kimondja azt, hogy az intézet „mezőgazdasági előleg egyletekkel“ áll kapcsolatban. Feladatát ezekkel kellett volna végezni. Ebből azonban a mint már említettük, nem lett semmi és pedig az igazgatóságnak még 1881-ben kelt jelentése szerint azért nem, mert a 80-as évek elején oly nagy volt a pénzbőség, hogy a hitelreszoruló és csak némileg is hitelre érdemes birtokosok hitelszükségletét minden fáradság nélkül és aránylag jutányosan fedezhette. Másrészt azért lett sikertelen ezen a téren minden törekvés, mert csak nagyon szórványosan találkoztak egyes vidékeken oly férfiak, akik biztosíthatnák a vállalkozás sikerét. Ezért nem lehetett az előleg egyleteket megalkotni.

Ez a megokolás azonban helyt nem áll és igazán keserű érzelmeket költ fel az akkori vezetők tudása és lelkiismeretessége tekintetében az az állítás, hogy

20—25 év előtt nálunk oly nagy volt a pénzbőség, a mely lehetővé tette a jogos hiteligenyeknek jó és olcsó uton való kielégítését. Ma sem vagyunk itt, de hol voltunk 1881-ben?*)

Sokkal inkább elfogadható okok azok, melyeket Imrédy Kálmán, az intézetnek jelenlegi vezetője 1892-ben megjelent, s a hitelszövetkezetekről szóló szakértelemmel és éles logikával irt művében felhoz. E szerint a keret volt rossz, a melyben az előlegegyesületeknek, vagy röviden szövetkezeteknek létesülni kellett volna. Ez áll, mert 100 koronás, heti egy koronával befizetendő üzletrészek, kiszabott hitelmaximum, 3—4 hónapos váltóhitel és annak kimondása mellett, hogy mástól kölcsönt venni nem szabad, lehetetlen volt a boldogulás. A belépés a tagra nézve tényleg azt jelentette, hogy elég hitelt az egylettől nem fog kapni, azonban mégis azt kívánják tőle, hogy lemondjon arról a jogáról, hogy mástól vehessen kölcsön. Ebben a dologban szinte csodálatos, hogy az igazgatóság idézett jelentése mást mond, mint Imrédy, valószínű-

*) Egyik napilapunk 1904. évi március 2-iki számában találjuk a következő adatokat: Egy gazda, kinek birtoka két telekkönyvben van felvéve, terhes adósságainak törlesztése végett 800 koronát akar felvenni. Be kell szerezni a telekkönyvi adatokat, a kataszteri birtokívet s községi bizonyítványt. Ez kerül 8 koronába. Ha ez alapon a kölcsönt megszavazzák, töröltetni kell az előző terheket s ennek megtörténtét igazolni. Bélyegek, illetékek, hitelesítés, azonossági bizonyítvány s a telekkönyvi kiadmányok költsége kitesz 16 kor. 66 fillért. Ha a záloglevelek árfolyamánál nem nagyobb is a levonás 2.5%-nál, ez 800 koronánál is 20 korona. A közvetítő nem sokat kapott, ha 2%-nál, azaz 16 koronánál nem megy tovább. A költség tehát idáig, az ügyvédi díj és a bekebelezési illeték nélkül 60 kor. 66 fillér. Ehez járul még az is, hogy mire a bekebelezés megtörtént, az első terminus rendesen lejárt. Az intézet tehát az első részletet levonja, úgy, hogy a kölcsönvevő 800 korona helyett alig kap többet 690—700 koronánál. Miután azonban ez az állapot az idegen közvetítők beavatkozásának s az állami illetékeknek köszönhető, amazok kiküszöbölése és emezek leszállításával segíteni könnyű. A konversiora vonatkozó törvények már úgy is kimutatták az utat miként?

leg csak azért, mert a *quieta non movere* elvére támaszkodva, az alapszabályokat elítélni nem akarta. Tényleg a régi hasznavehetetlen tervezetet mással nem is kísérelték meg helyettesíteni. Az egyetlen kísérlet ebben az irányban Imrédy munkálata, a mely azonban szintén nem birt soha a megvalósulás stádiumába jutni. A kisbirtokosoknak szánt, ezek javára létesített intézet tényleg a középbirtokosoké lett s csakis az utolsó évben bocsátkozott le a kisbirtokosságig és pedig, úgy tudjuk, anélkül, hogy ebből kára lett volna, sőt üzlete azóta nagyon fellendült.

A főintézettel kapcsolatos vidéki szövetkezeti hálózat azonban még ma is hiányzik, habár annak szükségét maga Imrédy Kálmán a meggyőződés teljes erejével hangoztatta. Némileg megérthetővé teszi ezt az Orsz. Központi Hitelszövetkezet létesülése, a mely már-már az egész országot behálózván az ő falusi szövetkezeteivel, csaknem mindenfelé leköti a meglevő erőket. Másrészt azonban bizonyos, hogy a kis kölcsönök csak akkor adhatók olcsón, a központi intézet vezetői csak akkor alhatnak nyugodtan, ha kapcsolatban vannak oly hálózattal, mely őket munkájukban segíti, támogatja és magában egyesítve a falu javát, biztosítékot nyújt arra nézve, hogy a félrevezetések és a rosszhiszeműség ki lesz zárva.

Alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy úgy a Magyar Földhitelintézet, valamint a Kisbirtokosoké is igen szívesen venné igénybe a falusi hitelszövetkezetek támogatását, illetőleg munkáját. Ezt sem csodálni, sem pedig rossz néven venni nem lehet. Ez a kívánság a dolog természetéből folyik és ha nem jelentkezett idáig határozottabban, annak oka véleményünk szerint alkalmasint az, hogy az O. Kp. H. Sz. maga is művelvén a jelzálogos hitelt, nem sok kilátás volt és van reá, hogy az általa teremtett és vezetett hálózatot szívesen engedné át más intézetek céljaira. Mind a mellett e tekintetben a megegyezés lehetősége kizárva

nincs és ha az érdekelt tényezők akarják, bizonyára létre is fog jönni. Ebben az esetben a szóban forgó intézetek egyetértő működése s az állam részéről adandó nagy áldozatot épen nem kívánó kedvezések mellett nagyobb arányokban fog megindulni a tehermentesítés munkája, főleg ha a fentieket még néhány alább vázolandó intézkedéssel elégítenők ki.

Szabadjon azonban ezt megelőzően egy kitérést tennem. Reá kell mutatnom arra, hogy sokaknak és pedig nagyon irányadó férfiaknak véleménye szerint a jelzáloghitel művelése nem is való oly intézetek kezébe, melyek a személyi hitellel foglalkoznak és annak kielégítését főcéljukul tüzték ki. Végső elemzésben ez teljesen igaz is. Csakhogy vannak bizonyos dolgok, a melyeket figyelmen kívül hagyni nem szabad. Egyetlen ugrással a fejlődésnek utolsó és legfelsőbb fokára jutni nem lehet. A közbeeső fokokat szintén meg kell hágnunk. Az a hitel, melyet vidéki, többnyire kis takarékpénztáraink adnak, minden hiánya és hibája mellett is jobb, mint az, mit a hitelkereső a magános, nem egyszer uzsorás kölcsönadótól kaphat. Az O. Kp. H. Sz. kölcsönei is ma még mindig drágák szemben a befektetés révén várható produktivitással, de végtelesen üdvösek szemben azokkal, a melyekhez a paraszt a szövetkezet előtti időkben juthatott. Így ha elismerjük is azt, hogy az ideális álláspont az, a mely szerint a jelzálogos hitel részére külön intézetek létesítendőek, másrészt állítom, hogy a mi viszonyaink között még nem érkezett el az az idő, a melyben arra az álláspontra helyezkedhetnénk, hogy mindaz, mi ezen ideálon alól marad, figyelemre sem méltó. Nem szabad azt sem feledni, hogy például az osztrák-magyar bank, a mely jegykibocsátó intézet, évtizedek óta ezen a téren mily becsületes munkát végez. Ezenkívül van még egy dolog és ez az Orsz. Közp. Hitelszövetkezet kölcsöneinek, sőt egyáltalán az összes magyar jelzálogos hiteleknek természete.

Az a különválasztás, melyet a tudomány a hitel egyes fajtáinál keresztülvitt, a személyes és reál, a váltó és kötelezvényre adott vagy betáblázott és talán még törlesztéses és hosszú lejáratu kölcsön között, a gyakorlatban elmosódik s a kölcsönök meglehetősen tarkaságban keverednek egymással. A törlesztéses kölcsön első forrása nem egyszer egy teljesen személyes természetű hiteligény és kénytelen kelletlen reá kell mutatnunk, hogy a magyar jelzálogos kölcsönök tetemes része is nem beruházó vagy ameliorationális, hanem személyes hitel, a mely csak azért bujt a jelzálogosnak formájába, mert hitelszervezetünk fejletlen s a kölcsönadók egyébben, mint a föld jövedelmében nem láttak teljes biztosítékot. A személyes hitel tehát igazában véve nálunk csak kis mértékben van meg. A tisztán személyes természetű adósságok mihamar felveszik a betáblázás formáját, úgy, hogy a személyes hitelre alakult intézet is mielőbb eljut oda, hogy a reálhitelt kénytelen művelni. Már most aztán az igazán nem nagy különbség, vajon ez a reálhitel rövidebb vagy hosszabb időre szól-e. Az elvet legalább semmi esetre sem érinti.

Magam részéről abban a véleményben vagyok, hogy O. Kp. H. Sz.-nek haladni kell azon az uton, a melyre lépett és amortizációs jelzálogüzletét, a mainál nagyobb keretekre kell kiterjeszteni. De törekedni kell arra is, hogy olcsóbban adhassa őket. Miután azonban a másik két intézetnek az ő szövetkezetei révén nagyon jelentékeny szolgálatokat tehet, találni kell valami olyan expedienst, mely mig egyrészt az O. Kp. H. Sz. fejlődését ezen a téren is biztosítaná és megmentené attól, hogy tisztán más intézetek közvetítője legyen; lehetővé tenné annak a garázdálkodásnak kiirtását, melyet ez idő szerint élelmes ügynökök nemcsak a kölcsönvevők, hanem a kölcsönadók rovására is szeltében üznek. Nagyon fontos dolog ezeknél a kölcsönöknél, hogy azokat az adósok teljes ér-

tékben kapják. A kis emberek ugyanis nem tudnak megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy nekik kevesebbet adjanak annál, a minnek visszafizetésére, kötelezve vannak. Némi jó akarat és vesződség mellett ezt elérni nem lesz lehetetlenség. Az ügy érdeke követeli, hogy ez meg is történjék.

Ki kell jelentenem egyéb iránt, hogy a nevezett három intézetnek semmiképen nem óhajtának monopoliumot biztosítani. A munka, melyet végezni kell, oly nagy és sokoldalú, hogy ezt tenni szinte lehetetlen is. Az állam által adandó bélyeg-, illeték- és portomentességet, vagy e helyett megfelelő kárpótlást megadandónak vélem mindazoknak az intézeteknek, a melyek a törvény, illetőleg a kormány által kiszabandó föltételeknek a kamatláb és a kölcsön módjai tekintetében eleget tesznek. Ez élénkíti a versenyt és sarkalni fogja a résztvevők munkáját.

Azt az elvet kívánom kibővíteni és elfogadni, mely az 1881. évi LXX. t.-c.-ben van foglalva s a mely szerint az intézeti kölcsönök conversiojánál bélyeg és illetékmentesség biztosított. Ez uton kell lehetővé tenni azt, hogy a földet terhelő adósságok hosszú lejáratu törlesztéses kölcsönökké formáltassanak át. E tekintetben főleg a magán, rövid lejáratu és uzsorás kölcsönök kiküszöbölésére kell nagy gondot fordítani, a mit eddig a törvényhozás megtenni elmulasztott. Sőt a pénzügyi közigazgatási bíróság az idézett törvényt megszorítólag úgy magyarázta, hogy az illetékmentesség nem vehető igénybe akkor, ha a conversió nem a kamatlábra, hanem csak a mellékjárulékok könnyítésére szorítkozik.*)

A fentiek rendkívül mérsékelt és ép ezért könnyen teljesíthető kívánságok. Külföldön radikálisabb intézkedéseket tartanak szükségesnek. Így például *Dade* a német gazdatanácsnak nálunk is ismert titkára leg-

*) P. ü. közig. bíróság 14. sorszámú döntvénye.

utóbb Berlinben tartott előadásában a gazdák realhittel kielégítését kizárólag a közjogi állással bíró intézetekre akarja bízni. A magánhitelezőknek a végrehajtás jogát sem akarja megadni. Ez vonatkoznék a személyes hitelre is, a melyek kielégítésére csakis a szövetkezetek lennének hivatva.

Bizonyos az is, hogy a magyar postatakarékpénztár félretett milliói nagyobb szocialpolitikai és gazdasági feladatot teljesítenek, ha a kisbirtokra támaszkodó záloglevelekbe lesznek fektetve, mint a mai elhelyezési mód mellett. Kis emberek megtakarítása, szolgáljanak tehát kis emberek felszabadtására. Ezen túl mindent meg kell tenni, hogy a zálogleveleknek a belső piac minél nagyobb mértékben megnyitassék.

De ezeknek a javaslatoknak sikerében csak úgy bízunk, ha teremtünk oly organumot, mely a hiteltnyújtó intézetek mellett állva szünet nélkül figyelemmel kíséri az actió menetét és azt a közfigyelem ébrentartásával elősegíti, a kölcsönök felhasználását pedig ellenőrizni törekszik. Jól vezetve ilyen intézmény nagy dolgokat hozhat létre és kell is, hogy létre hozzon.

A napi élet változatai között állva kísérelje figyelemmel a magyar föld és birtokosainak hitelére vonatkozó mozzanatokat. Tegyen javaslatokat arra nézve, hogy egyes vidékeken, szemben az elharapódzó uzsoarával a nép gyámoltalanságából kifolyólag, milyen praeventiv intézkedések lennének esetleg szükségesek már az adósságok kontrahálásánál.

A hitelnek az egész gazdasági életre kiható nagy fontosságát s a magyar földbirtok tehermentesítésének nemzeti jelentőségét ma már alig tagadhatja valaki. Alig tehető tehát az ellen jogos kifogás, hogy ez az általunk javasolt intézményben külsőleg is kifejezésre jusson s egy a tehermentesítés eszméinek épségben tartására hivatott s ezen örökös organum létesíttessék. Ennyit más, sokkal csekélyebb fontosságú igazgatási ágakra nézve az állam már úgy is régen megtett.

A fentiekben túl ennek az intézménynek feladata volna az is, hogy a hitelszövetkezetek szaporítása a mainál nagyobb arányokat öltön. A serkentés és sarkalás, ha valahol, akkor nálunk igazán helyén van.

A pénzt, mi ennek az intézménynek fenntartásához szükséges, adni kellenne a konverzionál érdekelt intézeteknek és a független jelleg megóvása végett kis részben az államnak is. Különösen nagy feladata nyílnék ebben a tekintetben, hogy a kölcsönadó intézetek kellően ellenőrizzék a nyújtott kölcsön felhasználását és ügyeljenek arra, hogy a vagyonttermő célokra kért és kapott összeg másra ne fordítottassék. A könnyelmű elemek megmentése nem a mi feladatunk. Működéséről és az elért eredményről adjon ki évente jelentést, mely részévé lehetne annak, mit a kormány a közállapotokról évente közöl.

Ha ily módon meg lesz is adva a lehetőség, hogy a gazdák a mainál olcsóbban jutván hitelhez, a birtok értékének feléig, sőt talán ennél fölebb is, nem szabad azt a véleményt táplálni, hogy az előttünk álló feladatot megoldottuk. Épen ellenkezőleg. A további kölcsönök már, akár betáblázottak ezek, akár pedig olyanok, a melyek ezt a formát ölthetik föl, kell hogy kiváló gondoskodásunk tárgya legyenek. Különben kevés okunk lesz a dicsekvésre, mert a törlesztéses kölcsönök után sorakozó adósságok rendszeren a terhesebbek és így könnyen semmivé teszik azt a könnyítést, mit amazoknál elértünk. Tönkre teszik az adóst, még ha első helyen törlesztéses olcsó kölcsöne van is. Ezen sok felé, különösen Németországban az *eladósítás korlátozásával* akarnak segíteni, mely kötelezőleg volna kimondandó.

Az ilyes irányu intézkedés azonban alig vezet célhoz. A szabad rendelkezést erősen megszorítja ugyan, de nem nyújt biztosítékot arra nézve, hogy a jelzálogos kölcsönöknél megkötött gazda a mutatkozó szükségét nem fogja-e terhesebb személyes hitellel

fedezni? Ép ezért én ezt a rendszabályt nem tudnám helyeselni. Azonban az Országossal kapcsolatosan működő hitelszövetkezetek kényszerítő és korlátozó intézkedések nélkül is képesek arra, hogy ezt a kérdést tagjaikra nézve kielégítően rendezzék. Adhatnak reálhitelt a birtok értékének feléig, vagy ha jónak látják, ennél fölebb is. Ezen felül módjukban van a további jogosult igényt kielégíteni, sőt ez kötelességük is. Ma is csak a nyújtott kölcsönök kamatlába tekintetében lehet ellenük kifogást tenni. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az adós az utánjárásnál mennyi időt és kiadást takarít meg akkor, ha falujában kapja a kölcsönt, a nagy kamat miatt támasztott szemrehányás sulya megapad, sőt el is tűnik. E mellett bizonyos, hogy a folyton erősülő központ is képes lesz kölcsöneinél a jövőben a kamatot még inkább csökkenteni, főleg ha megnyeri az államtól azt, a mit jogosan kívánhat. Ha pedig a falusi szövetkezetek erősödve, a betétek szaporodnak, az ügyviteli kiadás, mely főleg a kezdet nehézségei miatt itt-ott még igazán nagy, szintén leszáll, a községi hitelszövetkezet az utánjárás elmaradásánál beálló megtakarítást is figyelembe véve, kétségkívül a legolcsóbb pénzforrás lesz a jóra való parasztra nézve. Az adós ott megkaphatja, a mire szüksége van. Ki lehet tehát mondani, hogy máshoz ne menjen.*)

Az utóbbi évek munkájának köszönhetjük, hogy mindez nem délibáb, nem ábránd immár, hanem élő valóság és könnyen elérhető eredmény, a melynek megvalósításán annál inkább kell küzdenünk, mert a

*) Miként volna a szövetkezetek munkája a középbirtoknál s a gabnaértékesítésnél tovább fejleszthető, arra nézve becses gondolatokat találunk György Endrének ide vonatkozó dolgozataiban:

A középbirtokos hitele és a szövetkezeti raktár kérdése, továbbá *A gazda ingó hitele és a szövetkezeti gabnaértékesítés*, mely a Gazdaszövetség tanácskozásának eredményeit is tartalmazza. Mindkettő 1902-ben jelent meg Budapesten.

leginkább szükséget szenvedő, a legbünösebben elhanyagolt osztály, a kisemberek javáról van szó. De itt az utolsó idők nagy haladása mellett is sok a hézag és a teendő.

Az ország községeinek alig több mint fele az, melyre a hitelszövetkezetek működése kiterjed. Pedig kevés az olyan falu, melynél ne volna rá szükség. A többieket a tájékozatlanság, az ujtól való félelem és önző érdekeken kívül, rendszeren az tartja vissza az Országos keretébe lépéstől, hogy hiányoznak a szövetkezet okos vezetéséhez szükséges erők. Hiányoznak nem csak ma, hanem valószínűen fognak még sokáig. Pedig az orvoslásra égetően szükség van, mert a mint az alábbi adatok mutatják, épen a legszegényebb megyékben kevés a hitelszövetkezet. Azok, melyek e tekintetben bizonyítékul hozhatók föl, a központi intézet 1903-ra szóló jelentése szerint a következők:

Árvában, Liptóban, Turóc és Sárosban nincs egyetlen hitelszövetkezet sem. A.-Fehérben van 5, Beszterce-Naszódban 3, Fogarasban 2, N.-Küküllőben 7, Szepesben, Zólyomban 1—1. Sopront, Mosonyt, Szebent nem emlitem, mert ezek más szempontok alá esnek. Olyan vármegyék is mint Hont, Gömör, Pozsony nagyon gyér számú szövetkezettel dicsekedhetnek. A gyümölcsöző munka tehát még ebben az irányban sincsen befejezve s a sokféle mutatkozó közönbösségnek letörésére az Országosnak magának kell megtenni a kezdő lépéseket.

Nagy nemzeti célokért létesült. A kis emberek gazdasági létét kell erősítenie. Ez azonban sokszor activ fellépést kíván s a szövetkezeti eszme terjesztését követeli olyan helyeken is, hova az maig nem hatott el. Ebben a tekintetben az Országos előtt még tág mező áll s bizonyos, hogy a Sárosban, Liptóban felhalmozódó amerikai milliókkal szép munkát lehetne

végezni. Ezzel azonban a vezetésre alkalmas férfiak hiányát nem pótoltuk. Másként kell segíteni.

Nagyobb beavatkozást biztosítani a központnak. Ez azonban természetesen csak addig tartana, amíg a falu megéredik az önkormányzatra. Állana pedig a javasolt intézkedés abban, hogy a szóban forgó szövetkezeteknél a szövetkezeti könyvvezető (ügyvivő) a központ által rendeltetnék ki. Ez lenne felelős nem csupán a pénztár és a könyvvezetésért, hanem a vezetés irányáért is. Hatáskörébe természetesen nemcsak egyetlen szövetkezet tartoznék. Fizetését, a meny-nyiben ez az évi nyereségből meg nem térülne, fizesse a központ, a melynek aztán az állam azt a néhány ezer koronát, mely e címen fölmerül, megtérítené.

Soha ennél becsületesebb kiadást nem tehetne. A mi pedig a gyámkodást illeti, arra nézve csak annyit mondunk, hogy itt főleg tót, oláh és ruthén községekről lenne szó, a melyek ebben a tekintetben rendesen nem szoktak érzékenyek lenni. A nagy gazdasági és socialis eredményen pedig egy percig sem lehet kétkedni. Ép ezért nem látunk okot, mely a föladatnak csak halasztását is megokolhatná.*)

A javasolt kedvezések megadása s a három, szóban forgó intézetnek egyetértő és harmonicus működ-

*) Szükségesnek látszik e helyen megjegyezni azt, hogy az abszolút módon kormányzott Bosnia parasztsága Kállay gondoskodásából kifolyólag kedvezőbb helyzetben van, mint a mienk. Ott ugyanis az erre reászorulóknak fölsegítésére, valamint a gazdasági érdekek támogatására járásoként segítő alapokat létesítettek tartományi hozzájárulással, pótdadók és önkéntes adományokból. A kezelést a kerületi előljáró végzi egy bizottág támogatása mellett, mely a közigazgatásnak és az egyes felekezeteknek képviselőiből alakul. *A kezelés költségeit a kincstár fedezi.* Az utólag fizetendő kamat nem lehet több 6%-nál! A kölcsönöket csakis arra lehet fordítani, a mire adva voltak. *Mikuli* udvari tanácsosnak kijelentése szerint, ki az ide vonatkozó adatokat rendelkezésemre bocsátani szives volt, ez alapok rendkívül jó hatással működnek. Az árverések Bosniában ritkák.

Az alapok vagyona 1903 év végén 3,205.000 K volt, a tartalékok 235.000 K-ra rugtak.

dése, valamint az Országosnak olcsó pénzzel való ellátása és szervezetének a fenti módon való kiegészítése mellett, főleg ha más intézeteket sem zárunk ki egyelőre kellően gondoskodva lenne a kisbirtokosokról úgy a real, valamint a személyes hitel terén. A ma is folyó konverziók megszapornának s az innen kiszoruló drága pénz másfelé lenne kénytelen beruházást keresni. Az olyanféle záradékokat pedig, a melylyel élelmes intézetcskék ma mind sűrűbben kötik meg az adóst a melyek értelmében egy bizonyos időn át a konverzió ki van zárva, egyenesen semmieknek kellene kijelenteni. A socialis és gazdasági érdek e javaslatot kellően megokolja.

Ha ez intézkedések életbe lépnek, az intézetek részére gyakorlandó ellenőrzés mellett megapadnának a könnyelműen kötött kölcsönök és a nép nagy tömegére nézve az uzsora megszűnnék. A hitelszövetkezet focusává válnék a falu gazdasági életének, a melyből a közhasznú tevékenységnek új, eddig nem is sejtett ágai fakadnának, megtermékenyítve a nemzeti életnek ma még siváran álló mezőit is és erőt adva a fejlődni kezdő falusi democratiának.

Azonban ha mindez bekövetkeznék is, a mi némi erély mellett semmiképen sem lehetetlenség, még mindig nincs megadva az, vajjon mi történjék azokkal a *középbirtokosokkal*, a kiknek az érték feléig nyújtottak nem elég realhitelt s a kik újabb személyes termésetü kölcsönökre vannak utalva?

A kérdésnek ez a része nem a legkönnyebb, mind a mellett azt hisszük, hogy az eddigi helyzettel szemben nagy lesz a javulás, ha a kormány, illetőleg az osztrák-magyar bank nyomása alatt egyes intézetek beérik a jogos haszonnal és nemcsak a részvényes, hanem a kölcsönző érdekeit is figyelembe tartják. Ezek is fognak 20—25% erejéig nyugodt törlesztéses kölcsönöket adni s hajlandók lesznek a személyes hitelt méltányos kamat mellett kielégíteni. Ha ezt egyes he-

lyeken a részvényes vállalatok meg nem tennék, a halyzet sanálása a községi hitelintézetek föladata lesz. Ha egyéb nem, akkor a szivósan folytatott agitáció egyes intézeteknél egyengetni fogja a *cash credit* meghonosításának utját is. Egészséges tervnek találjuk egyébként azt, melyet az *Országos Magyar Gazdasági Egyesület* tevékeny igazgatója Forster Géza már a német gazdasági tanács titkárának Dadenak javaslatát megelőzőleg igyekezett megvalósítani, mely szerint a középbirtokosok a személyes hitel kielégítése végett szövetkezetté tömörülve közvetlenül a jegybanktól szereznék meg a szükséges összegeket. A terv, mely csak formai akadályok miatt nem birt megvalósulni, nagyon érdemes a támogatásra, tetemes könnyebbséget jelentene a közbirtokosokra nézve és előkészítené felszabadulásukat.

Szerinte az Országos Magyar Gazdasági Egyesület a szövetségbe lépett gazdasági egyesületeknek tagjai részére a személyes hitel kielégítése céljából alakítja a hitelszövetkezetet. Ez mindenütt fiókot állíthat, hol az osztrák magyar banknak fiókja van és legallább 50 tag jelentkezik. A birtokvásárlásra szolgáló és hosszú lejáratu hitel adása a szövetkezet körébe nem tartozik. Tag csakis olyan birtokos lehet, a kinek van legalább 150 holdja, vagy olyan bérlő, a ki legalább 300 holdon gazdálkodik. Minden igénybe vett 10.000 kor. hitel után legalább egy 200 koronás üzlet-rész jegyzendő. A benyújtandó váltónak legalább 500 koronásnak kell lenni. A szövetkezet a hitel mértékének megállapítása végett az o. m. bank fiókjai mellett vidéki választmányokat alakít, a tagok váltóit ellátja saját girojával és leszámítoltatja az O. M. banknál. Magának a bank kamatlábánál 1%-kal nagyobb kamatot számíthat, mi a költség fedezésére és a tartalék-alap növelésére szolgál. Az üzletrészek után oly kammat fizetendő, mi a központi bank kamatlábának

megfelel. A szövetkezet élén a tagok által választott 12 tagu igazgatóság áll.

Az agrárkörök el vannak határozva, hogy ezt a tervezetet a bankszabadalom megújításánál fel fogják eleveníteni, illetőleg oda fognak hatni, hogy a megújításnál a bankstatutumon olyan változtatások történjenek, melyek a vázolt organismus működését lehetővé fogják tenni.

Mielőtt ezt a fejezetet lezárnók, reá kell mutatnom arra, milyen a hivatalos körök állásfoglalása ebben a kérdésben.

Lukács László pénzügyi minister a képviselőháznak 1904. évi március 22-én tartott ülésében kijelentette, hogy a kisbirtokosok terheinek könnyítése tárgyában az a véleménye, hogy itt más ut és mód nem lehetséges, mint a társadalmi, az állam segítségével és támogatásával, felhasználva azokat az intézményeket, a melyek eddig is és most is ezzel a kérdéssel foglalkoznak és jövőben is sokkal nagyobb mértékben fognak foglalkozhatni.

Ez tehát nem elutasító álláspont, mert elismeri az actio jogosultságát. Hasonló alapon állva fejtegette ide vonatkozó nézeteit gr. Tisza István miniszterelnök 1904. évi június 30-án tartott képviselőházi beszédében, a mikor utalt arra, hogy a tehermentesítés körül mily szép és hasznos föladatot végezhetnének vidéki takarékpénztáraink. A módot, amint ezt megvalósíthatónak tartja, magunk részéről módosítás nélkül nem tekintjük ugyan elfogadhatónak, de magunk is oly szerepet szántunk ez intézeteknek, a mely közgazdasági eredményekben erősen meghaladná a mult időkét és biztosíthatná a vezetőknek nemcsak a részvényesek háláját, hanem a jövő nemzedékek elismerését is. Talán ez is érne valamit. Ha ma talán még nem, akkor holnap valószínűleg. Mert tudniok jó lesz, hogy a gazdasági élet legujabb fejlődése még a hitelnegyjűtésnél is megköveteli az erkölcsi szempontok érvé-

nyesülését, azaz az *ethisálást*. A önzés megszűnt, vagy meg fog szünni a kizárólagos rugó lenni. Azok, a kik ezt tagadják, szándékosan vagy tudatlanul, de tévednek. Vegyék csak figyelembe, hogy maga a magyar állam, a mely e tekintetben épen nem vezet, mégis mennyire szakított máris a régi, önzésen és kizáróan a verseny szabadságán sarkaló politikával, a mióta cselédpénztárt alapít, iparfelügyelőségeket szervez, rutthenek és székelyek érdekében külön actiót indít. A borhamisítókat üldözi, sőt az uzsorások munkáját is megnehezíteni szándékozik. De ne is gondolják, hogy ez a munka megakadhat. A kivándorló hajók sajnosan nagy forgalma, az elpusztuló birtokosok ezrei folytonos memento, mely ezt lehetetlenné teszi, hacsak be nem valljuk azt, hogy kiveszték nálunk az önzetlen hazafiak és kötelességtudó államférfiak. Ennyire pedig még sem vagyunk. Hitelintézeteink tehát a saját érdekükben is jól teszik, ha a viszonyokhoz képest igyekeznek megváltoztatni politikájukat.

A munkát azokkal a javaslatokkal, melyeket idáig előadtunk, befejezettnek természetesen nem tekinthetjük. Javaslataink megvalósítása esetén új feladatok előtt fogunk állani. De a dolog nehezebb részén túl leszünk, mert az elért siker új lelkesedést fog önteni a csüggedőkbe. Biztos alapot kölcsönöz hitelrendszerünknek és ezzel megteremti a fejlődés lehetőségét a gazdasági életnek oly mezőin is, a hol az ma ki van zárva.

Javaslataim elfogadása esetén meg vagyok róla győződve, egyetlen érdek sem szenved sérelmet, sőt nyerni fognak még azok az intézetek is, a melyeknek jövedelmezőségét a tervezett reform egyelőre csökkentené. Biztosítjuk nekik a jövőt, a szolidabb fejlődést és a társadalom részéről jövő elismerést. Ez önzertes hazafiak és jellemes emberek szemében érni fog legalább is annyit, mint a némileg megapadó haszon. Ki fogjuk segíteni nemzeti életünket abból a kevésbé megtisztelő helyzetből, a melyben ma tényleg van.

A kizsákmányolás helyébe polgári jutalom, a kölcsönadók érdekeinek egyoldalú dédelgetése helyett a kölcsönvevők érdekének figyelemmel tartása is járul. Gyümölcsözővé válik a nemzeti munka, mert biztosak alapjai s a becsületes erőfeszítések jutalma el nem marad.

Igy fogva fel a kérdést, itt nem csupán pénzügyi vagy a gazdasági feladatokról van szó, hanem olyanokról, melyek erősen befolyásolják a nemzet erkölcsi fejlődését és politikai sulyát is.

A mint ezekből kivehető, javaslataim éppen nem radikalisek. Nem megyek odáig a meddig elment Horánszky Nándor a későbbi kereskedelmi miniszter 1901. augusztus 26-án Szepsiben tartott beszédében s utána egy másik tüzes hazafi*) a kik az eladósulás megakasztása és a tehermentesítés lehetővé tétele végett a meglévő adósság átváltoztatására a kibocsátandó záloglevelek részére állami garantiát s az árfolyamkülönbszetnek állami fedezetét, továbbá a közterheknek a kis birtokosok szerény jövedelmével való összhangba hozatalát kívánták. Nézetem szerint az állami biztosíték tökéletesen felesleges, mert a jól fundált zálogleveleknek meg van és meg lesz a maguk piaca, de az állami garancia nem is tudna olcsóbb kamatlábat teremteni, mert az állami adósságok kamata sem kisebb, mint a zálogleveleké. A mi a közterhekre vonatkozó kívánságot illeti, ehhez hozzá csatlakozunk és ki is fejtettük fennebb ennek igen nagy fontosságát. Az árkülönbszet fedezése helyett pedig az államnak módjában van más, sokkal hathatósabb módon segíteni elő ezt a nagy fontosságú kezdeményezést.

Azt hisszük, hogy az általunk előadott módon lehetővé lesz téve egyrészt a terhes adósságoknak ala-

*) Ugron Zoltán. *Követeljük állami közbenjárást a földhitelmizériák orvoslása körül.* Pozsony 1902. Megjelent az ottani gazdasági kongresszus alkalmából.

esonyabbra való átfordítása, másrészt apadni fog a hitelszükséglet. Ennek folytán olcsóbb lesz a pénz és meg lesz adva a lehetőség úgy a realhitelnek megfelelő formában, valamint a személyes hitelnek jogos mértékben való kielégítésére nem csupán a kis, hanem a középbirtokosságnál is. Ezt némelyek nem egészen érthető és semmi esetre sem elfogadható okokból ez actió keretéből ki akarták zárni, mintha nem szorulna reá a segítségre, vagy mintha elporladása kisebb fontosságu volna a kisbirtokosság eladósodásánál. Nem egyoldalú segítsérről, nem állami alamizsnáról van itt szó, hanem arról, hogy a gazdasági politika évtizedes hézagai orvosoltassanak és a gazdaosztálylyal szemben elkövetett bűnös mulasztásokat végre is helyre hozzuk. Ez az egyoldalúságot és egyes rétegek meg nem okolt előretolását eleve kizárja.

Ezek után a közvetlenül megoldandó feladatok után át kell térni azokra, a melyek hosszabb előkészületeket kívánnak. Ezek hatása nem fog gyorsan mutatkozni, azonban még sem csekélyebb fontosságúak azoknál, a melyekről itt eddig szó volt.

VII.

További teendők.

A magyar hitelszervezet átalakítása és kiegészítésére vonatkozó fejtegetésünk lényege az, hogy jövőben a közérdekeknek e téren nagyobb mértékben kell kidomborodni, mint eddig történt. Az elkopott, hitelvesztett manchesterizmust, mely e téren feladatát megoldani nem bírta, a nemzeti érdekeknek és altruizmusnak kell kiszorítani. Ezek vezetése mellett kifogástalanabb lesz a fejlődés, mint a milyenné vált az önzés uralma alatt. Hiszszük és reméljük, hogy ez be fog következni és pedig nem csak azért, mert a mai állapotok sok tekintetben tarthatatlanok, hanem azért is, mert nyugat irányadó népeinél az altruizmus és a kisemberekkel törődés válik lassanként a kor uralkodó eszméjévé.

A változás erősen mutatkozik immár nálunk is és nem is sok kell, hogy teljesen szakítsunk azzal a felfogással, mely az ingó tőke urait és a szolgálatukban dolgozókat felmentvén minden felelősségtől, melyel eljárásuk járt vagy járhatott, legnagyobb ellensége lett a társadalom nyugalma és békéjének. Így nem nagy figyelemben részesíté a nemzeti törekvéseket sem. A nem korlátolt versenyben az lesz az ur és marad felül, ki a munkabéreket lenyomva, erkölcs-telen eszközöktől vissza nem riadva, a legolcsóbban bír termelni. Ez azonban a társadalom erkölcsi standardjének leszállítását vonja el nem kerülhetőleg maga után. A *laisser faire*n alapuló verseny, melyet erkölcsi

tekintetek nem kötnek, idézheti elő egyesek vagyonosodását, teremthet virágzást, felszabadítva a birvágy és kapzsiságnak előbb lekötött vagy legalább korlátozott erőit, de nem lehet a társadalmaknak vezető elve hosszabb időn át azért, mert végső elemzésben nem más, mint annak a barbár felfogásnak maradványa, melyben az erő erővel, sokszor erőszakkal állott szemben és a mely visszavonhatlanul az *absolutismusnak utját egyengeti*. Ez a mindinkább erősödő meggyőződés domborul ki azoknak az íróknak műveiben, a kik leginkább képviselik a modern irány ideális törekvéseit.*)

Ennek a felfogásnak nyomása alatt változni kell annak a gazdasági és hitelpolitikának is, mely a magyar földet, annak művelőit eddig oly súlyosan nyomta és a melynek nagy része van abban, ha nemzeti haladásunk hézagossá és nem egy irányban visszaesést is mutat. A régi barbár felfogás ott, hol a pusztá erő még imponál s a hol az önzésnek még hódolnak, tartja magát már azért is, mert azok, a kiknek gazdasági hatalmát az új irány felülkerekedése veszedelmesen fenyegeti, mindent megtesznek arra, hogy uralmukat legalább meghosszabbítsák. De lehetetlen fel nem ismerni és még nehezebb eltagadni, hogy ezzel szemben az új irányok ereje nő, befolyásuk terjed. A végső csaták kivéve ugyan még nincsenek, de a döntő mérkőzés már eldőlt s a kik olvasni tudnak azokból az eseményekből, melyek nyugaton történtek, tisztában vannak azzal, hogy a régi meggyőzések helyébe újak, amazoknál kifogástalanabbak léptek és alakítják át a keresztyén nemzetek gazdasági és socialis politikáját.

Ezekhez a törekvésekhez kell csatlakoznunk, ha a jövőről és a haladásról lemondani nem akarunk. Ma ez még talán reánk nézve nem bir a kényszerűség

*) Benjamin Kidd. *Principles of Western Civilisation*. London, 1902. 455. l.

jellegével. Még módunkban van kitolni a választás pillanatát és haladni a régi ösvényen. De a belátóbbak előtt kell, hogy már ma is tisztán álljon az, hogy a haladás és a nemzeti érdek a régi politika gyors megváltoztatását követeli. Új kötelességek vállalásában rendesen sem az egyesek, sem pedig a tömegek nem szoktak nagyon előljárni. A gazdasági életnek vázolt fejlődése azonban nem hagy kétséget az iránt, hogy itt mégis tenni kell és ma, a mikor a nemzeti újjászületés küszöbén állunk, több a kilátás a sikerre, mint valaha volt. Ebben a nézetben és meggyőződésben csatolom a fennebbiekhez még a következő fejtegetéseket.

* * *

Tárgyalnunk kell itt azt az érintett, de kelően ki nem fejtett kérdést, vajjon a földbirtok eladósodásánál mily szerepet játszanak nálunk az ugynevezett *vételári hátralékok*, továbbá azok a betáblázott követelések, melyek *örökösödési* osztály révén terhelik úgy a birtokot, valamint annak tulajdonosát.

Nem emlékezünk, hogy nálunk valaki ezzel behatóan foglalkozott volna. Pedig abban az esetben, ha bebizonyul az, a miről a német szakírók panaszkodnak, hogy az eladósulás főleg ebből a két forrásból ered, akkor, ha az eladósulás forrásáról lesz szó, erre lehetetlen lesz figyelemmel nem lenni nálunk is.

A vételárakból eredő hátralékok emelkedése vagy csökkenése a gazdasági élet általános irányára vihető vissza. Az emelkedésnek évei, a melyek szükségszerűen költik ki az optimismust és hajtják az embereket vásárlásokra, üzemük kiterjesztésére, rendesen sok birtokcserével s e révén a vételáraknak fokozódásával, így nagyfoku eladósulással járnak.

Ez egészen természetes. A föld emelkedő ára rendesen oly eseményekkel, a nemzet gazdasági életének olyan fejlődésével kapcsolatos, a mi alkalmas arra, hogy rózsás reményeket költsön az optimismusra

kevésbé hajló gazdáknál is. Az ár emelkedését, habár lehet egészen más körülmények eredménye is, rendszeren a belső érték fokozódásának tudják be. Látják, hogy sokan birtokokat vagy parcellákat adva és vásárolva nagy haszonra tesznek szert. Kezdek remélni, hogy okos körültekintéssel és némi vállalkozó szellemmel ők is ezek közé a szerencsések közé juthatnak. Szóval igyekeznek a haszonból a maguk részét kivenni. Ebben az irányban elindulni nem nehéz. Igaz ugyan, hogy rendszerint igen kevésnek van annyi pénze, a miből a kikötött vételár fedezhető volna, de a fellendüléskor nem igen kell sokat gondolkozni, hol vegyék a még szükséges tőkét. Ezek a pénzbőségnek, sőt az inflationnak évei is. A hitelintézetek nem aggodalmaskodnak, sőt inkább a miatt vannak zavarban, miként kamatoztassák a reájuk bizott tetemes összegeket. Ilyen viszonyok között nem is épen súlyos feltételek mellett nem nehéz kölcsönt adni. Csoda-e aztán, ha kecségetve mások példája s elcsábítva a kölcsönkötés könnyüségé által, a gazdáknak nem csekély része erejét meghaladó vállalkozásokba fog, adóságokat köt?

Ezenkívül van még egy ok, mely nálunk ezt a folyamatot nagyon erősíti. A múlt század második felében a nyugati piacokkal létrejött szorosabb kapcsolat folytán a föld termékeinek ára nagy mértékben emelkedett. Ez az emelkedés a budapesti kereskedelmi és iparkamarának a bécsi 1873. évi közkiállítás alkalmával készített s hazánk nyers terményeinek ártörténetéről készített nagy munkálata szerint a búzánál 1819—1868-ig 136, a rozsnál 204, az árpánál 1164, a zabnál 144, a tengerinél pedig 179% volt. A kendernél, szalonnánál, zsírnál hasonlóképen igen nagy. Vegyük ehhez a vasutak kiépítése folytán az ország egyes részeiben még inkább fokozott telekárakat és az általános rózsa felfogást a jövő alakulásáról, mely társadalmunkat elfogta, előttünk áll a helyzet képe. Ennek

nem utolsó vonása készség adósságot csinálni s a jelen érdekében lekötni a jövőnek még reményeit is.

Azután következett a börzeválság. A pénznek halatlanságára megdrágulása. Később a mezőgazdasági termékeknek az amerikai verseny folytán beállott árcsökkenése. Csoda-e aztán, ha az optimizmus az ellenkezőbe csapott át? A vételárak hátralékát és ezek kamatait a legtöbb esetben csakis új kölcsönökkel lehetett fedezni. Ez azonban a bukást csak eltolta, de elhárítani ritkán volt képes.

Arra nézve, mennyi az ezen címen keletkezett s a földet sújtó teher, statisztikai adataink maig nincsenek. Ez könnyen érthetővé lesz, ha szem előtt tartjuk, hogy a földbirtoknál nem a föld belső értékének, hanem más okoknak eredményeként jelentkező áremelkedést nálunk nem nézték bajnak, sőt éppen ellenkezőleg a haladás jelének tekintették. Az, mit Sering állít,*) hogy a pusztító mezőgazdasági válság végső oka a nagy telekárakban van s az ezek folytán szaporodó birtokváltozásokból és örökösödési osztályok alkalmával keletkező adósságokból ered, nálunk keveseknek jutott eszébe, arról pedig szó sincs, hogy a köztudatba átment volna.

Itt tehát a feladatoknak újból egész tömege nyílik azok előtt, a kik a helyzeten változtatni akarnak. Fel kell deríteni, a mennyire ez statisztikailag lehetséges, vajjon a földet terhelő adósságok mily mennyiségben erednek a jelzett forrásból? Milyen e téren a fejlődés iránya s ebből folyólag a kilátás a jövőre? Csak akkor, ha e tekintetben lesznek támpontjaink, térhetünk át arra, miként orvoslandó a baj. Az hogy a törlesztéses kölcsönöknek és a spekulatív vásárlások csökkentésének nagy szerepe lesz, első pillanatra látható. Ha a hitelező intézetek e tekintetben a köznek megfelelő hitelpolitikát követnek, a meg nem okolt

*) *Die innere Kolonisation.*

vállalkozásokkal szemben állást foglalnak, apadni fognak a vételári terhek s ezekkel a földre sulyosodó szolgáltatások is. Ne feledjük soha, hogy az örökösödési osztálynál, valamint a vásárlásnál a birtokra táblázott nem egyszer igen jelentékeny terhek a tulajdonosra nézve nem produktívek, nem nevelik a föld értékét, nem szaporítják hozadékát. Ellenben a jövedelemnek tetemes részét lefoglalják. Nem egyszer a kamatjukra kikötött összeg túl megy a jövedelem felén, főleg ha még a törlesztő részleteket is figyelembe vesszük. Ez kétségtelen és bizonyos. Miféle állapot azonban az, ha a terhek szaporodásával *pari passu* nem emelkedik a jövedelem? Ha a gazdasági élet berendezkedése s a jogi rend egyaránt oda hat, hogy e lehetetlen helyzet évről-évre kétségbe ejtőbbé változzék? Már pedig nehéz belátni, hogy szaporodó örököstársak és egyenlő osztály mellett miként lehessen ezen változtatni? Egyes országokban a parasztosztály védelmére az ugynevezett törzsöröklést igyekeznek életbeléptetni. Ennek lényege az, hogy a birtok osztatlanul száll az egyik örökösre, a többi pedig valamelyes végkielégítést kap. Nem vagyunk feltétlen barátai ennek a rendszabálynak, de mégis örömmel kell reá mutatnunk, hogy utóbbi időben nálunk is jelentékeny irodalmi munkák jelentek meg *Baross* János és *Mattyasovsky* Miklós tollából, melyek egyrészt a német alkotások eredményeit tárgyalják, más részt azzal a kérdéssel foglalkoznak, vajjon viszonyaink között mi volna ebben a tekintetben a teendő.

Mindkét kérdés igen fontos szerepet játszik, ha a földbirtok terheinek könnyítéséről, vagy épen az új földtehermentesítésről van szó. Nagy baj azonban, hogy nálunk hiányoznak az adatok arra nézve, az egész adósságnak hány %-a az, mely ilyen forrásokból keletkezett? Azt hisszük azonban nem tévedünk, mikor azt állítjuk, hogy tekintetbe véve a nálunk főleg az alsó rétegekben uralkodó rövid átlagos élet-

kort és bő gyermek sereget, továbbá az utolsó évtizedek alatt lábra kapott földéhséget és szörnyen gyakori birtokváltásokat, a bekebelezett adósság igen tetemes részének ebből a forrásból kell eredni. A magyar földet tehát az a veszedelem fenyegeti, hogy birtokosai fokozatosan mások részére kereső, azok jövedelmét szaporító névleges tulajdonosokká formálódnak át. Még inkább nő ennek a veszedelemnek eshetősége, ha a szintén folyton szaporodó közterhekre gondolunk, a melyeknek bizony újból csak kis részét lehet a földbirtok szempontjából produktívnek nevezni.

Ha azonban az eladósulás kérdésének mélyébe ilyképen belé megyünk, akkor éreznünk kell, hogy itt nagyon bonyolult, kiterjedt ismereteket és a dolog részleteinek méltánylását kell megszerezni azoknak, akik alapos véleményt akarnak mondani.

Azzal, mit sokan hangoztatnak, hogy tudni illik az állam alapítson egy bankot, mely aztán olcsó törlesztéses kölcsönhöz juttatná az arra szorulókat, nem sok volna segítve az eladósodás forrásainak betömése nélkül. Szinte meggondolatlan javaslatnak kell bélyegeznünk azt, a mely szerint ki kellene mondani, hogy egy bizonyos %-on túl törlesztéses kölcsön ne legyen adható, ha nem történnék gondoskodás arról, hogy ha ilyes hiteligenyek még is előállanak, azok a birtokos romlása nélkül miként fedeztessenek? A kedvező törlesztéses első kölcsön mit sem ér, ha a föld ura ki van téve annak, hogy a második és harmadik helyen levő hitelezők kergetik a bukásba.

Nagyon fontos és sürgős dolog tehát az, hogy tisztán lássuk, mint állunk a vételár-hátralékok és a betáblázott örökrészek tekintetében, a melyeknek a föld eladósulása felróható.

Miután azonban ennek felderítése évekre terjedő munkát követel, addig pedig a reformmal várni semmikép sem lehet, igyekeztünk javaslatunkat ezektől a

kérdésektől függetlenül megállapítani. Érdekes azonban látni, mint áll ebben a tekintetben a Németbirodalom és Ausztria.

Poroszországban nincsenek ide vonatkozó kielégítő adatok. Egyes kerületekben azonban azt találták, hogy az adósságnak $\frac{1}{6}$ -e birtokváltozásokból ered. Ezek után következik az osztályos terheknek jóval csekélyebb összege, végül egy szerfölött kis összeg, melyet beruházásra fordítottak.

Badenben a 80-as években végrehajtott statisztikai felvétel igen érdekes adatokat talált. Ezek szerint leg-erősebben az egészen kis telekrészek vannak megterhelve, s a mint nő a birtok kiterjedése, apad az eladásulás. A parasztbirtok felső rétegeiben sokszor egészen el is tűnt. Az okokat tekintve az eladásulás 1890-ben a következőleg oszlott meg: Az összes adósságnak

54%-a vételári hátralék címén állt elő,

14% osztályos teher,

a többi vegyes okokból ered, de ezek között a fenti okok még szintén szerepelhetnek és tényleg például bírói betáblázásoknál stb. elő is fordulnak. Kiderült az is, hogy a körültekintő badeniek az ő birtokvásárlásaiknál, főleg ha kis emberekről van szó, az árnak rendesen csak $\frac{1}{3}$ -át fizetik ki kész pénzzel, a többi rajta marad a birtokon. Ehez szerzőnk, kitől sem a higgadt áttekintést, sem pedig a tárgy ismeretét megtagadni nem lehet, hozzáteszi, hogy ilyenformán Badenben az eladosulás főleg birtokvásárlások eredménye és fel lehet tenni, hogy mindenütt, hol a birtokváltozás korlátolva nincs s ennek folytán főleg az alsó birtokkategorióban a forgalom igen élénk, az eladásodás ugyanebből az okból ered.*)

Württembergben hasonló helyzetet konstataáltak: 54% vételári hátralékkal szemben 23% osztályos terhet.

Érdekes a helyzet Ausztriában. Itt hosszú időn

*) *Buchenberger* II. 34—35.

át abban a nézetben voltak, hogy az eladósulás problémája náluk körülbelől ugyanaz, mint nagy Németországban. Ujabban azonban nagyon illetékes egyének kijelentései szerint más nézetek kezdenek elterjedni. Klein Ferenc, az igazságügyi ministerium nagyra becsült és kiváló tekintélynek örvendő vezetője az osztrák *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung* 1904. évi első füzetében határozottan kijelenti, hogy az eladósodás náluk tisztán a kis és közép paraszt-birtok problémája, a nagy birtokot nem érinti. Másrészt Klein tagadja azt, hogy az eladósodásnál az osztályos terhek és vételári hátralékok azt a nagy szerepet játszanak, mint Németországban. — Ezek a teherforrások szerinte a nagybirtokra nézve semmiféle jelentőséggel nem bírnak. Ezt meg lehet fejteni, mert Austriában a nagybirtok hitbizomány s az örökösársakat az ipara és egyéb segédforrásai révén gazdag nagybirtokosság aránylag könnyen kielégítheti. A paraszt-birtoknál a fenti forrásokból eredő terhek szintén nem nagy jelentőségűek.

Ilyen ellentétes felfogás, illetőleg tényállás mellett, helyzetünk a magyar földbirtokot illetőleg annál nehezebb, mert a mint említettük nekünk positiv adataink erre a dologra nézve nincsenek; én azonban a fent érintett okoknál fogva abban a nézetben vagyok, hogy ha nem is a nagy birtoknál, de az alsóbb kategóriáknál a vételári hátralékok nagy szerepet játszanak s az eladósulásnak bő tényezői.

Ugyanez a véleményem az örökösödési osztályrészeket illetőleg is. A baj mértékét azonban statisztikai adatok hiányában megállapítani lehetetlen. Első sorban tehát ezeket kell beszerezni s csak ha ebben a tekintetben tisztán látunk, lesz lehetséges a javaslatokat részletesen kidolgozni, gátolni a forgalmat, vagy módosítani az egyenlő osztályt. A hiányzó adatok beszerzése azonban sürgős kötelessége azoknak, kik e dolgokért felelősek.

Ha a begyülő adatok igazolni fogják azt a feltevést, hogy a földbirtok függetlenségének ugy a vételári hátralékok, valamint az örökösödés jelen rendje nagyon káros, akkor kell igazán gondolni a gyógyítás módjaira, azonban addig is szabad ebben a tekintetben észrevételeket kockáztatni. A vételári hátralékok tekintetében tetemesen javulni fog a helyzet, ha gazdasági viszonyaink több állandóságot fognak mutatni annál, melyen az utolsó évtizedeken keresztül mentünk. Ha olcsóbb lesz a kölcsön és előnyösebbek a visszafizetés módjai. De nagyon sokat várunk attól is, hogy a ma országszerte megindult parcellázások és birtokeldarabolások kivétessenek a tisztán haszonra dolgozó egyéni spekuláció kezéből és e helyett az állam által ellenőrzött, a vásárlók érdekeit is szemmel tartó organumok kezébe kerüljenek. Ha a kölcsönadók bizonyos ellenőrzést gyakorolnak majd a vásárlókkal szemben, akkor meg fog apadni azoknak száma, a kik meggondolatlanul mennek neki a vásárnak.

A örökösödési rendnek megváltoztatása nálunk még nagyobb nehézségek forrása lehet, mint nyugaton, hol a törzsöröklés révén vagyon, illetőleg földbirtok nélkül maradó fiak könnyebben kereshetnek boldogulást az iparban, kereskedelemben vagy esetleg az anyaország gyarmataiban.

De ha az új kisbirtokok képződését sikerül megkönnyíteni, ha meg lesz adva a lehetőség arra, hogy az itt kiszorult másfelé szerezhessen a boldogulásra való alapos kilátással egy kis telket, akkor azt hiszem legalább is érintettem azt az expedienst, a melyre nálunk a legkomolyabban lehet gondolni. Ehez természetesen pénz kell és támogatás az állam vagy a társadalom részéről. Reméljük azonban, hogy ez nem fog kimaradni. A jövedelem fokozása lehetővé teszi a megtakarítást s így mint egyik legértékesebb orvosszer fogható fel. Örömmel konstatáljuk, hogy a magyar kisbirtokosság ebben az irányban már elindult. A mi

ezután következnek, az csak fokozása lehet az eddigi sikereknek. Azonban legfőbb ideje, hogy ezek körül az eddig praxisban és tudományban teljesen parlagon hagyott mezőkön minél előbb meginduljon a komoly és gyümölcsöző munka. Különben sajnálatosan elmaradunk.

* * *

Végezetre hagyjuk a földtehermentesítésnek azt a módját, mely tulajdonképen a legtisztább, legideálisabb és legjobban megfelel annak a nagy célnak, hogy egyik nemzedék ne hagyja terheit átok gyanánt az utána jövőre. Ez az *életbiztosítás* révén volna elérhető akként, hogy a jelzálogos adós egy hasonló összegű életbiztosítást kötve, halál esetén a birtok terhet a biztosító társaság lesz hivatva kifizetni.

Ennek a kérdésnek meglehetősen messzenyúló története van, a mennyiben az idevágó kísérletek először Engelnek, a híres statistikusnak 1862-ben megjelent művében jelentkeznek.*)

Kiváló érdemeket szerzett ennek a kérdésnek fejlesztése és tisztázása körül Hecht Felix, a rajnai jelzálogbank igazgatója is Mannheimban. A gondolat maga kétségkívül csábítónak tűnik fel és vonzó ereje akkor is megmarad, ha mélyebben merülve ebbe a kérdésbe, az első illúziók szétfoszlanak. Ezeknek a körülményeknek tudható be, ha már régebben nálunk is többen foglalkoztak vele.

Az O. M. G. E.-ben Havas Miksa, a pozsonyi kereskedelmi akadémia tanára tartott évekkal ezelőtt egy ide vágó előadást. Ujabban a Gazdák biztosító Szövetkezetének igazgatója, a hitelszövetkezetek 1902-iki congressusán e mű szerzője, végül a *Magyar Gazdák Szemléjében* Árkövy Richard tárgyalta ezt a kérdést, mely a német és osztrák szakköröket, nevezetesen a német gazdasági tanácsot, az osztrák alsó-

*) Der Kredit und Capitalbedürfniss des Grundbesitzes etc.

ausztriai jelzalog intézetet is több ízben foglalkoztatta. Az ellene emelt kifogások egy része technikai természetű, míg a másik kategóriába tartozók sarkpontja az volt, hogy az a birtokos, ki adósságának kamatát is csak nekezen képes fizetni, nem lesz abban a helyzetben, hogy még egy más ilyen nem is csekély járulékot magára vállaljon. Habár kétségtelen, hogy rendkívül hasznos volna, ha az adós halála esetén a biztosító intézet venné magára a megmaradt terhek törlesztését.

Az Engel-féle mű megjelenése óta a kérdés híveinek buzgalma folytán igen számbavehető változáson ment keresztül. Szó volt a törlesztéses és a törlesztésre nem kötelezett adósságok biztosításáról s az elsővel kapcsolatosan olyan tehermentesítésről, a melynél a biztosítás degressive t. i. a még tényleg fennálló követeléshez simulna s az évi részletek ennek megfelelően szabotnának ki. Nagy figyelmet érdemel a német mezőgazdasági tanácsnak 1900. évi XXXVIII-adik közgyűlésen előadott javaslat, a mely szerint a bekeblezett tartozásnak csak egyik részét kellene a biztosítás körébe vonni, t. i. azt, mely a tulajdósi adósságot, tehát a bajt okozza. Az a rész, a melynek kamatoztatása és törlesztése a föld jövedelméből bátran törleszthető, a biztosítással való törlesztést nem követeli. Ennek a javaslatnak keresztülvitele könnyebb, mint azoké, melyek az eladósult gazdára nagy, sőt el nem viselhető terheket rónak. Legkönnyebben keresztülvihető egyébként talán az a biztosítás, a melynél nem törlesztéses kölcsönről van szó, a hol tehát a törlesztési rész nem terheli az adós jövedelmét. A tartozás egy részének ily módon való törlesztése még a legkönnyebben lehetséges és ha takarékosagra szoritja a talán könnyelmű adósságot, igen üdvösnek is fog bizonyulni. Könnyebben keresztülvihető természetesen ott, hol a nép már megszokta az életbiztosítást. Nálunk tehát éppen azért, mert ennek az ellenkezője áll, csak

idők multán remélhetnénk ettől sokat akkor, ha a magyar gazdatársadalomnak az az átformálódása megtörtént, a melyet szükségesnek jeleztünk s a melynek módjait is felsoroltuk. Egyik oldalon való elmaradottságunk nehézzé teszi a másik oldalon is a kibontakozást. Ha eljutunk oda, hogy a gazdasági helyzet javulása s az emelkedő jövedelem az adósság legalább egy részének biztosítás útján való törlesztését lehetővé fogja tenni, ha népünk erre iskolázva is lesz, ezzel az eszközzel kétség kívül nagy és elhatározó lépést tehetünk célunk, a magyar földnek terhes adósságaitól való felszabadítása felé. De ehez mindenek előtt az kell, hogy a gazda okos agrárpolitika mellett gyarapulni lássa jövedelmét s a jelen szükségéin túl gondolhasson arra is, hogy az előző idők terheit miként fogja könnyíthetni.

Adja Isten, hogy ez saját szorgalmunk és munkásságunk gyümölcseként minél előbb bekövetkezzék. Nem szabad azonban feledni, hogy a termelésnek egyoldalu fokozása, az előállított cikkek minőségének emelése, a min túl másra sokáig nem is gondoltunk, egymagában véve ehez nem elég. A közgazdasági élet sok fejtörést és gondolkodást igénylő magasabb problémái között is meg kell találnunk azt az utat, mely felfelé vezet és az a munkásság, mit ebben az irányban kifejtünk, ér legalább annyit, mint az a fizikai és technikus természetű tevékenység, melylyel a földet reá akarjuk birni arra, hogy áldásait meg ne vonja, sőt a réginél nagyobb bőségben ontsa reánk.

Azok a javaslatok, melyeket e műben a magyar föld sulyos sebének enyhítése érdekében tettem, sokakat nem fognak kielégíteni. Vannak a kik talán nem is csak objectiv okok által vezetette minden áron olyan állami intézetet kívánnak, amely mig egyrészt a meg levő terheket konvertálná, másrészt gondoskodnék esetleg arról is, hogy a jövőben követendő adósságok kellően leszállított kamat mellett juttassanak az

adósok kezébe. Ezek a javaslattevők azonban feledik, hogy az állam aligha volna képes olyan olcsó kölcsönöket adni, mint megtehetik azt már régen működő s kellő üzleti gyakorlattal és jó hírnévvel bíró hitelintézetek, főleg ha nem dolgoznak haszonra. Ezek az urak nem igen gondolnak kellően arra sem, hogy magával a kamatlábnak leszállításával még nem sokat segítettünk, ha a dolognak más részeit, így a személyes hitelnek rendezését, a másod, harmad helyen következő adósságokat, az eladósulás maximumának talán legfontosabb kérdését kielégítően megoldani nem sikerült.

A discussio nálunk ezen a kérdésen sokkal szűkebb mederben folyt, sokkal kevesebb bemélyedést, de annál több felszínességet mutatott, semhogy ennek nyomán el lehetne indulnunk. Hiszem, hogy az általam előadottaknak ebben a tekintetben lesz némi jó hatása. Annál inkább remélem ezt, mert javaslataimban óvakodtam a túlzásoktól és igyekeztem a higgadtságot megtartani akkor is, mikor azt kellett fejtegetnem, hogy mennyire saját bűneink és tájékozatlanságunk annak az oka, ha nálunk a régi társadalmi rétegnek csaknem feltartóztathatatlan hanyatlása állandó tárgya a napi sajtónak is. Nem javasoltam gyökeres változásokat. Csakis a javulás útját akartam megnyitni, remélvén, hogy az egyszer felébredt nemzeti lelkiismeret meg fogja tenni a magáét a szükségesnek mutatkozó további alkotások körül.

Tul sokat azonban arra, hogy kis és közép birtokosaink, valami nagyon rohamosan igyekeznének majd a nekik nyíló eshetőségeket igénybe venni, nem igen tartunk. Épen ezért szükségét látjuk olyan intézkedéseknek, melyek alkalmasak arra, hogy kevésbé mozgékony gazdáinkat is reá bírják arra, hogy terheiket alacsonyabbra fordítsák át. Megfontolandónak tartjuk, vajjon nem volna-e megokolt ebben a tekintetben bizonyos szelid nyomást alkalmazni. Annyit, is-

merve a mi felbuzdulásainknak természetét, okvetlenül szükségesnek tartok, hogy valami állandó organumról gondoskodjunk, mely ezek iránt a kérdések iránt ma mutatkozó érdeklődést ébren tartja, esetleg a birtokosokat, illetőleg az ügynökökként dolgozó falusi szövetkezeteket tanácscsal ellássa. A haszon szaga nálunk sokkal kevésbé hajtóerő egyes társadalmi rétegekben semhogy ezt elégségesnek lehetne tekinteni.

Lényeges szerepet szántunk a földbirtok tehermentesítésénél az *Amerikából* évről-évre beözönlő millióknak is. Ezek az óriási összegek kizáróan kis emberek kezei közé jutnak s ép ezért alkalmasak arra, hogy okosan felhasználva nagy javulásnak váljanak forrásává. Joggal nem mondhatnók, hogy ez ma is így volna.

Az ősi hazába küldött dollárokat, melyeknek egy része az uton, a meg nem bizható közvetítők lelkiismeretlensége mellett elkallódik, ma az öröklött ház vagy telek tehermentesítésére és új dülők szerzésére fordítják. Sokszor a valódi érték négy sőt ötszörösét adják érte. Bármily dicséretes is ez erkölcsi szempontból, gazdaságilag sok kifogás alá esik. Az alig, vagy épen nem jövedelmező földekből nem él meg a gazda, holott kellő szervezet mellett, a melyet az amerikai pénzt gyűjtő intézetek a gazdasági tekintélyekkel könnyen létesíthetnének, ezzel a pénzzel és munkaerővel egész vidékeket lehetne virulókká tenni.

Ez elősegítené a visszavándorlást és productiv kezekbe jutatná az eladó földeknek legalább egy részét.

Legutóbb divatba jött a közép, sőt a nagybirtokokat is eldarabolva adni el. Oly irány ez, a melynek lehetnek nagyon üdvös következményei; de előre látható, hogy sok esetben a spekulatív elemek belevegyülése folytán a célt nem igen fogják megközelíteni. E mellett az ilyen birtokszerzések az eladásulásnak bőséges forrásai lesznek. Helyén volna tehát, ha gon-

doskodnánk ez actiónak figyelemmel kísérése, esetleg ellenőrzéséről is.

Hátra van, még, hogy eldöntsük azt, vajjon a javasolt általános intézkedések mellett nem kellene-e az országnak egyes, a többieknél nagyobb mértékben súlytott vidékein kivételes rendszabályokkal segíteni a türehetlenné vált bajokon?

Mi sem mutatja inkább az eddigi politika hézagait, mint az, hogy a kormány a közvélemény unszolására az utóbbi években kénytelen volt az országnak egyes, a természettől kevésbé megáldott részeiben, a hirdetett egyenlő elbánás megsértésével, kivételes rendszabályokat léptetni életbe. A nemzetnek egy jelentékeny részét az eddigi politika a romlásba sodorta. A természet mostohaságán kívül a ruthének által lakott megyékben, de a tótok között is a bajok elmérgesedéséhez hozzá járult a népnek jelleme, gazdasági fogyatkozásai és képtelensége, az új viszonyok által teremtett helyzetben az adott szabadságot okosan felhasználni. A székelyek között erről már kevésbbé lehet beszélni, mind a mellett a helyzet ott sem jobb, sőt a gazdaságilag igen megáldott bánáti vármegyékben sem birt a nép ellentállani az uzsorának és kizsákmányolásnak, a mely bajok különböző formákban és alakban, de annál sikeresebben törtek jóléte elpusztítására.

A ruthének és székelyek között a kormány beavatkozása, melynek sarkpontja egyéb iránt főleg a szövetkezetek felkarolásában állott, nemcsak jogos és szükséges volt, hanem sikeresnek is bizonyult. Kiderült, hogy a népben több az értékes tulajdonság, mintsem hittük és kellő vezetés mellett képes a jövő boldogulás alapjait maga lerakni. A legutolsó kimutatás szerint az Országos Központ Hitelszövetkezethez tartozó falusi hitelszövetkezetek állása 1904. év végén az ugynevezett ruthén vármegyékben ez volt:

	Szövetkezetek száma	Hány községre terjed a működés	Tagok száma	Üzletrészek száma	Üzletrészek értéke	Befizetett ü. r.	Takarék-betét	Tartalék-alap
Bereg	42	146	7952	11.742	612.150	242.000	96.000	26.500
Mármaros	56	98	10.633	14.648	731.400	203.900	122.600	15.300
Ung	24	91	4957	7320	353.224	132.200	240.300	14.700
Összesen	122	235	23.542	33.709	1.696.774	578.100	458.900	56.500

Ez pár évi munka eredményeként bizonyára nem kis siker. Elismerik ezt a hivatalos körök is.

A hegyvidéki miniszteri kirendeltség működésére vonatkozó jelentésében például kiemeli annak a munkának sikerét, melyet a hitelszövetkezetek a nép terheinek enyhítése körül a lefolyt hat év alatt kifejtettek. Szerinte ez a leghathatósabb eszköz arra, hogy a nép anyagi viszonyaiban javulás álljon be. Ez uton szabadul a nép terheitől s lesz képes arra, hogy saját marhájával gazdálkodhassék; birtoka felszerelését kibővíthesse és ne legyen kénytelen elemi csapás vagy váratlan baleset miatt megrontó adósságokhoz menekülni. A reálhitelek terén, a törlesztéses kölcsönök tekintetében azonban még mindig sok a tenni való. Kétségkívül sokat kell még lendíteni a nép gazdasági nevelésénél is.

A korcsmai adósságok megszorítása és a váltózással való visszaélésnek korlátozása olyan kívánság, amelyet nem lehet elég gyakran és kellő nyomatékmal kiemelni. A utóbbi tekintetben olyan községekben, hol hitelszövetkezet áll fenn és hivatásának megfelelően működik, kevesebb a veszedelem. De a hitel-

szövetkezetek mai elterjedtsége mellett még mindig sok község hiányában van ezeknek, itt szabadon folyik a váltózás és a kiméretlen uzsoráskodás. Ami ezernyi családnak megrontója. Az államnak, ha csakugyan segíteni akar, ily helyeken a drastikusabb rendszabályoktól sem szabad visszarettenni.

Ujabb keletű, de nem kevésbé fontos a székelység érdekében megindított actio, a melyre nézve pár év előtt az Országos Magyar Gazdasági-Egyesület kezdeményezésére nagy arányú társadalmi mozgalom indult meg. Ennek legkiválóbb eredménye a Tusnádon tartott kongresszus volt. E kongresszus irományai, az ott történt felszólalások s az ezekhez fűződő javaslatok, nevezetesen a földművelési miniszterium székelyföldi kirendeltségének ide vonatkozó jelentése kellően megvilágítják a helyzetet és elég anyagot nyújtanak a gondolkodásra. A kongresszus szükségesnek találta az állami beavatkozást, egy székely jelzalog kibocsátó intézet létesítését s a meglevő terhes kölcsönök konversiojának elősegítését. Számos kedvezést kér. De ezek egészben azonosak azzal, melyeket a Magyar Földhitelintézet többször idézett felterjesztésében elősorol és kívánatosnak tartunk mi is. Ehez járul az Országos Központi Hitelszövetkezet falusi szövetkezeteinek fejlesztése.

Ugron Zoltán Horánszky Nándor szepsii beszéde nyomán a tehermentesítésnek állami biztosítékok mellett való keresztülvitelét követelte azért, mert csak az állami hitel elég erős, hogy ezt a nagy arányú munkát kellően keresztül vigye. Nekem azonban úgy látszik, hogy a súlypont, a mint kifejtettem, nem itt van. Létező jelzalogintézeteink képesek olcsó pénzt adni állami garantiák nélkül is. A támogatásra és serkentésre más irányban van szükségük. Az a grafikus leírás, melyet Barabás Endre a székely viszonyokról ad, eléggé feltűnteti, hogy Erdélyben milyen apró eszközök felhasználása juttatja fölénybe a nemzetiségi bankokat a

magyar intézetekkel szemben. Ezen a példán kell indulni. A reálhitel rendezése nem elég, mert a nagy jelzálogintézetek még ha szabadelvű kölcsönzési politikát és bőkezű becsülő eljárást követnek, sem lesznek képesek versenyezni a nemzetiségi bankok és más kölcsönzőkkel, ha a személyes hitelre dolgozó solid intézetek nem lesznek olcsóbbak és mozgékonyabbak. Ezeknek mozgékony üzleti politika kell, e mellett idealisabb célok a maiaknál. Nemcsak a kölcsöntadók és részvényesek érdeke, hanem a kölcsönzőének is számba vétele. Így pár év alatt vége lehet a mai helyzetnek, ha a magyar társadalom is megteszi kötelességét.

A kormánynak székelyföldi kirendeltsége könnyen figyelemmel kísérheti mind azt, mi e téren a székelység között történik, vagy történőben van. Sőt ez kötelessége is. Munkája csonka és a földologban eredménytelen lesz, ha ezt elmulasztja.

Ellenben ha e téren kellő működést fejt ki, ha figyelemmel kíséri az eladósulás menetét és annak okait, nagy munkát végezhet nemcsak a székelység terheinek könnyítésénél, hanem még inkább az által, mert be fogja mutatni, hogy népünknek még ott is serkentésre van szüksége, a hol anyagi érdekekről van szó és a hol könnyen segíthet magán, ha akarja. Ép azért első sorban ezt az akaratot kell megteremtetni nála, aztán utba igazítani, merre kell a szabadulást keresnie.

Mennyire így áll a dolog, azt igazán alig lehet valamivel meggyőzőbben bemutatni, mintha összehasonlítjuk a három székely vármegyékben működő s az Országoshoz kapcsolt hitelszövetkezetek számát és eredményeit azokkal a számokkal, melyek a ruthénység hasonló irányu munkáját tüntetik fel. Ez adatok azt mutatják, hogy fiatal lévén az állami közegek serkentése, a székelység között a hitelszövetkezetek még nem vertek oly gyökeret, mint a ruthének között,

hol azokat főleg Egan tüzzel és vassal is igyekezett elterjeszteni. Kevesebb a székely megyékben nemcsak a szövetségek száma, hanem azoké a községké is, melyekre működésük kiterjed. A tagoknál a különbség a székelyek hátrányára majdnem 800, az üzletrészeknél kereken 12.000. Csakis az üzletrészekre befizetett összegeknél s a tartalékbetéteknél mutatkozik a székely népnek nagyobb anyagi módja. A tartaléknak bővebb fejlesztése pedig előrelátó gondoskodásról tesz tanuságot. Csakhogy itt alig pár ezer korona többletről van szó. Megjegyezvén azt, hogy az adatok 1904. év december végére vonatkoznak, alább közöljük őket:

	Szövetkezetek száma	Hány községre terjednek ki	Tagok száma	Üzletrészek száma	Ü. r. értéke	Befizetett ü. r.	Takarékbetét	Tartalék
Udvarhely	31	92	6679	8247	413.200	286.050	381.900	57.200
Háromszék	26	86	5004	7630	408.550	250.700	415.800	31.400
Csik	16	43	3990	6016	284.445	167.630	186.500	22.100
Összesen	73	221	15673	21893	1,106.195	704.380	984.200	80.700

Egyébként az, a mi eddig a székelyek és ruthének javára mint kivételes intézkedés történt, helyén való volna az országnak még számos vármegyéjében s ha nem csalódnunk ez a felfogás az uralkodó a földművelési miniszteriumban is. A réginél körültekintőbb és gondosabb gazdasági politika szükségét érezzük az egész országban. De érzik másfelé is. Nemcsak a *németek* hirdetik, hogy a földbirtok tehermentesítése egyike a legelső és legfontosabb állami feladatoknak, hanem

Olaszországból is hasonló hírek érkeznek. Az egyesült Olaszország, élén ifju királyával, már évek óta nagy gondot fordít a társadalmi és gazdasági bajok forrásainak betömésére és az a körülmény, hogy az állami pénzügyek rendezése és az ipar terén, főleg Felső-Olaszországban gyönyörű eredményeket ért el, nem tartja vissza őket attól, hogy a földművelés bajaival, melyek megint főleg a déli részen nagyon nyomasztók, ne törődjenek. Az apuliai nagyszerű vízvezeték mellett, mely a termékenységnek és egészségnek lesz forrása százezrekre nézve, ez idő szerint kis birtokok alakításával és a mi bennünket itt jobban érdekel, a földterheinek könnyítésével is komolyan foglalkoznak. És pedig olyan komolyan, hogy az ide vonatkozó javaslat már a kamarába be is van terjesztve és minden jel oda mutat, hogy mielőbb törvénynyé is lesz. E javaslat szerint fejleszteni fogják a realitelt és mérseklik a mai terheket, e mellett gondoskodnak a személyes hitel kielégítéséről szövetkezeti uton. E célra egy külön intézet alapítását is tervezik.

Azt hisszük ilyen körülmények között nekünk ezen a téren is elmaradni a legnagyobb nemzeti veszedelem nélkül nem lehet.

Ez egész mű ennek a meggyőződésnek és annak a talán nem alaptalan optimismusnak köszöni létrejöttét, hogy feltárva a mélységeket, melyeken idáig szinte gondtalanul üztük játékainkat, reá mutatva arra, hogy a haladni vágyó nemzeteknél ennek a problémának megoldása mily sok komoly munkaerőt köt le és mennyi törekvést nemesít meg, sikerül nálunk is reá birni a számottevő elemeket arra, hogy végül komolyan vegyék kezükbe a munkát és ne is lépjenek vissza tőle mindaddig, míg a jobb jövő alapjait lerakni nem sikerült. Bizom abban, hogy e hit alaptalannak mutatkozni nem fog.

Röviden összefogva tehát az elmondottak lényegét, javaslataim a következők :

Mindenek előtt a hitelszükség apasztandó s a terhes, felmondható, nem törlesztéses adósságokat az állam részéről nyerendő kedvezések segítségével, lehetőleg a meglevő intézetek támogatásával át kell változtatni intézeti olcsó kamatozásu *törlesztéses kölcsönökké*. Ezt el lehet végezni nagyobb áldozatok nélkül, de kitartó és nem lankadó munkával.

A realhitel javítása azonban egymagában nem elég. E mellett gondoskodni kell még a *személyes hitelnek* is kellő formában és könnyen való kielégítéséről. E nélkül a jelzáloghitel javítása keveset, sőt sok esetben ennél is kevesebbet ér.

A személyes hitel javítása a kis embereknél a falusi hitelszövetkezetek révén érhető el legkönnyebben és legcélszerűbben. A felsőbb kategóriák szempontjából a takarékpénztárak reformja, vagy ha ez nem sikerül, akkor új, a helyzetnek inkább megfelelő intézetek alapítása által érhető el. Az Orsz. Központi Hitelszövetkezet munkaköre a mainál területileg nagyobbra szabandó.

Ezeknek az intézkedéseknek életbe léptetése után, sőt már ezekkel parrallel is gondoskodni kell a *vételári hátralékok* és *örökrészek* révén a földbirtokot terhelő adósságok összegének kipuhatólásáról s a földbirtokra nézve a mainál megfelelőbb örökösödési rend életbe léptetéséről. Végül arról, hogy legyen egy olyan szerv, mely az ezen a téren történeteket nemcsak számon tartja, hanem a közvéleményt a gyors és erélyes munkára folyton ösztönzi.

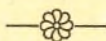
A végső gondolat, melylyel ettől a munkától ez idő szerint megválnunk, nem lehet más, mint annak kidomborítása, hogy mindez csak akkor sikerülhet, ha lehetséges lesz megérttetni a számottevő tényezőkkel, hogy az új idők mily követelményekkel lépnek fel még az ingó tőke uraival szemben is. Ha mindazok, a kikről itt szó lehet, meghajtják fejüket az előtt a felfogás előtt, mely szerint a hitelpolitikát is nemesebb,

fenköltebb tartalommal kell megtölteni, mint az, a melylyel eddig dicsekedhetett. A nemzet legizmosabb osztályának hiteligényeit kielégíteni még akkor is nagy és fontos feladat lesz ha az általunk javasolt módon a mai mesterségesen felcsigázott hitelszükség apadni fog. Kell tehát, hogy azok lelkét és szívét, kik e nagy feladatot végzik, megtöltse nemcsak e munka jelentőségének tudata, hanem az az őszinte törekvés is, hogy ezt a nemzet igazi érdekének megfelelően végezzék. Az állam azonban könnyelműséget követne el, ha azt, vajjon akarják-e ezt így teljesíteni, reá bízna az illetőkre. Kiszolgáltatná magát nekik. Világos, hogy ezt nagy veszedelem nélkül meg nem teheti. Gondoskodni kell tehát róla, hogy ebben a tekintetben biztosítékai legyenek és kösse kedvezéseit ennek megfelelőleg felételekhez. — A közvélemény pedig ébredjen valahára szinte tudatára annak, hogy itt miről van szó és támogassa azokat, a kik ebben az irányban dolgoznak és akik ez ideig, a legtöbb esetben hiába járultak hozzá segítségért.

Az olasz kormány például a legutóbbi hírek szerint active akar közbelépni, hogy a föld terhein főleg a félsziget déli részében segítsen. E végből törvényjavaslatot is nyújtott be. Lord Curzon, India alkirálya, mikor a föld népének az uzsorától való megmentéséről volt szó, nyíltan és határozottan kijelenti, hogy ott hol a gyakorlati élet igényei ezt követelik, bármily fájdalmas is ez, szakítani kell a régi károsnak bizonyult politikával, mert a törvényhozás és kormányzat célja a nép javának előmozdítása. A régi rómaiak, mint tudjuk, szintén e nézeten voltak, a mikor a köz javát a döntő szempontnak jelentették ki.

Ennél okosabbat nem tehetünk mi sem, csak legyen elég férfiaság és munkaszeret bennünk.

FÜGGELÉK.

A MAGYAR FÖLDBIRTOK TERHEINEK ÖSSZEÁLLÍTÁSA.

HOLEK SÁMUELTÓL.

A Magyarországon, magyar és idegen pénz- és biztosító intézetek által elhelyezett jelzálog-kölcsönök 1903 végén.

	Ezer kor.
14 budapesti pénzintézet az I. sz. melléklet szerint	1,852.066
1049 vidéki takarékpénztár, bank és föld-hitelintézet jelzálog-kölcsöne, az 1903. évi mérleg alapján összeállítva	690.798
36, — 1903-ban alakult vidéki takarékpénztár és bank jelzálog-kölcsöne legalább is	2.000
	2,544.864
(A vidéki intézeteknél levonásba hoztattak az engedményezett jelzálog-kölcsönök, minthogy ezek a fővárosi intézetek kölcsönállományában szerepelnek.)	
A hitelszövetkezetek jelzálog-kölcsöne, a statisztikai hivatal összeállítása alapján	38.198
3 fő bécsi jelzálog-intézet a II. sz. melléklet szerint	712.546
12 biztosító intézet a III. sz. melléklet szerint	66.171
Összesen mintegy	3,361.779

Ezzel szemben a statisztikai hivatal a Magyarországon levő pénzintézetek jelzálogkölcsöneinek 1903. évi álladékat csak 1970 millió koronában állapítja meg (A. kimutatás), tehát 1392 millióval kisebb összegben. Az eltérés főképp arra vezethető vissza, hogy statisztikai hivatalunk nem veszi tekintetbe a *bécsi* intézetek és a biztosító társaságok magyar kölcsöneit; de a mi összeállításaink szerint a magyar föld-hitelintézetek, takarékpénztárak és bankok jelzálog-kölcsöneinek állománya is 2545 millió, míg a statisztikai hivatal szerint 1932 millió korona.

I. sz. melléklet.

A budapesti pénzüintézetek jelzálogkölcsoeneinek álladéka 1903 végén.

	Ezer korona	K ö l c s ö n	
		föld-birtokra	bérházra
Belvárosi Takarékpénztár	31.439	69%	31%
Budapesti III. ker. Takarékpénzt.	335	?	?
Egyesült Bpesti Fővárosi Takp.	119.412	29%	71% (1902. évi aránysz.)
Kisbirtokosok Orsz. Földhitelintézete	57.374	100%	—
5 Kőbányai Takarékpénztár R. T.	47	?	?
Magy. Agrár és Járadékbank . . .	65.198	75%	25%
Magy. Általános Takarékpénztár	4.278	26%	74%
Magy. Földhitelintézet	390.868	100%	—
Magy. Jelzáloghitelbank	417.662	69%	31%
10 Magy. Leszámitoló és Pénzváltóbank	13.081	49%	51%
Magy. Orsz. Központi Takarékpénztár	91.055	50%	50%
Magy. Takarékpénztárak Közp. Jelzálogbankja	90.013	93%	7%
Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület	239.041	30%	70% (1902. évi aránysz.)
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank	332.264	30 ¹ / ₂ %	69 ¹ / ₂ %
Összesen	1,852.066	kb. 1152 millió = 61%	39%

II. sz. melléklet.

A fő bécsi intézetek jelzálog-kölcsöneinek kimutatása 1903 végén.

Osztrák-Magyar-Bank	298.520 ezer korona
Oest. Boden-Credit-Anstalt	629.638 „ „
Oest. Central-Boden-Credit-Bank	79.897 „ „
	<hr/>
	1,008.055 ezer korona
<p>Ebből Magyarországon volt elhelyezve :</p>	
Osztrák-Magyar-Bank	245.026 ezer korona
Oest. Boden-Credit-Anstalt	408.342 „ „
Oest. Central-Boden-Credit-Bank	59.178 „ „ *)
	<hr/>
	712.546 ezer korona
<p>Vagyis az összes (magyar-osztrák) kölcsönállománynak <u>71⁰/_o-a</u></p>	
<p>A magyar kölcsönökből esett földbirtokra :</p>	
Osztrák-Magyar-Bank	187.766 ezer korona
Oest. Boden-Credit-Anstalt	308.639 „ „
Oest. Central-Boden-Credit-Bank	44.975 „ „
	<hr/>
	541.380 ezer korona

*) Ez összegben a társországokban elhelyezett jelzálog-kölcsönök is bennfoglaltnak.

III. sz. melléklet.

**Biztosító intézetek jelzálog-kölcsönei
1903 végén.**

A) Idegen vállalatok :		
Assicurazioni Generali, Triest	14.388	ezer korona
Riunione Adriatica, „	3.263	„ „
„Duna“ bizt. társaság, Bécs	11.780	„ „
Bécsi „ „ „	6.190	„ „
Osztrák elemi bizt. társaság, Bécs	2.087	„ „
Cs. kir. szabad. kölcs. tüzkárbizt. intézet (szövetk.) Bécs	3.096	„ „
„Janus“ kölcs. életbizt. intézet, Bécs	22.730	„ „
„Anker“ élet- és járadékbizt. társ. Bécs	38.467	„ „
„Standard“ London (magyarorsz. igazgat.) Férjhez menendő leányok kiházásítására alakult Gizella-egylet, Bécs	70 29.323	„ „
	131.394	ezer korona
E kölcsönöknek legalább fele Magyar- országon van elhelyezve . . . 50% = 65.697 ezer korona		
B) Hazai intézetek :		
Első Magyar Általános Bizt. Társ., Bpest	257	„ „
„Foncière“ Pesti Bizt. Intézet „	217	„ „
	66.171	ezer korona

Azok az idegen intézetek, a melyek magyar mérlegüket nem teszik közzé (így a „New-York“, „Equitable“, „Mutual“ newyorki társaságok), nem voltak figyelembe vehetők.

Záloglevél-kibocsátó intézetek magyarországi jelzálog-kölcsönei 1903 végén.

	Ezer korona	Földbirtokra esik
A) Budapesti intézetek :		
Belvárosi Takarékpénztár	31.439	69%
Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár	119.412	29% (1902. évi aránysz.)
Kisbirt. Orsz. Földhitelint.	57.374	100%
Magy. Agrár és Járadékbank	65.198	75%
„ Ált. Takarékpénztár	4.278	26%
„ Földhitelintézet	390.868	100%
„ Jelzáloghitelbank	417.662	69%
„ Leszámitoló és Pénz- váltó-Bank	13.081	49%
„ Orsz. Közp. Takpénzt.	91.055	50%
„ Takpénzt. Közp. Jel- zálogbankja	90.013	93%
Pesti Hazai Első Takaré- pénztár-Egyesület	239.040	30% (1902. évi aránysz.)
„ Magyar Keresk. Bank	332.264	30 ¹ / ₂ %
	1,851.684	kb. 61% = 1,152.000/m. K.
B) Vidéki intézetek :		
»Albina« Tak. és Hitelintézet, N.-Szeben	5.340	
Aradi Polgári Takarékpénzt. Aradmegyei „	4.119	
Brassói Általános „	5.248	
Debreceni Első „	10.336	
Első Temesvári „	7.187	
Erdélyrészi Magy. Jelzálog- hitelbank, Kolozsvár	16.144	
Nagyszombeni Földhitelintézet	3.508	
„ Által. Takpénzt.	39.530	
	43.796	
	135.208	kb. 60% = 81.125/m. K.
C) Bécsi intézetek :		
Osztrák-Magyar Bank (Ma- gyarország)	245.026	187.766/m. K.
Oesterr. Bodencredit-Anstalt	408.342	308.639/m. „
Oesterr. Centr.-Bodencredit- Bank (Magy. korona orsz.)	59.178	44.975/m. „
	712.546	541.380/m. K.
Recapitulatio :		
A) Budapesti intézetek (12)	1,851.684	kb. 64% = 1,152.000/m. K.
B) Vidéki „ (8)	135.208	„ 60% = 81.125/m. K.
C) Bécsi „ (3)	712.546	„ 76% = 541.380/m. K.
Zálogleveles jelzálog - köl- csönök 1903 végén	2,699.438	kb. 66% = 1,774.505/m. K.

A.

A magyar birodalmi összes pénzintézetek (föld-hitelintézetek, bankok, takarékpénztárak, szövetkezetek) jelzálog-kölcsöneinek állománya.

(A statisztikai hivatal adatai.)

Év	I n t é z e t e k			Kölcsönálladék
	száma	alaptőkéje	tartaléktőkéje	
		e z e r k o r o n a		
1881	767	181.060	49.072	412.010*)
1885	1012	228.046	83.408	565.418*)
1890	1318	256.010	109.996	784.988*)
1895	1868	453.818	205.624	1,204.904*)
1896	2009	500.544	214.982	1,337.194 *)
1897	2131	528.615	228.038	1,493.740
1898	2278	560.425	251.701	1.628.403
1899	2567	595.514	266.643	1.689.994
1900	2865	609.446	275.193	1,722.196**)
1901	3231	640.375	294.037	1,777.172**)
1902	3614	621.921	317.202	1,886.579**)
1903	4035	654.506	337.005	2,033.079**)

*) Ez összegben a községi kölcsönök összege is benne foglaltatik. Az utóbbiak csak 1897. óta vannak a jelzálogkölcsönöktől elkülönítve kimutatva. Tett a községi kölcsönök összege:

1897-ben	505.381	ezer koronát.
1898-ban	539.061	“ “
1899-ben	546.425	“ “
1900-ban	565.616	“ “
1901-ben	595.321	“ “
1902-ben	634.483	“ “
1903-ban	676.533	“ “

***) Ez összegben a más magyarországi intézetekre átengedményezett kölcsönök összege kétszeresen van felvéve, a mennyiben azokat mind a hitelt nyújtó, mind a hitelt közvetítő intézet kimutatta. A kétszeresen felvett összegek a következők:

1900-ban	62.295	ezer kor.	1902-ben	74.884	ezer kor.
1901-ben	66.548	“ “	1903-ban	86.090	“ “

Ez összegek levonásával tett tehát a kölcsönálladék:

1900-ban	1,659.901	ezer kort.	1902-ben	1,811.895	ezer kort.
1901-ben	1,710.624	“ “	1903-ban	1,946.989	“ “

B.

A Magyar Birodalomban levő pénzüintézetek jelzálog-kölcsönei 1900-tól 1903-ig.

(A statisztikai hivatal adatai alapján.)

	Intézetek száma	Magyar- ország	Horvát- Szlavon- ország	Magyar- birodalom
		e z e r k o r o n a		
1. Földhitelintézetek :				
1900. év	11	578.475	30.812	609.287
1901. „	10	595.477	32.466	627.943
1902. „	10	639.645	33.859	673.504
1903. „	10	680.980	36.268	717.248
2. Bankok :¹⁾				
1900. év	349	256.356	1.320	257.676
1901. „	361	267.907	1.246	269.153
1902. „	381	295.858	1.307	297.165
1903. „	418	341.861	1.493	343.354
3. Takarékpénztárak :				
1900. év	731	803.036	19.866	822.902
1901. „	742	321.670	20.507	842.177
1902. „	754	857.488	21.000	878.488
1903. „	777	908.935	21.565	930.500
4. Szövetkezetek :				
1900. év	1.774	30.479	1.852	32.331
1901. „	2.118	35.549	2.350	37.899
1902. „	2.469	34.276	3.146	37.422
1903. „	2.830	38.198	3.779	41.977
5. Összes hitelintézetek:				
1900. év	2.865	1.668.346	53.850	1,722.196 ²⁾
1901. „	3.231	1,720.603	56.569	1,777.172 ²⁾
1902. „	3.614	1,827.267	59.312	1,886.579 ²⁾
1903. „	4.035	1,969.974	63.105	2,033.079 ²⁾

¹⁾ Statisztikai hivatalunk nem számolt a tényleges helyzettel, a mikor a bankokat a takarékpénztáraktól külön váiasztotta s csupán az egyes intézetek *címéből* állapította meg az intézetek bank- vagy takarékpénztári jellegét. Szorosabb értelemben vett bankok ugyanis nálunk csak a fővárosban vannak, a vidéki ugynevezett bankok ellenben kizárólag *takarék-pénztári* üzletet folytatnak.

²⁾ V. ö. az előbbi lap **) alatti megjegyzésével.

C.

**A Magyar Birodalomban levő hitelintézetek
jelzálogkölcsoeinek álladéka 1903 végén.**

(A statisztikai hivatal adatai alapján.)

	Magyar- ország	Horvát- Szlavon- ország	Magyar Biroda- lom
A) Kölcsönök száma:			
Földhitelintézetek és bankok	173.326	5.180	178.506
Takarékpénztárak	379.200	18.005	397.205
Szövetkezetek	50.516	12.090	62.606
Összesen :	603.042	35.275	638.317
<i>Ebből esett :</i>			
Földbirtokokra és tartozékaira	526.067	31.071	557.138
Bérházakra és gyárokra	46.975	4.204	81.179
B) Kölcsönök összege (ezer kor.):			
Földhitelintézetek és bankok	1,022.841	37.761	1,060.602
Takarékpénztárak	908.935	21.565	930.500
Szövetkezetek	38.198	3.779	41.977
Összesen :	1,969.974	63.105	2,033.079
<i>Ebből esett :</i>			
Földbirtokokra és tartozékaira	1,353.124	32.326	1,385.450
Bérházakra és gyárokra	616.850	30.779	647.629

Esett tehát a földbirtokra és tartozékaira . . . 68%,
bérházakra és gyárokra pedig 32%

D.

Az 1903. év végén a Magyar Birodalomban fennállott jelzálogos kölcsönök megoszlása a kötvényekben foglalt összegek nagysága szerint.

(A statisztikai hivatal adatai.)

200 K-án alul.		114.913 darab	=	18.00 %
200— 1000 K.		294.336 »	=	46.11 »
1000— 2000 »		92.171 »	=	14.44 »
2000— 4000 »		62.906 »	=	9.85 »
4000— 10.000 »		42.061 »	=	6.59 »
10000— 20.000 »		15.833 »	=	2.48 »
20.000— 40.000 »		7.729 »	=	1.21 »
40.000— 100.000 »		5.315 »	=	0.83 »
100.000— 200.000 »		2.074 »	=	0.33 »
200.000— 400.000 »		672 »	=	0.11 »
400.000— 1.000.000 »		243 »	=	0.04 »
1.000.000— 2.000.000 »		50 »	=	0.01 »
2.000.000 K-án felül		14 »	=	0.00 »

E.

Az 1903. végén a Magyar Birodalomban fennállott jelzálogos kölcsönök megoszlása a kamatláb nagysága szerint.

(A statisztikai hivatal adatai.)

Kamatláb	A kölcsönök összege
4 %	553.841 ezer korona.
4.5 »	579.763 » »
5 »	167.575 » »
5.5 »	173.655 » »
6 »	262.758 » »
6.5 »	81.785 » »
7 »	120.219 » »
7.5 »	19.581 » »
7.5-en felül	73.902 » »

II.

Tehermentesítés Galiciában.

Ausztria lengyel tartományaiban az 1905. február 17-én szentesített törvény értelmében egy nagy arányúnak ígérkező actió indul meg a közép nagyságu gazdaságok fenntartása, illetőleg teremtése érdekében. Ennek központja a járadéki birtokok országos bizottsága lesz, a melynek feladata kölcsönök adni a mezőgazdasági birtokokra. A mennyiben azonban a törvény 2-dik §-a értelmében ezek a járadékos kölcsönök a már fennálló tartozások fizetésére, továbbá az örökös társak kielégítésére, végül a vételárnak fizetésére is fordíthatók, a törvény érinti azt a problémát, a melylyel mi itt foglalkoztunk, sőt azzal erősen összefügg. Ennélfogva röviden óhajtom tartalmát vázolni.

Az országos bizottság által megszavazandó kölcsönök felvételére csakis kifogástalan gazdák tarthatnak igényt. A birtok, a melyre a kölcsönt adják, 3—60 hektár terjedelmű lehet, kataszteri tiszta jövedelmének 50—1000 koronát kell kitenni. A kölcsön az érték feléig, sőt $\frac{3}{4}$ -ig is emelkedhetik. Mindenesetre azonban ugy szabandó ki, hogy a kölcsönvevő és családjának még elég maradjon a megélhetésre.

A kölcsönvevő köteles a kölcsönt arra a célra fordítani, a melyre kapta. A kölcsönököt $4-4\frac{1}{2}\%$ -os járadéklevelekben adják ki, melyek 52, illetőleg 56 év alatt törlesztetnek. A megterhelt birtok tulajdonosa tíz év letelte után a kölcsönt felmondhatja és visszafizetheti. Az ilyen kölcsönnel megterhelt birtok csakis az országos bizottság engedelmével osztható fel.

A vállalkozás élén, a mint érintettük, az országos járadéki birtok bizottság áll, a tartományi bizottsággal együtt. A járadéki bizottság a tartományi marschallon kívül hat tagból áll, a melyeket a tartományi gyűlés, a tartományi bizottság és a helytartó neveznek ki. A felmerülő költségeket országos alapból fedezik. A záloglevelekért, a melyeknek összege egyelőre az öt millió koronát meg nem haladja, a tartomány is szavatol.

Ezzel kapcsolatosan ki kell emelnünk azt is, hogy az Insbruckban megtartott német jogászgyűlés határozata szerint ott, hol arra a lehetőség megvan, azaz közszempontok által vezetett földhitelintézet működik, a földbirtokosok kötelezendők, hogy új jelzálogos kölcsönöket csakis fel nem mondható járadéki formában kössenek, s ott, a hol a birtoknak osztatlanul maradása szükséges, a törzsöröklés törvényesen szabályoztassék. Az 1904. évi jogászgyűlésnek ez a határozata tehát gyökeresebb azoknál, a melyeket én magam részéről tettem és annál értékesebb, mert nagy előkészítés, beható viták után igen illetékes férfiaktól ered.

4494

BERNÁT,
Magyar
földbirtok
tehermen-
tesítése